

Magyar solymászmadárnevek.

Irta: VÖNÖCZKY SCHENK JAKAB.

II. BEFEJEZŐ RÉSZ.*)

SÓLYOM.

A „Sólyom” szót a honfoglaló magyarság által magával hozott ősi madárnévnek kell minősíteni. Eredetére vonatkozólag egyelőre bizonyosat nem mondhatunk. Míg a *Turul*, *Zongor* és *Torontál* solymászmadárnevek török eredete, valamint a *Kerecsen* szó orosz eredete kétségtelenül bebizonyítható, addig a „Sólyom” madárnév eredetéről nincsenek hasonló biztos adataink.

GOMBOCZ ZOLTÁN „Régi török jövevény szavaink“ (76, p. 315) között tárgyalja a „Sólyom” szót. Szerinte a török „*Csojlu*”, „*Csajlak*”, a csagatai és tatár „*Csajlan*”, valamint az ozmán „*Csojlu*”, „*Csailak*” és „*Csavli*” -- (utóbbi a fiatal, még nem idomitott sólyomnak a neve) -- a magyar sólyom hangalakját nem adják meg.

A zárójelben levő számok az első közleményben levő irodalom-jegyzék pl.: 348—348 megfelelő számait jelzik.

Bevallom, hogy GOMBOCZ-nak ezek a török eredetű sólyomnevei rendkívüli módon megleptek, mert abban a régebbi és ujabbkori madártani és solymászati irodalomban, amelyet a magyar solymászmadárnevek azonosítása céljából áttanulmányoztam csak egyetlen egy ilyen, ha nem is teljesen azonos, de legalább hasonló névvel találkoztam és pedig DEMENTIEW-nél (56), aki azt mondja, hogy a *héja* neve *Turkesztánban* „*Csauli*.“ A „*Csauli*“ és a „*Csavli*“ szó annyira közel van egymáshoz, hogy aggodalom nélkül azonosíthatók, annál is inkább, mert GOMBOCZ forrásműveiben is a „*Csojlu*“, „*Csajlak*“, „*Csajlan*“, „*Csavli*“ szavai csak részben vannak a „*Falke*“ -- sólyom szóval azonosítva, részben azonban „*Sperber*“ és „*Habicht*“, vagyis *karvaly* és *héja* jelentéssel szerepelnek. Ezek alapján nem lehet biztosra venni, hogy GOMBOCZ ZOLTÁN adatai a sólyom nemzettségre, illetőleg annak törzsökös alakjára a vándorsólyom-nak nevezett fajra vonatkoznak-e?

Ha már most a finn-ugor rokon népeknél keressük a sólyom madárnév eredetét, akkor teljes kudarcról kell beszámolnunk. A vándor-

*) Első rész I. Aquila 1935--38. p. 267--348.

sólyom neve az észt népnél „*Szuurkranszi Kull*”, a finn népnél „*Muuttohaukka*, *Leivohaukka*”, a lappoknál „*Rievszakfalle*”, a letteknél „*Peekunsz*” (NAUMANN 173), az osztyákoknál „*Csung*”, „*Sangu*”, „*Szoengur*” ARTOBOLEWSKY (14), a szamojédeknél „*Csapu-ei*” (PLESKE 194). Minthogy ezek még sokkal kevésbé adják meg a magyar sólyom „hangalakját”, azért azt hiszem, hogy ezek alapján a „*Sólyom*” szó finn-ugor származását véglegesen ki lehet kapcsolni.

Ezzel szemben a török eredet kérdése tán nem annyira reménytelen, mert a vándorsólyomnak, a sólyomnemzettség törzsökös alakjának a neve a keleti népeknél (perzsa, arab, oguz, stb.) régebben és még ma-napság is következetesen „*Sahin*”. Ez se egyezik valami meggyőződésesen a sólyom magyar „hangalakjával”, ahogyan GOMBOCZ mondta, de minden esetre közelebb áll hozzá, mint a finn-ugor testvérnépeknél használatos elnevezések.

Habár a „*Sólyom*” szó eredetének kutatásában bizonyos nehézségek mutatkoznak, a szó jelentésének a kérdésében semmiféle bizonytalanság se jelentkezik. Kétségtelen, hogy a NAGY LAJOS királyunk korában, vagy közvetlenül utána következő időből származó Besztercei (25) és Schlägli (212) Szójegyzékekben szereplő „*Falco*” = „*Solum*”, illetve írás-hibával „*Falto*” = „*Zoliem*” szavak a jelenleg vándorsólyomnak nevezett madárfajt jelölik. Ezekben a szójegyzékekben szerepel ugyanis valamennyi solymászmadár: *Falco* = sólyom, *Accipiter* = ölyv, *Nisus* = karvaly, *Grifalco* = zongor, *Ifinilio*, *Istiulio* = torontál, *Erodius* = ráró. Minthogy ebben a solymászmadár névgyűjteményben valamennyi kiváló és közhasználatban volt solymászmadarunk szerepel, azért a *Falco* = *Solum*, illetve *Zoliem* név csak a manapság vándorsólyomnak nevezett *Falco peregrinus peregrinus* TUNST nevü fajra vonatkozhatik.

Ezt a fölfogást teljes mértékben igazolják a magyar solymászati vonatkozású családi levelezésekben található sólyom adatok. Solymászati irodalmi adatokra nem hivatkozhatunk, mert nem maradt ránk olyan magyar irásmű, amely a solymászatra használt madarak neveit és természetrájzát ismertette volna. A családi levelezésekben azonban számos solymászati vonatkozás található s azok alapján is megállapítható, hogy a sólyom elnevezés éppen ugy mint a Besztercei és Schlägli szószedetben csak a vándorsólyomra vonatkozhatik.

Az idevágó kevés adat egyrészt nagyon késői keletű, századokkal későbbi, mint a magyar solymászat kezdete, másrészt a sólyom nevet mint gyűjtőnevét használják solymászmadár név helyett, mindenkor által mégis becses adaléket nyújtanak a sólyom madárnév jelentésének megállapításához. Az idevágó adatok a következők:

1557. BORNEMISSZA PÁL nyitrai püspök solymokat, két rárót és ölyüt küldött FERDINÁND királynak, aki igen kedvelte a

sólymászatot, TAKÁCS (242). A három legjelesebb sólymászmadár itt kifogástalanul azonosítható. Sólyom = Falco p. peregrinus, Ráró = Falco ch. cherrug és Ölyü = Accipiter g. gentilis. Ebből a nevezetes levélből tehát megállapíthatjuk, hogy sólymászcsaládaink pontosan megkülönböztették sólymászmadaraikat. Még inkább kitűnik ez a következő levélből, amelyben ZAY LÖRINC azt írja

1559-ben, hogy „az sólymokat, rárókat, ölyveket, karvalyokat most ideje kiszedetni“ TAKÁCS (242). Itt tehát a három emlitett legkiválóbb és legkedveltebb sólymászmadár mellett a negyedik is meg van említve és pedig a „Karvaly“, amely ugyancsak nagybecsben volt sólymászó családainknál.

A következő levél, amelyet BORNEMISSZA nyitrai püspök küldött FERDINÁND királynak, TAKÁCS (242)

1560-ban azt mondja, hogy küld 4 sólymot, két nagyobb és két kisebb fajtát, ugyszintén 4 rárót és 3 ölyüt, még szintén arra mutat, hogy helyesen különböztették meg a sólymászmadarakat, bár a nagyobb és kisebb sólymoknál már némi kétségek merülhetnek föl, hogy vajon a kisebb sólymok is vándorsólymok voltak-e? Föltehető azonban, hogy csak kisebb termetűek voltak ezek a kisebb fajtájuak, vagyis a nagyobbak nőstények, a kisebbek hímek.

I. FERDINÁND király többször kért nyitravidéki sólymokat s a BALASSA családtól is követelte a várfalakon fészkelő sólymokat minél nagyobb számban.

1564-ben MIKSA király kér a nyitrai püspöktől sólymokat az ölyvnek azon fajából, melyeket bastardnak, vagy kéklábusnak neveznek, TAKÁCS (242). Ebben a levélben már a sólyom szó az ölyv szóval együtt mint gyűjtőnév szerepel sólymászmadár helyett. Kétségtelenül rárókat kér, de az iródeák ugy látszik nem ismerte sem ezt a szót, sem a sólyom és ölyv szó jelentését.

1578-ban SZUNYOGH J. írja BATTHYÁNY-nak, hogy „sólymokat és karvalyokat s más vadászó madarakat kíván Kegyelmed,“ HANKÓ (90.)

1579. FORGÁCH SIMON küld ZRINYI GYÖRGY-nek két sólymot, közülük az egyik kiköcsén s ugyancsak 1579-ben azt írja, hogy három sólymot tart neki, TAKÁCS (242).

1592. Beczkó KÉRY GYÖRGY írja ZAY PÉTER-nek, — „továbbá írt Ked egy levelet valami sólymok felől — én is kérem Kedet ne tartsa meg Uramtól az solmokat.“ Gróf ZAY MIKLÓS: Adatok a hazai vadászat történetéhez, Vadászlap 1889. p. 31.

1639-ben jelentik RÁKÓCZI GYÖRGY-nek, hogy küldöttem egy pár rárót és egy pár solymot", HANKÓ (90).

Az erdélyi fejedelmek a följegyzések szerint adóban kötelesek voltak a török szultánnak sólymokat küldeni adó fejében. Hogy ennek a kötelezettségüknek eleget tehessenek alkalmas emberekkel, a sóymászokkal nyilván tartatták a sólymok fészkelő tanyáit, azokból kiszedték a fiókákat s vadászatra betanították. A kész sólymokat aztán küldöttségek vitték a török udvarba. Igy 1637-ben 42, 1638-ban 28, 1639-ben 20, 1642-ben 60, 1647-ben pedig 26 sólymot vittek a török udvarba. TAKÁCS (242).

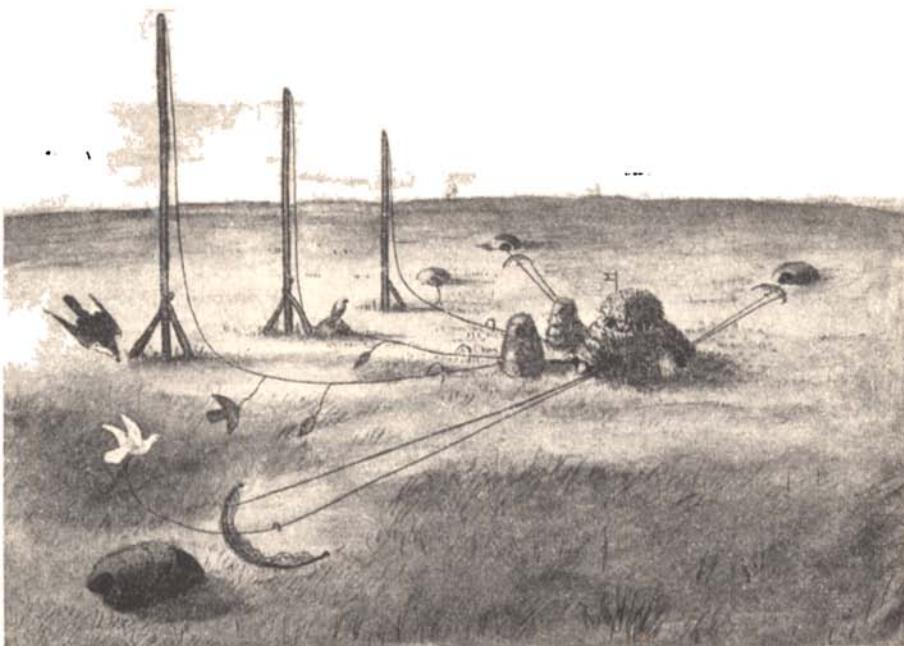
Föltétlen biztonsággal megállapodhatunk tehát abban, hogy az a sok „Sólyom“ összetételü helységnév, családi név, a szótári, természetrajzi és vadászati irodalomba származott sólyomnév valamennyi a sólyom nemzetseg törzsalakjának az éppen olyan kiváló, mint kedvelt sóymászmadárnak, a vándorsólyomnak a nevét jelenti.

A vándorsólyom magyar viszonylatban nem helyes elnevezés, mert a német *Wanderfalke* fordítása, amely viszont szintén nem eredeti név, hanem a „*peregrinus*“ szó fordítása és idegen származásut vagy átvonulót, kóborlót jelent. A svéd irodalomban „*Pilgrimfalke*“ nevet is kapott, ami voltaképpen zarándokot jelent, de végső elemzésben szintén azt akarja jelezni, hogy idegenszármazású átvonuló. Ezek az elnevezések onnan származnak, hogy a nyugateurópai sóymászok első sorban az őszi átvonulás idején fogták ezeket az északibb vidékekről származó sólymokat különféle elmés szerszámokkal és eljárásokkal s az így megfogott madarakat a „*peregrinus*“ szóval különböztették meg azoktól, amelyeket fióka korukban szedtek ki a saját területeiken fészkelő sólymok fészkeiből.

Nagyon elmés sólyomfogó berendezést mutat az alábbi kép, amely SCHLEGEL nagy sóymászati művéből való s rövid ismertetése a következő.

Sólyomfogó tanya Hollandiában. SONDERLAND rajza SCHLEGEL *Traité de Faunconnerie* (213) című művében. A sólyomfogó a nagy sikságon gyeptégla tetejü — hogy minél jobban beleolvadjon a környezetbe — kunyhóban helyezkedik el. Ilyenformán a sólyom számára láthatatlan, ellenben a sólyomfogó a kunyhó kerületén körülfutó kilátó nyilásokon át szemmel tarthatja az egész vidéket, valamint az esetleg jelentkező sólymokat s ezek viselkedését a csalogató madarakkal. A sólyom fölbukkanásának megállapítására azonban nem bizzza magát egyedül saját érzékeire, hanem annak jelzésére mint segítő társra rábizzza magát az éber góbicsére, amely a sólyomnak a láthatár távoli részén való fölbukkanását is jelzi s biztonsága érdekében nyomban el is bujik a kunyhó előtt levő színtén gyeptéglával borított menhelyen, ahol legfeljebb a sólyomfogó zsinorjának működése rántja ki ideiglenesen, hogy viselkedésével továbbra is jelezze a sólyom várható közeledését, illetőleg a maga részéről is elősegítse azt. A sólyom föltünése után kezdődik a sólyomfogó legizgalmasabb munkája. A kunyhó előtt fölállított három magas pónza tetejéről zsinórok vezetnek

a sólyomfogóhoz. Ezek a zsinórok a föld felszinén kampókon át haladnak, hogy mozgatásuk alkalmával ne akadjanak idegen tárgyakba és ne akadályozzák a sólyomfogót a reájuk erősített fából vagy kéregpapirosból faragott csalmadarak röptetésében, első sorban ezekkel akarja a sólyomfogó a sólyom figyelmét felkölneni és a tanya megközelítésére rábirni. Ha ez sikerült, akkor a tanyát körülvevő buvóhelyeken tartózkodó élő galambok egyikét a zsinór segítségével kirántja s röptetésre készíteti, hogy magára vonja a prédaéhes sólyom figyelmét, amely nem is késik ilyenkor és rácsap az élő galambra. Amikor ez megtörtént, akkor a zsinór segélyével a levágott galambot odahuzza a készenálló csapóháló alá s a kezében levő zsinórral azt az alkalmas pillanatban lecsaptatja a galambprédát többé el nem engedő sólyomra. Ez a sólyomfogás kétségtelenül nagy gyakorlatot és kitartást igényel, azonban eredményes lehetett, mert mint legtökéletesebbet ismertette SCHLEGEL nagy könyve, amely a sólyomásszattal nemcsak tudományosan és elméletileg foglalkozott, hanem a túrszerző WULVERHORST közreműködése alapján a gyakorlati vonatkozásokat szintén teljes mértékben ismertette.

1. ábra. Sólyomfogó tanya Hollandiában.
Fig. 1. Falkenherd in Holland.

Nagyon érdekes jelenség, hogy a régi solymászok a keleti népeknél is megkülönböztették az átvonulóban fogott példányokat azuktól, amelyeket fészkeből szedtek. Igy T u r k e s z t á n b a n DEMENTIEW (56) szerint az ott fészkelő vándorsólyom *Falco peregrinus babylonicus* Sev. neve *Lacsin*, az átvonuláson fogott északi fajé (*Falco peregrinus caeruleiceps* STEGM.) pedig „*Baharin*“. LE COQ (43, 44) szerint ugyancsak T u r k e s z t á n b a n, K u c s á b a n az ott honos vándorsólyom faj neve „*Lacsin*“, az északi átvonuló fajé „*Bahri*“. DEMENTIEW (56)

szerint ezek a Baharin, Bahri, esetleg Behre nevek arab eredetük és „peregrinus“-t jelentenek. A perzsák is megkülönböztetik a „Bahri“-t a „Sahin“-tól, azonban PHILLOTT (192) nem ismeri föl a Sahinban a hazai vándorsolymot s ezért a Bahrit nevezi „peregrinus“-nak, ellenben a Sahinnak nem tud megfelelő tudományos latin nevet adni, persze mert a kettő ugyanaz, illetve a Perzsiában fészkelő vándorsólyom az eredetileg leírt alaknak egy földrajzi változata a *Falco peregrinus babylonicus*. Hasonló az eset Indiában. DONALD szerint The Birds of Prey of Pundsab (Journ. of Bombay Soc. Hit. Nat. 1920 p. 283) a Falco p. pergrinus Indiában téli vendég s az indus solymászok „*Bhyri*“-nek mondják. Ezzel szemben az Indiában fészkelő vándorsólyom fajtának (*Falco peregrinus peregrinator* SUND.) népies neve „*Sahin*“. SCULLY (217) szerint a Bahri arab szó és azt jelenti, hogy tenger mellékéről való, mely szerint a „Bahri“-szó az arab Bahr = tenger szótól ered, amellyel jelzik a *Falco peregrinus* vonulási illetőleg kóborlási természetét. Ehhez hasonlít HARTING (94. p. 206.) adata. Mindezekből meg lehet állapitani azt, hogy ugy a törökök, mint az arabok az északról érkezett átvonuló solymokat éppen ugy külön névvel jelölték, mint a nyugateurópai solymászok, illetőleg sólyomfogók.

Magyar vonatkozásban ennek a sólyomfajnak igazi neve volna „*a sólyom*“, esetleg „*a törzsökös sólyom*“. minden rendszertani munkában a sólyomfélék családjának ismertetésében ez a kiindulási faj, s pl. HARTERT (92) is ugy jellemzi a vándorsolymot, mint a legtökéletesebb sólyomfélét, mint izmos atlétát, valóságos eleven öntudatos lövedéket. Minthogy azonban a magyar madártan fejlődése folyamán immáron tökéletesen begyökeresedett ez a „vándorsólyom“ név, azért nem tartanám sem cél-szerűnek, sem szükségesnek ennek a névnek a megváltoztatását.

Szükségesnek tartom azonban a név eredének és jelentésének megállapítását, nehogy téves nézetek alapján a „vándorsolymot“ tényleg úgy tekintse a nagy közönség, főleg a vadászok nagy társadalma, mintha ez a sólyomfaj csak vándorutjain jutna el hozzáink.

Hazai előfordulási viszonyait az ujabb „*Magyar Brehm*“-nek a Madarakról szóló III. kötetében (Budapest 1929) a 141 lapon a következőképpen jellemztem: „A vándorsólyom Magyarországon rendes fészkelő, de sehol se gyakori. A rárósólyommal szemben a magas heggy - völgyek lakója s itt főleg a meredek sziklafalon fészkel. A magasabb hegyvidékről ősz felé leszáll az alacsonyabb vidékre s ugyanitt gyülekeznek az északibb fészkelő területekről való példányok. Nálunk tehát részben állandó, részben téli vendégek. Ezt az előfordulási vázlatot még azzal kell kiegészíteni, hogy az északról származó példányok között elég gyakran akad a törzsökös faj mellett a *Falco peregrinus caeruleiceps* STEGM.-nak nevezett alfaj, a keleti vándor-

sólyom. Tulajdonképpen ez volna a „törzsökös sólyom“ mellett a „vándorsólyom“ magyar viszonylatban. És a k e l e t f e l ő l , f ö l e g a s z i b é r i a i t u n d r á k r ó l látogat el hozzáink.

Az elnevezésekkel kapcsolatban még azt akarom megemlíteni, hogy a „*Falco*“ szó tudomásom szerint első ízben **ALBERTUS MAGNUS**-nál (1193—1286.) fordul elő — legalább is a tudományos madártani irodalomban. **THIENEMANN** (246)¹szerint sem **ARISTOTELES**, sem **PLINIUS** nem ismeri a *Falco* szót, amely a görögöknel és rómaiaknál éppen olyan ismeretlen volt, mint a solymászat maga. II. **FRIGYES** császár (72) a tudós solymászkirály (1194—1250) szintén emliti már a *Falco* szót, azonban a vándorsólymot nem *Falco* peregrinusnak mondja, hanem „*Gentilis peregrinus*“-nak, vagyis „nemes“ vándorsólyomnak. Ezektől a tudományos szakkönyvektől eltekintve azonban már korábban is közkeletű szó lehetett a latin szókincsben, mert magyar földön, amely a Nyugat mivelt-ségéből táplálkozott, már 1263-ban fordul elő első ízben a *Falco* szó, ha nem is önállóan, hanem már mint képzésből származó mesterműsző, mint „*Falconarius*“, vagyis mint solymász. A szó itt **FEJÉR Codex Diplomaticus IV/3. p. 58.** szerint a következő szöveggel fordul elő: „*Jolantae, filiae comitis Falconiorum*“, tehát *Jolántának, a fősolymász leányának*. Ebben a fogalmazásban tehát nagyon valószínűnek kell tartani azt, hogy 1263 előtt már jóval régebben is használták a *Falco*-ból képzett *Falconarius* szót, mert a dolgok rendje szerint előbb volt a *Falconarius*, a solymász mint a *Comes Falconariorum*, vagyis a fősolymász. Az elnevezések nemzetközi történelmi kialakulásának megindítására az elmon-dottak szerény kísérletet jelentenek, amely egyáltalában nem tart igényt arra, hogy befejezett kutatási eredményekkel lépjen a szak-körök elé.

Magyar viszonylatban a „*Falco*“ mint tudományos műsző, első ízben a **BESZTERCZEI** (25) és **SCHLÄGLI** (712) Szójegyzékben található, kifogás-talanul mint „*Solum*“, illetőleg „*Zoliem*“, tehát mint „*Sólyom*“ azono-sítva. Utána a magyar szótárirodalomban, majd később a természetrájzi irodalomban a *Falco* állandóan szerepel. Az alábbi névjegyzék ugyancsak nem tart igényt arra, hogy teljesnek tekintsék, ugyancsak inkább szerény kezdeményezést akar jelenteni, amelynek minden ujabb adattal való kiegészítést és bővítését a magyar madártan történetének kutatásában örvendetes gyarapítást lát, hogy majd a következő nemzedékek kutatói megalkothassák azt az összefoglaló tökéletes munkát, amilyent már most szerettem volna nyújtani.

Az alábbiakban fölsorolom a „*Sólyom*“ szóra vonatkozó adatokat, első sorban a régi oklevelekben előfordulókat, majd ezt követően a magyar szótárirodalom adatait, majd a hazai magyar és latin nyelvű természetrájzi irodalom adatait (de csak töredékesen, nem teljesen), végül a

vándorsólyom elnevezéseit az idegen népeknél, ezeket sem teljesen, hanem csak annyiban, amennyiben kutatásaim során fólkutattam őket, illetőleg találkoztam velük.

Már előre jelezhetem, hogy a „Sólyom” névre vonatkozó oklevél-adatok személynév és helynév alakban jóval számosabbak, mint pl. a *Turul*-ra, vagy *Zongor*-ra és *Torontál*-ra vonatkozók s már ezzel is megnyilvánul az a tény, hogy ez a szó a honfoglaló magyarságnak az élő nyelvkincsben szereplő szava volt, nem pedig csak a hagyományból származó szava, mint a *Turul* és *Kerecsen*, vagy jövevény szó, mint a *Zongor* és *Torontál*. Jóval korábban is található, mint az említett szavak, mert mig a *Turul* csak 1237-ben, a *Kerecsen* 1255-ben, a *Zongor* az 1400-as évek elején és a *Torontál* 1234-ben tünnek föl első izben, addig a sólyom szó első izben már 1055-ben „*Solmios*” alakban mint személynév található s ez a szó **SZALAY BÉLA** (232) szerint solymászt jelentene. Magyarázata alapján azt kellene hinni, hogy a solymászatot már a szentistváni időben is üzték a honfoglaló magyarok utódai, tehát közvetett bizonyítékok szolgáltatna arra, hogy a solymászatot magukkal hozták a Szittyaföldről.

Van a „Sólyom” kérdésnek még egy rendkívüli érdekes vonatkozása. Mig a jelenben az elég gyakori „Sólyom” és a vele összetételben használatos személy és helység nevek kétségtelenül a „Sólyom” madárnévtől vették eredetüket, addig maga a sólyom szó mint madárnév a nép körében manapság már ugyszólvan teljesen elveszett és csak a szakirodalomban maradt fönn. Ahol a nép körében még előfordul a sólyom szó, ugy azt csak az iskolai oktatás során ismerte meg. A **SZINNYEI**-féle Magyar Tájszótárban is csak egyetlen adat szerepel (II. 1897—1901) s e szerint Alsó-Fehér megyébeu a sólyom neve „*Sajm*”. Miként később látjuk majd, ez tulajdonképpen nem magyar szó, hanem a sólyomnak román neve.

Ezt a folttűnő jelenséget már **CHERNEL** (40) említi: Adatok honi madaraink népies elnevezéseihez 1888-ban megjelent tanulmányában. Ebben azt irja, hogy népies madárnevek gyűjteményében a sólyom szó sem a Dunántúlon, sem az Alföldön, sem Erdélyben nem fordul elő. **LAKATOS KÁROLY** is azt mondja „Tiszamenti madárnevek” című közleményében (139), hogy „sólyom elnevezés alföldszerte idegen, sőt ismeretlen”. Ebben a kérdésben 1928-ban körkérdést intéztem a Csonkaország madártani megfigyelőihez, akiktől a következő adatokat kaptam : **HAYEK ANTAL**, Kálmáncsa, Somogy m.: „A sólyom szó valósággal ismeretlen, csak nagy kánya, karvaly, héja, vércse ismeretes”. **BARTHOS GYULA**. Nagykanizsa : „Vidékünkön a sólyom szó ismeretlen és solymászati emlék nincsen”. **KIRÁLY IVÁN**, Csorna, Sopron m.: „Tanítványaim utján próbáltam értesüléseket szerezni, de kénytelen voltam megállapítani,

hogy a Rábaközben a solymot a nép nem ismeri, a solymászatról pedig semmi hagyomány sem maradt fenn". A Mecsek vidékről AGÁRTI EDE azt írja, hogy „Népünk a solymot nem ismeri". NAGY JÓZSEF szerint Győr megyében „Gönyü vidékén a sólyom a nép előtt szinte ismeretlen". A Felvidékről egyedül RÉZ ENDRE adatát közölhetem Diósjenő vidékről, mely szerint a sólyom név ott ismeretlen.

Tovább kelet felé BODNÁR BERTALAN igazolja LAKATOS adatait a Tisza mentéről: „Hódmezővásárhely nem igen ismeri s azért nem is nevezi meg a nép a solymot". A Hajduságból GRÓF DEGENFELD PÁL ezeket mondja: „Itt mindenent csak héjának vagy vércsének hivnak és régi elnevezések nem használatosak". Az Érmellékről DR. ANDRÁSSY ERNŐ írja, hogy „a köznép itt a solymot csak az elemi iskolai tankönyvből, vagy az ismert népdalból ismeri". Bereg megyében KABÁCZY ERNŐ szerint a sólyom név ismeretlen. Bihar megye Szerep község területéről RÁCZ BÉLA azt jelenti, hogy a solymokat nem ismerik, végül a szabolcs-megyei Ófehértőről jelenti FUSZ PÁL, hogy „a solymot ezen a vidéken a nép nem ismeri, semmiféle madarat ilyen elnevezéssel nem nevez". További idevágó eredmények a visszacsatolt erdélyi területekről várhatók, amelyeken a régi időkből származó „sólyom" családi nevek és helység nevek mellett talán a sólyom mint madárnév is, máig is tagja az élő magyar nyelvkincsnek.

A „Sólyom" szóra vonatkozó adatok idősorrendben a következők:

1055. *Solmius* (JERNEY 107. p. 118.). Személynév; SZALAY szerint (232) solymász, ami valószinű is.
1075. *Sulmos* (JERNEY 107. p. 118.). SZALAY BÉLA szerint (232) ez a RÓMER FLORIS-tól eredő adat „Sulymos-Eretova" szövegben fordul elő és így valószinüleg „Sulymos-Eretova" jelentésű, vagyis nem sólyomra vonatkozik. Ezt a magyarázatot a magam részéről teljesen elfogadhatónak tartom.
1082. *Solumus Silva* (CZINÁR 49. p. 417.). SZALAY BÉLA szerint (232) ez a RÓMER FLORIS-tól származó adat azért nem használható, mert az idézett okirat hamis.
1083. *Souloma* (JERNEY 107. p. 119.).
1124. *Sulmos* (JERNEY 107. p. 118.). Talán ez is Sulymos!
1216. *Solumus* (JERNEY 107. p. 118.). Talán Solymos?
1216. *Pousa filio Sovlum* (SZAMOTA 234. p. 855.) — tehát Pousa Sólyomi fia, vagyis személynév. Az alábbiakban ismételten előforduló adat.
1217. *Solumus* (JERNEY 107. p. 118.). Solymos.
1219. *Solumus* (JERNEY 107. p. 118.). Solymos.
1229. *Pousa filio Sovlum* (SZAMOTA 234. p. 855.)

1230. 1233. *Solum*, nom. vir. Pousa fil. mag. agas. BELAE primog. reg. (KOVÁCS 125.)
1243. *Solomkeu* (JERNEY 107. p. 113.). Nyilvánvalóan Sólyomkő, csak a közelebbi helymegjelölés hiányzik.
- 1251., 1281. *Solumus villa super fluvium Blathnica* (SZAMOTA 234. p. 854.). Blatnica falu, várrom és patak Turóc megyében. Jelenleg Solymos nevű helység Turóc megyében nincsen.
1252. *Solumus* (JERNEY 107. p. 119.)
1252. *Solumus-Contulimus quandam uillam nostram Solumus vocatam* (Szamota 234. p. 854.). Valószinüleg ugyanaz, mint JERNEY megelőző adata.
1253. *Zoulom* erdő, most Zólyom megye (JERNEY 107. p. 119.). JERNEY-nek ezt a magyarázatát nem tudom megitélni, de eddig nem találtam történeti, vagy nyelvészeti forrást, amely ezzel foglalkozott, illetőleg mely ezt a magyarázatot elfogadta volna.
1253. *Zolumku* — valószinüleg Sólyomkő — Gömör m. (JERNEY 107. p. 119.)
1256. *Solumus* (JERNEY 107. p. 118.). *Solmus* (RÓMER FE. Akad. Ért. II. p. 376.)
- 1256, 1270. *Solumus terra* (SZAMOTA 234. p. 854.).
1264. *Solumus fey*, locus metall. (KOVÁCS 125.). Solymosfő, SIKLÓSSY szerint (219) a Csanád nemzettségbeliök a bihari havasokban Draganafej, Solymosfő és Félkő hegyeken találták a nemes sólymok fészkeit.
1265. *Solumus-usque uallem Solumus* potoka (KOVÁCS 125., SZAMOTA 234. p. 854., HANKÓ 90. p. 52.)
1266. *Solomar* — Unum predium nomine Solomar prope Budam (HANKÓ 90.). Tudomásom szerint Solymár község első megemlítése — a szó eredete azonban bizonytalan, mindenazonáltal lehet, hogy „solymár”-tanya volt. SZALAY szerint (232) kezdetben a solymász neve „solymos” volt s ez később „solymár” — lett.
1267. *Solmus* — Liptóban Szokolos, olim Solmus, egy 1267-es oklevélben (GROSSINGER 81 p. 231). Az 1913-as Helységnévtárban, mint Szokolos szerepel. A szlovák nyelvben a sólyom valóban Szokol, de GROSSINGER szerint hajdanában Solymos volt ennek a községnak a neve.
1272. *Solumus petra*, *Solumus terra* (CZINÁR 49 p. 417). Az egyik Sólyomkő, a másik Sólyomföld szóval mindenkor adat helynév, de hiányzik a közelebbi megjelölés, hogy az ország

- területén manapság is meglevő S o l y m o s községek közül melyikre vonatkozik.
1272. *Solumkou Lapis* (SZAMOTA 234 p. 855). Közelebbi helymegjelölés itt is hiányzik.
1272. *Solomos* — ad magnam petram *Solomos dictam*, T r e n c s é n megye (JERNEY 107 p. 118). Az utolsó nagymagyarországi helységnévtár ((1913. évi) szerint Trencsénben nem volt Solymos nevű helység, de volt Szokol nevű s bizonyára ez volt a hajdani Solymos a nagy szikla aljában.
1272. *Solomkeu*, S á r o s megye. (JERNEY 107 p. 113). Ez a Sólyomkő nevű hely nem került bele a Helységnévtárba, de alighanem megtalálható S á r o s megye területén.
1282. *Solumkuo Mons* (SZAMOTA 232 p. 855).
- 1282, 1299. *Solumkuo Mons* (KOVÁCS 125). Mindhárom adat helynév, de közelebbi megjelölés nélkül, ugy hogy nem tudjuk, vajjon Sólyomkő nevezetű helyre vonatkoznak.
1285. *Solumku* (SZAMOTA 232 p. 855). Ugyanezt az adatot még 1334-ből is idézi. Az előbbi megjegyzés erre is vonatkozik.
1295. *Solyomkeo* (RÓMER FL. Akad. Ért. II. p. 376).
1314. *Solumus potoka* (RÓMER FL. Akad. Ért. II. p. 376).
1319. *Solumus Petro* (CZINÁR 49 p. 417). Talán Solymos Péter, személynév.
1332. *Solumus* = Sólyom, község, ma Nagy- és Kis-Solymos. (ORBÁN BALÁZS 182 I. p. 151). Mindakét község Udvarhely megyében van az 1913. évi Helységnévtár szerint.
1332. *Solyumus* — RÓMER-nek ez az adata „Fouth-Solyumus“ így hangzik helyesen „Nicolaus de Touth-Solyumus“ azaz Tót solymosi Miklós (SZALAY 234).
1339. *Solyum* (RÓMER FL. Akad. Ért. II. p. 376).
1342. *Solmus Possesio* (SZAMOTA 234 p. 854). Bizonyára S o l y m o s helységnév, de a hiányos megjelölés miatt a mai Solymos helységnevekkel nem azonosítható.
1355. *Solmar* — quasdam possesiones earum unam videlicet Solmar vocatum in comitatu Pilisiensi existentem. (HANKÓ 90). Ez a helységnév is a mai Solymárra vonatkozik bizonyára.
1357. *Solumkailthom* — Sub pede cuiusdam monticuli Solumkailthom votati (HANKÓ 90). Ennek az adatnak credeti forrása nem került elém, így egyelőre nem tudom értelmezni.
1364. *Solum* — Petri dictus Solum (SZAMOTA 234 p. 855), vagyis Sólyom Péter, mint személynév.
1372. *Solomus* (RÓMER FL. Akad. Ért. II. p. 376.).

1380. *Solum* — Johannes dictus Solum (**SZAMOTA** 234 p. 855) — ugyancsak személynév — Sólyom János.
1389. *Solyomkeu* — Unam ripam Solyomkeu vocatam (**HANKÓ** 90). Az eredeti forrásnak nem tudtam utána járni, így megjegyzést nem fűzhetek hozzá.
1391. *Solyomkeov* (**RÓMER FL.** Akad. Ért. II. p. 376).
1397. *Solyomkeu* (**RÓMER FL.** Akad. Ért. II. p. 376).
1409. *Solyom* — Georgio dicto Solyom (**SZAMOTA** 234 p. 855). Sólyom György személynév.
1415. *Solumus* — Solumus piscina (**CZINÁR** 49 p. 417). Ez az adat is valószinüleg a sulyomnövényre vonatkozik, mert alig hihető, hogy sólyom halgazdaság létezett volna.
1427. *Solom* — Petro Solom, Pét (**SZAMOTA** 234 p. 855).
1428. *Solyom* — Petro Solyom, Lovas (**SZAMOTA** 234 p. 855). Mindakét adat közelebbi magyarázatra szorul, valószinüleg családi nevek — Sólyom Péter.
1429. *Sólyomkew* — Castri Solyomkew, alio nomine Zokol vocato (**S a m o t a** 234 p. 855). Bizonyára Sólyomkő helységnév, amelyet azonban a ránk származott Szokol helységnevek egyikével se tudunk azonosítani.
1430. *Solumus* — Solumus, aliud Solymos, poss. Eccl. Agriensis (**S z i n á r** 49 p. 417). Ez a helységnév kétségtelenül a mai Gyöngyös — Solymos.
1435. *Solymos* (**ROMER FL.** Akad. Ért. II. p. 376).
1635. *Sólyomkő* — Páva község, amelyben 17 solymárcsalád van bejegyezve, a Sólyomkő szíkláin solymokat tenyészttettek (**ORBÁN BALÁZS** 182). Bizonyára nyilvántartották és óvták a solymok fészkkelő tanyáit, hogy aztán a fiókákat kiszedhessék és idomíthassák s a fejedelmi udvarba beszolgáltathassák.

Évszám nélküli, de föltehetőleg hasonló korú még a két következő adat :

Sólyom — családi név Gyergyóujfaluban. A község lakosságának fele része a Sólyom csalából áll. Hagyomány szerint ez a család szolgáltatta be a fejedelmi korban Gyergyó sólyomadlóját (**ORBÁN BALÁZS** 182 II. p. 147).

Sólyomkő — Alsó és Felső (Tusnádi szoros). Utóbbin tenyésztték hajdan a portának adóba küldött solymokat. Megközelíthetetlen oldalain most is tanyáznak és költenek a solymok (**ORBÁN BALÁZS** 182 III. p. 64).

1700. *Sólyomkő* — Lövéte mellett. 1700-ban kiadott rendelet szerint a lövétei sólymászok előjogait tiszteletben tartásával (**ORBÁN BALÁZS** 182 I. p. 87).

Az eddig fölsorolt, részben családnévi, de tulnyomó részben helységnevi sólyomadatok kiegészítésére fölsorolom még a történelmi Magyarország jelenleg meglevő sólyom vonatkozású helységnéveit az 1913 évi utolsó nagymagyarországi Helységnévtár szerint. Rendkívül érdekes és a vándorsólyom fészkelő-területének kijelölésére jellegzetes ezeknek a helységnéveknek a földrajzi eloszlása.

A Dunántulon az egyetlen sólyom vonatkozású helységnév S o l y m á r . Miként azonban már fentebb említettem, ez nem sólyomok fészkelő tanyája volt, hanem valószínűleg a királyi solymászok lakótelepe. Első izben 1266-ból említik az oklevelek. RODICZKY (201) még külön kiemeli, hogy MÁTYÁS király a solymászai részére Solymár mellett külön vadászvárat építetett.

Az Alföldön egyetlen sólyom vonatkozású helységnév nincsen. Nem is valószínű, hogy valaha is fészkeltek volna itt a vándorsólyom.

A Felvidéken a következő idevágó helységnévek fordulnak elő : Sólyomkarcsa Pozsony m., Garamsólymos Bars m., Gyöngyössólymos Heves m., Solymos Ung m. A Helységnévtárban előforduló Kis és Nagy Solymár későbbi névváltoztatásból származik. Régebbi nevük volt Kis és Nagy Folkmár.

Az oklevelekben említett adatok szerint régebben több sólyom vonatkozású helységnév is volt a Felvidéken. Ezek egy része később elszlávosodott, bizonyára azért, mert a magyar főurak érdeklődése a sólyomászat iránt megszünt s ezért a lakosság lassanként csak a maganyelvén nevezte a régi sólyom vonatkozású helyeket. Ilyenek a trencsénmegyei Szokol és liptómegyei Szokolos. Talán ilyen a hontmegyei S z o - k o l y a is. Ezekhez hozzávehetjük még az oklevelekben előforduló Turóc és Sáros megyei sólyom vonatkozású helyneveket, valamint az ungmegyei S ó l y o m k ő helynevet, mint a vándorsólyom egyik fészkelő helyét. Ha mindezeket összeszámoljuk, akkor a Felvidéken a sólyom vonatkozású helynevek száma összesen 9 vagy 10. A keletmagyarországi s főleg az erdélyrészti hasonló helynevek számához képest ez a szám csekély, de ez nem jelenti azt, hogy a Felvidéken kevesebb lett volna a sólyom, mert ott a vándorsólyom mellett a rárósólyom is elég gyakori fészkelő, mig kelet felé a ráró sólyom utolsó ismeretes fészkelő helye a biharmegyei É l e s d.

A helyneveken kívül mint a vándorsólyom fészkelő helyei még a következők ismeretesek a Felvidékről: K é k k ő v á r a Nógrád megyében, N a g y r ő c z e Gömör megyében, a Simonkai hegység Abaujban s Hanusfalva Szepesben.

A kelet és délkeletmagyarországi, valamint az erdélyrészti helyneveket együttesen sorolom föl. Bihar megyében négy sólyom vonatkozású helynév is van, és pedig Gyepüsólymos — régebben Solymos-Petrász,

Sólyom, Sólyomkő és Sólyomkő-Pestes. Utóbbi kettő Élesd mellett, tehát nem lehetetlen, hogy nem a vándorsólyomra, hanem a rárósólyomra vonatkoznak, mert mint az előbb már említettem, a rárósólyomnak kelet felé eső utolsó fészkelő helye Élesd. Ez azonban egyáltalában nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy ugyanott a vándorsólyom is fészkel. A Czuczor-Fogarasi Szótár (51) Biharnegyéből Sólyomkőhuta községet is emlit, — lehet, hogy azonos Sólyomkőpestessel. Arad megyében van Sólymos Bucsáva, ma Sólymosbucsa és a hires festői Solymosvár, amely nevét GROSSINGER (81) szerint az ott fészkelő sólyomuktól kapta. Idevágó szövege : „*Arx ruinosa ad Marusium ultra Aradinum patrium nomen Solymos a Falconibus tulit.*“ Krassó-Szörény megye legdélibb részében van Nérasolymos, régebbi nevén Szokolovácz. Ez is kétségtelenül sólyom vonatkozású helységnév, de egyáltalában nem biztos, hogy a vándorsólyomra vonatkozik, sőt inkább a rárósólyomra, vagy ennek valamelyik déli alakjára. Krassó-Szörény megyében ezenkívül van még a Szokolár nevű helységnév — talán ez is sólyomvonatkozásu. Keletmagyarország északi részében is van Solymos nevű község, mely a Helységnévtárban Szilágysolymos néven van följegyezve.

Erdélyben a következő sólyom vonatkozásu, vagy összetételü helynevek fordulnak elő : Magyarsolymos Alsófehér m., Sajósolymos Beszterce-Naszód m., Küküllősolymos (régebben Oláhsolymos) Kis-küküllő m., Marossolymos Hunyad m., Sólyomkő, Sólyomtelke és Mezősolymos Kolozs m. Ebben a megyében van ezenkívül Mezőszokol nevű község is — nem tudom azonban eldönteni, vajon ez a Szokol név hogyan jutott el Erdélybe s vajon itt is solymot jelent-e, mint a Felvidéken. Szolnok Doboka megyében van Kővársolymos, a Czuczor-Fogarasi Szótár-ban (51) Sólyomkőfalu is szerepel Szolnok-Doboka megyében. Ezenkívül Udvarhely megyében Kis és Nagy Solymost említi a Helységnévtár.

Ezeket a Helységnévtárban följegyzett sólyom vonatkozásu helyneveket még kiegészítik az irodalomból származó, valamint az oklevelekben szereplő következő nevek : Alsó és Felső Sólyomkő a tusnádi szorosban Csik megyében, Sólyomkő nevezetű szikla Páva háromszékmegyei községen, valamint ugyancsak Sólyomkő Lövéte mellett Udvarhely megyében (ORBÁN BALÁZS 182).

Miként a Felvidéken és Délmagyarországon a Szokol nevű helységneveket is tekintetbe kellett venni a sólyom vonatkozásu helységneveknél, ugy Erdélyben természetesen kellett venni, hogy az esetleg meglevő román sólyom vonatkozásu helyneveket is számba kell venni. A sólyom román nevei alapján azonban meg kellett győződni arról, hogy új helynevek azok alapján nem találhatók, mert a sólyom román nyelven „Soimul“, „Soim“ vagy „Sain“, a helységnevek

tehát azonosak volnának a sólyom vonatkozású vagy összetételű magyar helynevekkel. Nagyon érdekes kérdés, hogy honnan származik a sólyom magyar és román hangalakjának ez az egyezése, de nem tartom magamat illetékesnek, hogy véleményt nyilvánitsak erre vonatkozólag, csak félhivom rá a figyelmet.

A helyneveken kívül még a következő vándorsólyom fészkelő helyeket ismerjük a keletmagyarországi, illetőleg erdélyrész területről: Vármező Maros-Torda m., Vulkánhegy, Abrudbánya, Szászsebes Szeben m., Bráza, Királykő, Bucses, Negoi Fogaras m., Málnás, Háromszék m., Gyimes, Csik megye és Kirujfürdő, Lövéte mellett Udvarhely m. Az utóbbi valószínüleg ugyanaz, mint az ORBÁN BALÁZS által már fentemlített Sólyomkő. NAGY IMRE levélbeli közlése szerint ez a Kirujfürdő valamely ragadozó madártól kapta a nevét, mert Kiruj, Keruly, Karuly a nép nevén karvalyt, vagy más ragadózót jelent. DR. VASVÁRI M. szerint a Kirujfürdő mellett emelkedő sziklán jelenleg is fészkel a vándorsólyom.

Összegezve a keletmagyarországi és erdélyrészeti sólyom vonatkozású helységeket, azok száma 23, esetleg 25, tehát lényegesen nagyobb, mint a Felvidéken található hasonló elnevezésű helyek száma. Ennek alapján valószínünek látszik, hogy a történelmi Magyarország keleti részein nagyobb volt a vándorsólyomok állománya, mint a Felvidéken, bár nem szabad elfelejteni, hogy a terület is nagyobb.

A sólyomkérdés további kutatása során most a szótáriodalom adatait sorolom fel.

A legrégebb idevágó adatokat a ránk maradt ugynevezett Szójegyzékek őrizték meg.

1400. első évtizede. *Falco* = Solum (**SZAMOTA** Schlägli Szójegyzék 212 p. 76). Ugyanitt p. 92 az ugynevezett „*Hortularium*“-ban ismét előfordul „*Allutus, Falco* = Soljum“.

1400. első évtizede. *Falto* (iráshibával *Falco* helyett) = Zoliem. FINÁLY Beszterczei Szószedet 25 p. 60).

1533. *Falco* = Karval (**MURMELIUS** 165).

1550. *Falco* = Sólyom (**MELICH** Gyöngyösi Szótártöredék 154).

1561. *Falco* = Sólyom (**PESTHY** 189).

1590. *Falco, Circus* = Sólyom (**MELICH** Sziksai—Fabricius B. Szójegyzéke, 156 p. 45). Ugyanitt *Cataracta* = Feier Soliom.

1595. *Falco* = Sólyom, **VERANTIUS** F. Diction. quinque linguarum. Pozsony 1834.

1645. *Falco* = Soliom, **CALEPINUS** (39).

1734. *Falco* = Sólyom (**COMENIUS** J. A. Janua Lingvae Latinae).

1801. *Falco* = Sólyom. (PARIZ PÁPAI F. Dictionarium lat. hung. etc. locupl. PETRI BOD). Ugyanitt *Falconarius* = Solymár. illetőleg Solymász = ornitholabus, hierolabus.
1808. Solymászat, Solymászni, Solymász. SÁNDOR I. (206 p. 336).
1823. *Falco* = Sólyom, Sólyommadár (MÁRTON 152 p. 1122). Ugyanitt *Falconarius* = sólyommal vadászó.
1870. *Sólyom* és ebből képzett vagy ezzel összetett szavakat sorolja föl CZUCOR-FOGARASI: A magyar nyelv szótára című nagyszabású munkája a következő címszavak alatt: *Solymár* = falu Pest megyében, *Solymász*, *Sólymász*, hajdan a fejedelmek vagy főurak szolgái, kik a solymokkal bántak; Erdélyben azok a jobbágyak is, akik a török császárnak solymokat tartoztak adni. Mint ige solymászni. *Solymászat*, *Sólymászat*, vadászat neve. *Solymászinás*. *Sólymos*, *Solymos* faluk Arad, Bihar, Heves Közép-Szolnok, Ung, Szolnok-Doboka megyékben, pusztai Bihar megyében, *Garamsolymos* Bars megyében, *Kissolymos* Kővár vidékén, *Solymoskarcsa* Pozsony megyében. *Sólyom* falu Bihar megyében *Sólyomkápa*, *Sólyomkőfalu* Szolnok-Doboka, *Sólyomkőhuta* Bihar, *Sólyommester*, hajdan a fejedelmek és főurak udvari tiszte, ki a solymászok között első helyet foglal el. *Sólyomszij*, amivel a vadászsólyom lábat megkötik. *Sólyomvadászat*, vadászat, amelyet a sólyommadarak által üznek.
1873. BALLAGI MÓR: A magyar nyelv teljes szótára II. kötetének 526. lapján ugyanezeket az adatokat ismétli.
1891. *Sólyom* címszó alatt a Magyar Nyelvtörténeti Szótár II. kötetében p. 1593 újabb adatokat nem nyújt.

Míg az eddigi adatok csak általában a sólyomra vonatkoztak, addig a most következő tudományos szakirodalmi adatokból azokat akarom még fölsorolni, amelyek a sólyom nemzettség törzsökös képviselőjére, a vándorsólyomra vonatkoznak. Nem akarok azonban teljes jegyzéket adni, inkább csak a régebbi irodalom adatait kivánom fölsorolni annak a megállapítása céljából, hogy mikor került a magyar madártani irodalomba a „vándorsólyom“ elnevezés.

Legkorábbi ilyen természetrájzi munkánk MISKOLCZI Jeles Vadkertje 1769-ből (162) mely az „Öllyvek“ = ragadozó madarak közül a következő neveket említi: Sólyom, Ráró, Keletsen, Tsillagos ölyv, Karoly, Éjjeli ölyv és Héjja. A fölsorolt madarak közül egyetlen egynek se adja meg a latin nevét, így pontos azonitásuk kockázatos; a sólyom szó minden valószínűség szerint a mai vándorsólyomra vonatkozik.

1778-ban BENKŐ J. Transsilvania című munkájában ad egy névjegyzéket az erdélyi madarakról s ebben fölsorolja a Falco communist, azonban magyar név nélkül.

GROSSINGER 1793-ban megjelent Ornithologia című munkája (81) p. 231. alatt említi a Falco nevet, magyarul Sólyom majd p. 235 a ragadozó madarak következő neveit : Karvaly quasi karölyv, Sólyom, Ráró, Keletsen, Vértse, Sebes ölyv. A nevek ebben az esetben sincsenek azonosítva.

SCHÖNBAUER 1795-ben megjelent névjegyzéke a magyar madarakról Falco communis néven jegyzi föl a peregrinust, de magyar nevet ő sem ad neki.

FÁBIÁN J. (66) 1799. Sólyommester = Solymász.

A vándorsólyom nevet első izben FÖLDI-nél találjuk 1801-ben (70) de még nem Falco peregrinus-ként azonosítva.

FÖLDI a sólyomnemzetből részletesen csak a Nemes Sólyom (*Falco gentilis*) alakot ismerteti a következőkben : Főképpen az apróbb emlősállatok és madarak fogására és kivált gémek vadászatára tanittatik. Napkeleten ezt a vadászatot (kvált a gazellák ellen) már a legrégebb időben üzték, de Európában csak a XII. század végétől jött divatba. Ezután fölsorolja a sólyomnemzet fajait. Közönséges, Fejér, Babos, Izlandiai, Brittanniai, Vándor, Hegyi és Nemes Sólyom.

MITTERPACHER Primae Lineae Hist : Nat. 1808-ban megjelent munkájában még nem különíti el a sólyomfajokat ; csak annyit mond Sólyom = Falco.

Az első, aki tudomásom szerint a vándorsólyom nevet kifejezetten a Falco peregrinus-ra ruházta, PÁK DIENES volt 1829-ben megjelent Vadászstudomány című sok természetrájzi adatot is tartalmazó kiváló művének I. kötetében p. 187.

Ettől fogva a Falco peregrinus = Wanderfalke = Faucon pelerin = Vándorsólyom megkezdte a maga diadalutját a magyar madártani szakirodalomban és valósággal kiirthatatlan maradt.

Idősorrendben PÁK után VAJDA PÉTER következett 1841-ben megjelent művével (252), melyben p. 336 a következőket írja : „A Sólymok. A nő rendszeresen egy harmaddal nagyobb a himnél s az utóbbit a franciák ez okból Tiercelet (*Harmadca*) nevezik. A tulajdonképpeni sólymokat szokták a madárvadásznál leginkább használni.”

„A vándorsólyom = Falco peregrinus az a híres faj, mely nevét kölesönzé a ragadozó madarak által történő vadászatnak — sólymaszásnak.”

Ugyancsak 1841-ben nevezi SOLTÉSZ természetrájza vándorsólyomnak a Falco peregrinus-t.

Ezután STETTER 1845-ben (Adatok Erdély ornithológiájához. Magyar Orvosok V. nagygyűlése), ZEVK 1851-ben (261) nevezi a *Falco peregrinust* vándorsólyomnak, míg PETÉNYI 1846-ban (Magyar Orvosok VI. nagygyűlése) még kóbor sólyomnak nevezi s csak hátrahagyott irataiban (48) nevezi vándorsólyomnak. Ezentul ez az elnevezés már annyira begyökeresedett a madártani szakirodalomban, nem különben a vadászati szakirodalomban, hogy azt „A Történelmi Magyarország madarainak Névjegyzékében“ se tartottam mellőzhetőnek (Aquila 1935/38. p. 48.) dacára annak, hogy — mint már említettem — magát az elnevezést magyar viszonylatban helytelennek, sőt egyenesen megtévesztőnek tartom. Beletörődtem abba, hogy ha a nyugati népek madártani szakemberei belenyugodtak ebbe a téves elnevezésbe, akkor mi is elfogadhatjuk, tekintettel arra, hogy ezt az elnevezést soha és sehol más madárfajra nem vonatkoztatták s ezért a faji azonosság mindenkor minden nyelven kétségtelenül megállapítható. Végső elemzésében a vándorsólyom éppen olyan nemzetközi szó, mint a *Falco peregrinus*.

Most még a „Sólyom“ szóval kapcsolatos fejtegetéseim befejezéseként névjegyzéket adok azokról az elnevezésekéről, amelyekkel a különböző népek különböző időkben illették a vándorsólymot. Kutatásaim során sok idevágó név gyült össze. Nem gyűjtöttem azokat rendszeresen, így a névjegyzék egyáltalában nem tarthat számot tökéleteségre. A magam kutatásai során azonban azt kellett tapasztalnom, hogy igen hasznos lett volna ilyen névjegyzék, — még ha tökéletlen is — s azért a jövő hasonló célú kutatások megkönnyítése céljából nem tartom fölöslegesnek a sok fáradozásomból szerzett adatok közlését. Az adatokat magyar helyesirásban közlöm.

Arab. Sahir, Szagr el Ter, Csakyr. NAUMANN (173) Sahin, TICEHURST (250) Sahin, HAMMER P. (86 p. V. DEMIRI-ból idézve az 1371 évből), Csakir, Bhairi, Bázi, RADDE (197)

Az arab nevek között csodálatosképpen nem szerepelnek a „Bahri“, „Bahrin“ nevek, amelyek az északi vidékekről származó vándorsólyom fajták neveiként ismeretesek Turkesztánban, Perzsiában és Indiában s amelyekről azt állítja SCULLY (217) és DEMENTIEW (56), hogy azok arab eredetük. Csak RADDE említi a Bhairi nevet. SCULLY szerint ez a szó partmenti-t, vagy tengermelléki-t jelent és azt akarja jelezni, hogy ezek a solymok vizi madarakra vadásznak. DEMENTIEW (56) magyarázata szerint ez a szó átvonulót, vagyis „peregrinus“-t jelent. HARTING (94 p. 206) szerint a „Bahri“ szó az arab Bahr=tenger szótól ered, amellyel jelzik a vándorsólyom (peregrinus) átvonalási, illetőleg kóborlási természetét, illetőleg tengerpartról való származását. HARTING szerint ez a szó Spanyolországban is előfordul, mint a hajdani mór uralom maradványa.

Baskir. Lacsin, Tas-Lacsin, SZUSKIN (239); Lacsen, Tas-Lacsen, Itelgy ♀, Sonkár ♂, ARTBOLEWSKY (14). Alaszia, DEMENTIEW (56).

Bokhara. Báz, ARTBOLEWSKY (14).

Bosnyák. Eltorzított török név *Atmadzsa*, VÖGELE (253). Ez a szó a török nyelvben karvalyt jelent, tehát valószínüleg hibás azonosítás. CURIC V. szerint (Die Falkenbeize in Bosnien. Deutscher Falkenorden 1937 Heft 4 p. 19) a vándorsólyom közhazsnálata neve „*Szivi Szoko*“. Ez a „Szoko“ nyilvánvalóan nem lehet más, mint a közismert „Szokol“; a vonatkozó helységnevek közül megemlíti a „Szokolgrad“ szót, ami sólyomvár jelentésű.

Csagataj. Csailan, GOMBOCZ (76).

· *Cseremisz.* Laurikaik, Lacsikaik, ARTBOLEWSKY (14).

Csiva. Tugan, ARTBOLEWSKY (14).

Dalmát. Szokol, VERANTIUS F. Dict. quinque linguarum. Pozsony 1834.

Délszláv. Szokol, VÖGELE (253).

Észt. Szuurkranszi kull, NAUMANN (173).

Finn. Muuttohaukka, Leivohaukka, NAUMANN (173). Muuttohaukka, HORTLING (Lintukirja, Helsinki 1935 p. 99).

Görög. Petritész, HAMMER P. (86).

Gruz. Minimo, ARTBOLEWSKY (14).

Hindu. Bhyri, Bhyri bacha, VÖGELE (253); Vahari, Vahri. RUDRADEVA (204); Behree, DEMENTIEW (56), Beri ♂, ♀, Beri bacsá juv. magyar kiejtés szerint, KÁLÓCZY L. levélbeli közlése. KLEINSCHMIDT szerint (Berajah 1918, Falco peregrinus p. 60) Indiában közismert szó, melyet Báhári-nak irnak, de Beri-nek ejtenek. Jelentése egyrész, „tengerpartról származó“, másrészt azonban „madarász“ is.

Guria. Savardena, ARTBOLEWSKY (14).

Jakut. Kyrt, ARTBOLEWSKY (14); Muksogol, PLESKE (194).

Japán. Hayabusa, VÖGELE (253); HARTING (94 p. 214).

Kalmük. Nacsin, Szapszan, ARTBOLEWSKY (14).

Kamcsatka. Szejszi, ARTBOLEWSKY (14).

Kina. Ya Hu, ROSS (203).

Kirgiz. Lacsin, Lasin, VÖGELE (253); Lasin, SZUSK. (239); Lacsyn.

ALMÁSY (8. p. 541); Baharin, Bahrin, DEMENTIEW (56).

Korjak. Tilmiti, ARTBOLEWSKY (14).

Lapp. Rievszakfalle, NAUMANN (173).

· *Lett.* Peekunsz, NAUMANN (173).

Lengyel. Szokol vedrovni, NAUMANN (173); DOMANIEWSKY (58).

Mandzsu. Nacsin, ROSS (203).

Mangun. Dzsolo-do, ARTBOLEWSKY (14).

Orosz. Szapszan, NAUMANN (173); Szokol, Szapszan, Golubjetnik, VÖGELE (253); Szokol, Csernáj, SZUSKIN (239), MENZBIER (159); Szap-

szan, Szokol, Csernáj, Cseglik, ARTBOLEWSKY (14); Szokolei ♀, Cselig ♂, HARTING (94).

Osztyák. Sang, Szoengur, ARTBOLEWSKY (14); Chung valószinüleg Sang, PLESKE (194).

Ozmán. Csavli, GOMBOCZ (76).

Örmény. Sahan, ARTBOLEWSKY (14); NAUMANN (173); RADDE (197)

Perzsa. Bahiri, Bázi, NAUMANN (173); Sahin, HAMMER P. (68 p. XII.); Bahri, VÖGELE (253); Bairi, Bázi, ARTBOLEWSKY (14); Sahin, Bari, HARTING (94 p. 198—AIN I AKBARI adata 1590-ból); Sahin juv. Bahri ad. PHILLOTT (192).

Román. Soim, STETTER (Magyar orvosok és természetvizsgálók V. nagygyűlése 1845): Soimul, Soim, Sain, LINTIA (Aquila 1909 p. 175). Sain, az epiruszi kucorománoknál, LINTIA (levélbeli közlés).

Szamojéd. Chapu-ei, ARTBOLEWSKY (14); PLESKE (194): Har-na-ve, PLESKE (194 Kolguev sziget).

Szanszkrit. Vahri, RUDRADEVA (204 p. 17).

Tangut. Csa, ARTBOLEWSKY (14).

Tatár. Begre ♂, Kizilgus ♀, Lacsen, NAUMANN (173), RADDE (197), ARTBOLEWSKY (14). Naesin, JUNGLAUS (111) szerint a sólyom neve a Dzsingisz Kán halálára írt gyászbucsúztatóban.

Tunguz. Teogra, ARTBOLEWSKY (14); Teerga, PLESKE (194).

Turkesztán. Bahri, Boz Lacsin, SCULLY (217); Lacsin, Baharin, DEMENTIEW (56).

Vogul. Kortkan, ARTBOLEWSKY (14).

Ukrán. Szokil, Szokjál, Szokil mandrivnyi ARTBOLEWSKY (14).

Az egyes népek főnt felsorolt sólyomnevei közül kimaradtak a török nevek, mert ezek külön tárgyalásra szorulnak, főleg azért, mert HAMMER—PURGSTALL a régi török eredetű solymászati és történeti munkákban található elnevezéseket is közli s ezeknek az azonosításában nem jutott el mindig megnyugtató eredményre, annyira nem, hogy JUNGKLAUS iidevágó adatainak halmazát Augias istállójának minősíti (Die Beizjagd No. 2. 1930 p. 25.). Szükséges ezeknek a felülvizsgálata és a rendelkezésre álló adatok alapján való lehető tisztázása. HAMMER adatainak azonosítása és más forrásokkal való egyeztetése egyik leg-nehezebb föladata a sólyom madárnévre vonatkozó kutatásnak. A jelenkorai török elnevezések, amelyekről biztosra vehetjük, hogy valóban a vándorsólyomra vonatkoznak, a következők: Lacsin, Lecsin, Béhri vagy Bahri, VÖGELE (253); Csojlu, Csajlak, GOMBOCZ (76); Sahin, HARTING (94 p. 196—Cilicia); Lacsin, Ross (203); Sahin, MATARACI M. (153). Lacsin, HAMMER P. (86). CURIC V. (Die Falkenbeize in Bosnien. Deutscher Falkenorden 1937 Heft 4, p. 19) szerint a bosnyák törökknél a vándorsólyom neve „Sain“. Vajjon ez a „Sahin“ eltorzított alakja?

HAMMER (86) arab, perzsa és török madárneveket igyekszik azonosítani a sólyommal. Igy különösen sokat foglalkozik a „Tughan“ névvel. Szerinte a törzsökös sólyom török neve „Iszperi Tughan“, vagyis a tökéletes sólyom. Egy lélekzetre azonban azt is mondja, hogy a negyedik sólyomfajnak perzsa neve Sahin, török neve Lacsin s ez volna a vándorsólyom. Ha ezt a kijelentését összehasonlitjuk a többi forrás adatával, akkor valóban helytálló a Sahin és Lacsin azonosítására vonatkozó adat, azonban a *Tughan-t*, mint sólyom nevet nem találjuk. Ugyancsak hiába keressük a *Tuigun* szót, amely HAMMER szerint a *Tughan* kicsinyített alakja s igen megtisztelő jelző volt — így például az egyik leghiresebb budai pasának (1651—53, 1657.) is *Tuighunpasa* volt a neve — valamint a *Tilkjan* alakot, mely HAMMER szerint a *TUGHAN* csagatai alakja. HAMMER ezenkívül a „*Tojgun*“ alakot is említi (p. 10) és a *Toghrul* = *Turul*-lal azonosítja s a *Tilkjan*-ról azt mondja (p. XII.), hogy azonos a *Sébáz*, vagy *Sábáz* = *királysólyom*-mal, amelyet viszont (p. 106) a *Toghrul* = *Turul*-madárral azonosít.

Hogy ebben a zürzavarban rendet teremthessünk, meg kell keresni a *Tugan* és *Tujgun* szavak jelenlegi jelentését — föltéve, hogy ezek a szavak jelenleg még élő tagjai valamelyik nyelvkincsnek. Szerencsénk van, mert minden kettőt megtaláljuk, ha nem is tökéletesen azonos, de rokonhangzású és összetett szavakban.

A *Tughan* szó jelenkorú alakja a „*Doghan*“, mely a török nyelvben solymászmadarat jelent MATARACI szerint és pedig a héját (*Accipiter gentilis gentilis* L.). Ugyanezzel az azonosítással említi HARTING (94 p. 196, Cilicia 1853.). PHILLOTT szerint (192) Perzsiában a *fehér héja*, vagyis az északról érkező *Accipiter gentilis buteoides* MENZB. neve *Tiqun i kafuri*. A *kafuri* szó kámfort jelent és a fehér szint jelzi. PHILLOTT még azt is mondja, hogy egyes afgán solymászok a héja albinisztikus példányait szintén *Tiqun*, illetőleg *Taighun* névvel jelölik. A *Taigun* madárnevet HARTING is említi (94 p. 199) egy 1590-ből származó perzsa forrásból (AIN I AKBARI), amely szerint a *Tajgun* az *Accipiter gentilis* ♂-je, míg ugyanott a ♀ neve *Tarlan*. Már LE COQ (43, 44) állapítja meg, hogy ez a *Tiqun*, *Taighun* a *Togan*, vagy *Tuigun* variánsa vagy torzítása és a fehér héja neve, amely néha előfordul Turkesztán keleti részében és ott nagyrabecsült solymászmadár. Megemlíti még azt is, hogy a *Tujgun*, illetőleg *Tojgun* a mongolai köktörök rovásirásokban is előfordul, s hogy RADLOFF-nál csagatai (kirkiz) nyelven a *Tujgun* fehér sólymot jelent, vagyis *Falco rusticolus*-t. RADLOFF-nak ez az állítása az eddig elmondottak alapján nyilvánvaló tévedés, mert ez a *Tujgun* LE COQ szerint az északi fehér héját jelenti. DEMENTIEW szerint (56) is Turkesztánban a *fehér héja* (*Accipiter gentilis butcoides* MENZB.) népies

neve általában *Tujgun*. A félig fehér héja neve „*Kizyl Tujgun*“ vagy „*Kul Tujgun*“, a tiszta fehéré „*Ak Mirza Tujgun*.“

Mindezeknek a jelenkorai és történeti adatoknak az alapján most már biztosra állíthatjuk, hogy a HAMMER-nél előforduló *Tugan* és rokonhangzású solymászmadárnevek a héjára (*Accipiter gentilis gentilis* L.), illetőleg részben annak északról származó alakjára az északi héjára (*Accipiter gentilis buteooides* MENZB.) vonatkoznak, tehát sem a vándorsólyomra, sem valamelyik más sólyomfélére. Természetesen elesnek mindenek a lehetőségek, amelyek szerint a *Tugan*, vagy valamelyik rokonhangzású neve a *Turul* madárfajjal volna azonosítható, mint azt HAMMER teszi, mikor a csagatai *Tilkjan*-t a „*Sébáz*“, illetve „*Sábáz*“ = *királysólyom* madárnevet a *Toghrul* = *Tojgun*-nal azonosítja.

Magyar vonatkozásban is kiválóan érdekes a „*Tugan*“-kérdés, mert GOMBOCZ (78) ezzel a szóval azonosítja a magyar „*Tiván*“ szót, amely szerinte „a XIII. század óta elég gyakran előforduló személynév, nemes és közrenden levő emberek neve“. Az első adat 1211-ből való. A már említett „*Tugan*“-adatokon kívül még a következőket említi: ótörök *Togan* = *Falco*, ujjgur *Tugan* = nemes sólyom, csagatai *Togan* = *karvaly*, ozmán *Dogan* = sólyom; említ más ozmán nevet is, bár azt hiszi, hogy ez nem ide tartozik s ez az ozmán *Dujgun*, melyet RADLOFF *Astur palumbarius*-sal azonosít. A baskiroknál MÉSZÁROS szerint *Tojgen*, *Tojgon* = sólyomfaj. HOUTSMA jegyzékében *Dogan*, *Togan* azonosítás nélküli. GOMBOCZ szerint a *Togan* a törökségben is egyik leggyakoribb személynév, mely már az ótörök föliratokban is szerepel.

A *Togan* = *Tiván* egyezést nyelvészeti alapon pontosan megmagyarázza, azonban arról nem szól, hogyan jutott el ennek a solymászmadárnak a neve, mint személynév a magyar nyelvkincsbe. Bevallom, hogy magamnak sincs erre vonatkozólag semmiféle elgondolásom. Kutatásaim során nem akadtam olyan nyomra, amely ebben a kérdésben utbagazitást adhatott volna.

A továbbiakban a *Sahin* másféle azonosításával is kísérletezik HAMMER, amennyiben azt mondja, hogy ennek a csagatai neve „*Karcigai*“. HAMMER-nek ez a megjegyzése a XIII. lapon található, de ezen kívül már előzetesen az V. lapon is említi azt, hogy az arab KAMUSZ szótári munka szerint a Szakar — többes számban Szokur — bár mindenféle solymászmadár megjelölésére szolgál, mégis elsősorban annak a madárnak a neve, amelyet törökül *Csakir*-nak, perzsául *Csarg*-nak, csagatajul *Karcshai*-nak, illetőleg helyesen *Karcigai*-nak hívnak. A XIII. lapon aztán azt állítja, hogy az orosz *Krecset* a török *Karcigai*-nak az eltorzított alakja s ezt az állítását a 105. lapon is megismétli.

Bármilyen kegyeletes hálaérzet is tölt el a nagy tudós iránt, aki ily bőségesen osztotta ki nagy tudásának kincseit a keleti solymászatról

az utókutatók részére, mégis meg kell állapítani azt, hogy a *Karsigai* madárnevet négy madárnévvel is azonosította. *Sahin*, *Csakir*, *Szakar* és *Krecset*, amelyek valamennyien más és más solymászmadárra vonatkoznak, amiért is nem lehet elkerülni, hogy ennek a madárnévnek a jelentését is a lehetőség szerint ne tisztázzuk. Erre meg is van a lehetőség, mert elég sok adatunk van a *Karsigai* szó mai jelentéséről. DEMENTIEW szerint (56) a héja kirgiz neve Turkesztánban *Kus*, *Karcsega*, vagy *Karsaga*; ALMÁSSY szerint a kirgizeknél a héja neve ugyancsak *Kus*, vagy *Karsiga*. SCULLY szerint (217) Yarkandban a héja török neve „*Karchighah*“ és ROSS (203) szerint a héja török neve ugyancsak *Karsiga*. LE COQ (43, 44) szerint a turkesztáni Kucsa és Turfan vidékén a héja török neve *Karsiga* s megemlíti, hogy RADLOFF-nál is ugyanez a neve, továbbá hogy PALLAS szerint a kalmükök „*Charzega*“-nak, a kelet-mongoliaiak pedig „*Charszagai*“-nak nevezik a héját. A héja egyéb népies nevei közül idesorolhatók még ARTOBOLEWSKY (14) adatai: Mordvin: Kartiai, Kartigan; Tatár: Charzigan, Karcseja; Vogul: Char-tagán; Csuvasz: Chorocska. A történeti adatok közül igen fontos JUNGKLAUS (111) adata a Dzsingisz kán halotti bucsuztatójában szereplő „*Charczagai*“-ról, melyet héjának fordít a szerző az ugyanott előforduló *Nacsin* = sólyom mellett. BÁLINT G. Párhuzam a magyar és mongol nyelv terén címü munkájában, megjelent 1877-ben p. 28 a Kerecsen vagy Kelecseny szóval azonosítja a mongol *kharczayhai* szót, amelyet sólyomfajta vadászmadárnak mond. Ez persze tévedés, mert valamennyi rendelkezésre álló adat egyöntetűen a héja (*Accipiter gentilis gentilis* L. illetőleg az északi héja *Accipiter gentilis butoides* MENZB. neveként állapítja meg a *Karsigai* madárnevet.

Magyar vonatkozása is van ennek a *Karsigai* névnek. GOMBOCZ (78 p. 241) ebből származtatja 12 pozsonymegyei K a r c s a nevű helység nevét. A *Karsigai* nevet ő is a héjával azonosítja s adatként említi a csuvas *Churzséga* nevet s azt is mondja, hogy ez a szó mint személynév különösen az altaji tatárok nál gyakori, így pl. KAN KARTAGA, KARTAGA MERGÉN, ALA KARTÉGA.

Néhány szóval meg kell még emlékezni a HAMMER-féle „*Dzsurebáz*“ madárnévről is, melynek HAMMER szintén tulzott jelentőséget tulajdonít, de helytelenül azonosít. FERHENGİ perzsa szótárából idézi ezt a szót, szerinte FERHENGİ a vándorsólyom ♀-ét Sébáz-nak a ♂-jét *Dzsurebáz*-nak nevezi, ugyanakkor azonban azt is mondja, hogy ez a *Dzsurebáz* a „fehér sólyom“ ♂-je. Ennek a madárnak az arab neve szerinte *Szurrak*, melyet KAMUS szótára a „fehér sólyom“ — tehát *Falco rusticulus candicans* (vagy *uralensis*) ♂-jének mond. HAMMER ezekből az adatokból végeredményként azt a következetést vonja le, hogy a *Dzsurebáz* = *Szurak* egyezik a német „*Gerfalke*“ szóval, amely tehát

nem származik sem a „*Geyr*”, sem a „*Gyrofulco*”-tól, hanem a perzsa „*Dzsure*”-tól.

Lássuk már most mit lehet igazolni ebből a nagyon merész következetési sorozatból. A régebbi solymászirodalmi források közül csak PHILLOTT (192) említi a *Dzsure* madárnevet „*Jurra*-báz” alakjában s azt mondja, hogy ez a *Héja* „tiercelet”-je, vagyis himje ; indiai írásmódban HAMMER is „*Joura*” néven említi a „*Dzsure*” madarat. (A *Báz* szót a végéről el lehet hagyni, mert ez a szó tulajdonképpen „solymász” madarat jelent, amint a *Báz Namé* is solymászkönyvet jelent). HAMMER félreérthető megjegyzése alapján ez az indiai „*Joura*” PHILLOTT-tal egyetértően szintén a héja himjét jelenti. Nagyon kapóra jönnek ennek az indiai solymászmadárnévnek a helyes értelmezésére KÁLÓCZY LAJOS adatai, melyek szerint Hindosztánban még manapság is Djura (magyar kiejtéssel Gyura) a neve. Igy azok a következtetések, amelyek a *Dzsure*-ből származtatják a német „*Gerfalke*” nevét, figyelembe nem vehetők. — Mint élő szót, a perzsa nyelvből nem ismerem a *Dzsure*-szót, de a törökben van egy solymászmadárnev „*Dzsüre*” s azt hiszem, hogy ezt azonosítani lehet a HAMMER-féle „*Dzsure*”-val. A hangilleszkedés törvénye szerint ugyanis nem a *Dzsure* a helyes alak, hanem vagy a „*Dzsura*”, vagy a *Dzsüre*”, a minthogy a „szeldzsuk” népet is vagy „szeldzsük”-nek, vagy „szaldzsuk”-nak kell irni, illetőleg nevezni, de semmiképpen se az eddigi írásmód szerint „szeldzsuk”-nak. MATARACI (153) szerint a törökországi Rize vidékén ez a szó manapság is solymászmadarat jelent, azonban sajnálatosképpen nem mondja meg hogy, milyen madárfajjal azonosítják. A HAMMER-féle elképzelések kiselejtezése után talán KÁLÓCZY fenti adata mellett ez az adat is szolgálhat a további idevágó kutatás kiindulási pontjául.

HAMMER solymászmadárnevei közül végül még foglalkoznunk kell a „*Csakyrr*” = „*Csakir*” madárnévvel, melyet a héja nevével azonosít, azonban számos adat szól arról, hogy ez a Csakyrr szintén sólyomfaj neve s így ezt a nevet is még a „sólyom” fejezet alatt kell tárgyalni s a lehetőség szerint tisztázni. Első izben p. IV foglalkozik a Csakyrr szóval s azt mondja, hogy ugyanazt jelenti, mint a perzsa és arab Báz, vagy a görög Hierax madárnev, vagyis azonos a héjával. Az V lapon aztán már nemcsak az említettekkel, hanem azonkívül a perzsa Csarg, továbbá a csa-gatai Karcsgi, vagy szerinte helyesebben Karcsgai solymászmadár névvel is azonosítja. A VII lapon ismételi azt az állítást, hogy a héja török neve Csakyrr s ez azonos a perzsa és arab Báz, valamint a görög Hierax madárnévvel. A XII és XIII lapon összetétlenben használja ezt a szót Csakyrtughan néven, azzal a megjegyzéssel, hogy a Báznamé török solymászkönyv szerzője erről a solymászmadárról azt mondja, hogy ez korcs madár, melynek atyja sólyom (Tughan), anyja héja

(Csakyr). A XV lapon említi a Ghilvai Csakyr-t, melyet ezuttal az arab Szakarral, vagyis a rárósólyommal azonosít. A XVII lapon sorsolja föl a Szavuli Csakyr-t, azt a héját, amely Szabulisztánban fordul elő. A XIX lapon végre azt mondja, hogy az arab Szakar — vagyis a rárósólyom — a török Csakyr szó eltorzítása. Megemlíti aztán, hogy a szeldzsük birodalom alapító testvérpárja közül az egyiknek a neve volt Toghrul = Turul, a másiké Csakyr = Héja. Ugyanezt a nevet viselte a hirneves EBU SZAID CSAKYR mozzuli helytartó, akit 1140-ben végeztek ki. Végül még p. 105 idézi QUATREMÈRE adatát, mely szerint a fehér sarki sólyom mandzsu neve Saman-Sonkon, a tarká-é Csakiri Sonkon.

Lássuk most már, hogy HAMMER nem egységes és zavaró mozzanatokkal megtüzdelt azonosítási kísérlete után mit mondanak egyéb forrásaink a Csakir = Csakir madárnévről.

A legrégebb idevágó adatot AHMED VEFIK szótára órizte meg. Szerinte az oguzok hat nemzetége mindegyikének más fajta vadászmadár volt a törzsi, vagy hadi jelvénye. Ezt a szótárt két magyar kutató is idézi és pedig első izben THURY (249), másodiknak GOMBOCZ (78), csakhogy a mig THURY szerint a Csakir = sávos, tarka sólyom, addig GOMBOCZ szerint héja. Sajnos, már itt a legrégebb adatnál is föltárul a szakadék, sólyom vagy héja volt-e ez a Csakir, amely olyan nagy megbecsülésben részesült, hogy egryszt törzsi hadijelvényként, másrészt birodalomalapító uralkodók fejedelmek és hirességek neveként szerepelt.

Ennek a legrégebb Csakir-forrásnak a következő tagja volt a HOUTSMA-féle kipesak-arab Glossarium, amely a XIV. század első feléből való (Ein türkisch-arabisches Glossar Leiden 1894, idézve GOMBOCZ nyomán 78, p. 242). Ebben is előfordul a Csakir és pedig mint Karvaly.

HAMMER Csakir = Héja azonosítását eddig már két solymászati író is kétségebe vonta. Az egyik HARTING (94 p. 194), aki azt mondja, hogy HAMMER elnézte azt, hogy MOHAMED EL BARDZINI a Csakir madarat a „barnaszemű” solymászmadarak között sorolja föl, tehát nem lehet héja, amely „sárgaszemű” solymászmadár. Gondosan megvizsgáltam a kifogásolt szövegrészt, de nem tudtam HARTING állítását elfogadni. Sokkal helyesebb nyomon indult LE COQ (43, 44), aki azt mondja, hogy a héja perzsa neve PHILLOTT-nál (192) Tigun, Tarlan és Qizil, tehát nem Báz, ahogyan azt HAMMER állítja. Ha ezt a kérdést egyáltalában tisztázni lehet, akkor a LE COQ által megjelölt úton kell haladnunk s megkeresnünk azt a nyelvet, amely a héját Csakir-nak mondja. Jelenleg sehol se nevezik a héját Csakir-nak s mint élő szó, jelenleg csak az arab nyelvben fordul elő és a vándorsólyomnak a neve (NAUMANN és RADDE 173, 197).

Ha már most a rendelkezésre álló adatok alapján döntenek arról, hogy a Csakir alatt héját, vagy sólymot értsünk, akkor föltét-

lenül a sólyom mellett kell állást foglalni, különös tekintettel arra, hogy a solymászok a régi időben többféle névvel jelölték ugyanazt a sólymászmadarat, a szerint hogy him, vagy nőstény, teljesen kiszineződött, vagy fiatalkorú példány volt. AHMED VEFIK szótára szerint a Csakir a sávos sólyom neve. Két solymászmadarunk van, amelyre a „sávos“ jelző ráillik és pedig a héja és a vándorsólyom. Mindakettőnek a hasi oldala „sávos“, a mellékkelt ábra szerint. Minthogy azonban a szótár szerint a „nyúlvadászó sólyom“ neve „Tavzsandzsil“, tehát

csakis ez lehet a héja, azért a „Csakir“ csakis a sólyomnak valamilyen formája lehet s ezért azonosíthatjuk azt a vándorsólyomnak azzal a formájával, amelynek „sávos“ a hasi oldala, vagyis ezen az alapon a HAMMER-féle „Csakir-Tugan“ szintén az a sólyomfaj, amelynek a hasi oldala éppen olyan „sávos“, mint a héjá-é, vagyis a „Tugan“-é.

Ezt a megoldási kísérletet elfogadhatjuk jelen kutatásunk ideiglenes eredményének. Vajjon a több nyelvészeti és történettudományi falkészültséggel rendelkező jövő kutatás igazolja-e ezt az eredményt, az nem egészen bizonyos, azonban valószinű, hogy ezen a nyomon fog elindulni. Remélhetőleg akad folytatóna ezeknek a kutatásoknak, mert habár talán távolesőknek látszó, de mégis szerves részei a magyar

2. ábra. Sávos solymászmadarak — **Csakir** — baloldali *Accipiter g. gentilis* L. ♀ jobboldali *Falco p. peregrinus* TUNST. ♀

Fig. 2. Gebänderte Beizvögel — **Tschakyr** — links *Accipiter g. gentilis* L. rechts *Falco p. peregrinus* TUNST. ♀

őstörténeti kutatásoknak, amelyek manapság még korántsem végződtek megnyugtató eredménnyel.

Ezzel a megállapítással le is zárhatjuk a „Sólyom“ madárnévre vonatkozó kutatást, amely sokkal terjedelmesebb lett, mint ahogyan eredetileg elképzeltem, azonban a kutatás során fölvetődött kérdések tárgyalását nem minősíthettem mellőzendőknek.

RÁRÓ.

A Ráró névnek egészen különleges helyzete van a magyar solymászmadarnevek sorában. Nem éppen könnyü fejezete az idevágó kutatásnak, mert nagyon sokféle föladatot ró a kutatóra, aki bizony nem talál minden esetben megfelelő választ a fölvetődő kérdésekre. Míg az eddigi solymászmadarnevek jelentésének megállapításánál minden biztos vezetőnk volt GOMBOCZ ZOLTÁN, „Régi török jövevény szavaink“ és „Árpádkori török személyneveink“ címen megjelent tanulmányaiban, addig ennél a fajnál ilyen kiindulási adataink nincsenek. Magunkra hagyattan kell keresnünk ennek a szónak az eredetét, hogyan származott be a magyar nyelvbe s ezért az eddigi gyakorlattal szemben fordított sorrendet kell tartanunk. Először adjuk a rárósolyom idegen elnevezéseit és csak azután a magyar vonatkozásokat. A magyar solymászatra vonatkozó történelmi adatokból ugyanis kétségtelenül megállapítható, hogy a RÁRÓ szó az eddig kerecsensolyomnak nevezett fajra a *Falco ch. cherrug*-ra vonatkozik. A nálunk előforduló solymászmadarak közül a „Sólyom“ szót kétségtelenül a vándorsolyomra kell vonatkoztatni, az „Ölyv“ szót a héjára, a „Karvaly“ szót a ma is annak nevezett karvalyra kell ráruházni. Ezeken kívül már csak egy kiváló solymászmadarunk maradt név nélkül s ez a *Falco ch. cherrug*, amely már nem lehet egyéb, mint az a solymászmadar, mely a régi oklevelekben és családi levelezésekben, valamint a szótárirodalomban és a szakirodalom egy részében RÁRÓ néven szerepel.

A *Falco cherrug cherrug* GRAY idegen neveinek itt következő seregszemléje meggyőződésem szerint majd igazolja ezt a megállapításomat. **AFGÁN** : angolos írással Charkh, Sang-Sang PHILLOT (192). Szerinte a Balaban-t nem ismerik. Az angolos írású Charkh kiejtése bizonyára Cserg =cherrug ; a „Sang-Sang“ kiejtése pedig Szeng-Szeng, l. a török neveknél.

ARAB : Szager-Sahin, NAUMANN (173) ; Szakar, DEMIRI 1371, HAMMER P. szerint (86)*), Szakar, Szagar, PHILLOTT (192).

BASKIR : Itelgoe, ARTOBOLEWSKY (14) ; Ytelgö, SZUSKIN (239) ; Itelgö, GROTE H. levele ; Itelgoe, Itelgui, HALLER (85), HARTING nyomán (94. p. 192).

CSEH : Raroh, Prešp., Slovnik, cseh-latin szójegyzék a XIV. század végéről, SZAMOTA (212), Pazomaly, NAUMANN (173).

* Meg kell itt említenem DEMIRI-nek azt a kijelentését, hogy a közfogás szerint tilos a ragadozó madaraknak illetőleg solymászmadaraknak élelem céljára való fogyasztása HAMMER P. (86 p. VII). Törhetjük a fejünket azon, hogy talált utat ez a fölfogás a JORDÁNSZKY kódexbe mely szerint „Es ezek az eghy madarak közzöl kykkel nem ylik eelní: Keselywth heeyaath Beseth . . .“

GÖRÖG : Zaganosz, **HAMMER** P. (86).

GRUZIA : Baugi, **ARTOBOLEWSKY** (14).

HORVÁT : Szoko banatszky, **NAUMANN** (173).

ILLYR : Raroh, **GESNER** (74) szerint „die Illyrier nennen ihn Raroh“.

HINDU : Chargin, Sang-Sang angolos helyesirással, **PHILLOTT** (192) magyaros helyesirással bizonyára ez is Cserg és Szeng-Szeng, a Balabán szót szerinte ezek se ismerik ; Caraka =Carakh =Caragh, valószínüleg ez is Charakh =Csereg **RUDRADEVA** (204) ; Chargin ♀, Charghela ♂, **VÖGELE** (253), **KÁLÓCZY LAJOS** levélbeli értesítése szerint a pandzsabi hindosztaniak ezeket a szavakat magyar kiejtéssel, Csereg-nek, illetőleg Csergála-nak ejtik ; a Csereg a ♀, a Csergála a ♂.

KALMÜK : Itelgoe, **PALLAS** szerint, **THIENEMANN** (246) ; Itelgoel **ARTOBOLEWSKY** (14) ; Itelgy, **GROTE HERMAN** levele szerint, Itelgoe, **HALLER** (85), **HARTING** nyomán (94 p. 192).

KINA : Tuffu, **ROSS** (293).

KIRGIZ : Ytelgö, **SZUSKIN** (239) ; Itelgoi, Itelgui, **HALLER** (85), **HARTING** nyomán (94 p. 192) ; Itelgha, Itelghi, **DEMENTIEW** (56) ; Ak Itölge **ALMÁSY** (8), nem egészen világos, vajon a cherrug-ra, vagy rusticolus-ra vonatkoztatja-e ezt az elnevezést, de a cherrug-ot is említi az Itölgü nevű solymászmadarak között ; a zavart növeli az a körülmény, hogy Barin néven is említi (8), illetőleg Baryn néven (9), amelyek tudvalevően a *Falco peregrinus peregrinus* kirgiz nevei. Itelge juv. Balopan, **VÖGELE** (53).

LENGYEL : Rarog podolszki, Rarog polak, Plivacz, Krzecscot, Rarog krzecscot ; Ólenyel : Szokol plivacz, Raróg, Krzecscot juv. **DOMANIWSKY** (58) ; Szokol csaszog, **NAUMANN** (173). Raróg kiejtése Raruk. Krzecscot kiejtése Ksecsot.

MANDZSU : Itulhen, **ROSS** (203).

MORVA : Raroh, **WOBORZIL** (253).

NÉMET : Würgfalke, Schlachtfalke, Schlechtfalke, Blaufuss, Blaufuss-falke, **PETÉNYI** (48).

OROSZ : Balaban, Déloroszországban, Serebecz, Szibériában, **PALLAS** szerint, **THIENEMANN** (246) és **HALLER** (85), **HARTING**-nál (94 p. 192). Krásznii Krecset = Vörös vadászsolyom, valószínüleg valamilyen téves azonosítás, **HALLER** (85), **HARTING** nyomán (94 p. 192) ; Balaban, Csunker, **VÖGELE** (253) ; Balaban, **RADDE** (197) ; Balaban, Baloban, Szokol, Krecset sztepnøj, **ARTOBOLEWSKY** (13, 14) ; Baloban, Baloban, Szokol, **MENZBIER** (159) ; Baloban, **SZUSKIN** (239) ; Baloban, Baloban, Palapan, **DOMANIEWSKY** (8) ; Baloban, **NAUMANN** (173).

PERZSA. A perzsa nevek ismertetésében számolni kell **PHILLOTT** (192) megállapításaival, amelyek szerint az erre a fajra alkalmazott régi

nevek, mint Szakar, Szagar, Szaghar arab származásukat. Bizonyára ezeknek az arab neveknek az alapján nevezte el BRISSON 1760-ban ezt a sólyomfélét Falco sacer-nek s ugyancsak ennek nevezte el 1788-ban GMELIN is ezen a néven, amely tehát nem jelent „szent“ sólymot, hanem az arabok „Szaker“ sólymát, aminek HARTERT is nevezi német nyelven. A későbbi „cherrug“ nevet GRAY adta 1833-ban a szintén perzsa származású „Chark“ = „Csereg“, illetőleg „Csereg“ „Cherrug“ név alapján. A perzsa nevek egyébként is rendkívül érdekesek és tanulságosak. PHILLOTT igen értékes megállapításai szerint az északról érkező és esetleg Perzsiában áttelelő vadon befogott rárósólymok neve „Balaban“, tehát a perzsák átvették ezt a nevet az északról beszármazott vándorsólymászoktól. Igen jelentős párhuzamot kell itt látnunk abban, hogy az északi átvonuló vadon befogott solymászmadarak neve merőben különbözik a déli vidéken honosak, vagyis az otthonban kelt és fészkeiből szedett sólymászmadarak nevétől, amint ezt eddig minden alkalommal meg lehetett állapitani (l. vándorsólyom, ölyv, illetve héja, karvaly fejezeteket).

PHILLOTT nagyon részletesen tárgyalja a rárósólyom kérdést. Ismételhetjük azt, hogy az északról érkező és hálóval befogott öreg példányok „passage falcon“ neve „Balaban“ s ezek közül 8 változatot ismertet. A Perzsiában fészkelő rárósólyom fészkeiből szedett és idomitott fiainak a neve „eyess“ s ezeket a perzsák „Charkh“-nak, illetőleg magyar helyesirással „Csereg“-nek = „Csereg“-nek nevezik. Ebből a Csarg-ból négy változatot emlit, amelyek azonosítása azonban legalább is egyelőre éppen olyan kilátástalan feladat, mint a nyolcfele Balaban változaté.

Sólymászati szempontból megemlíteni kell, hogy a perzsák a rárósólymot apróbb vadon kivül gazella, daru, nyul, hubara tuzok, sőt sas-keselyü pedzésére is alkalmazták.

PHILLOTT-nak ezen rendkívüli értékes adatait megerősítik minden az adatok, amelyek az irodalomban ennek a madárnévnek a jelentésére vonatkoznak.

Egyik legfontosabb idevágó forrás AIN I AKBARI 1590-ben megjelent munkája, amely PHILLOTT-tal majdnem szószerint egyezve azt mondja, hogy az idegen származású vadon befogott példányok perzsa neve Balaban, mig az ország területén fészkelők fészkeiből szedett és fölnevelt, majd idomitott példányok neve „Charkh“ = Csereg, HARTING (94 p. 199) ; Tscharg = Csarkh, HAMMER P. (86) ; Báz, minden nagyfajta sólymászmadár neve, tehát a rárósólyomé is, de ezenkívül Chargh = Chark = Csereg, vagy Csereg, RADDE (197) ; Chark = Csereg, ARTOBOLEWSKY (14).

- SZERB** : Szokol banatszky, **LINTIA**, Adatok Szerbia madárafaunájához **AQUILA** 1916. p. 119. Szoko banatszki **CSORNAI** levélbeli értesítés.
- SZLOVÁK** : Falco sacer ac reliqui főcím alatt VII.-nek fölsorolja Palustris vel Litoralis, Piscator cyanopus alakot, Blaufuss, Hungaris Ráró, Slavis Raroh, **GROSSINGER** (81). A szlávok alatt itt kétségtelenül a magyar Felvidéken honos szlovákok értendők, akiknek solymászai révén jutott bele a ráró név a magyar nyelvbe. A felvidéki ráró-hangzású helységnevek is bizonyára ennek a rárónak a fészkelő helyeitől, esetleg a rárósok =solymárok neveitől származtak. A Felvidéken a solymárokat draucariusoknak is neveztek s ezek lakóhelyei aztán Darócz néven kerültek a magyar helynevek közé. Vajjon a draucariusok alatt csak „rárósokat“ vagy általában solymárokatkell érteni, azt jelenleg nem tudom eldönten. **BALLAGI** A. (18).
- SVÉD** : Tartariszk Jaktfalk, **NAUMAN** (173).
- TADZSIKISZTÁN** : Italgi, **VÖGELE** (253).
- TATÁR** : Uetelgi, vagy Kisziil-gus, mint az *Accipiter g. gentilis* ♀ **RADDE** (197); Torbala, Krim fél-sziget, Uetelgi, Kisziil-gus Kaukázs, **ARTOBOLEWSKY** (14); Ytelgö, **GROTE HERMAN** levélbeli közlése; Ütelgi, Kisziil-gus, Bagna, **NAUMAN** (173).
- TÖRÖK** : Italgu, Aitalgu, **ROSS** (203); Szeife, **BARKER** szerint 1853-ban Ciliciában, **HARTING** (94 p. 196); Itelge, Italgi, Itelgi, Turkesztán, **DEMENTIEW** (56); Italgi, Itelgü, de többnyire Szeng-Szeng, Turkesztán **LE COQ** (44); a nyugati törökönél ennek a madárnak a neve Balaban, **LE COQ** (44); **LE COQ** idesorolja, illetőleg az Itelgö és hasonló hangzású nevekkel azonosítja a **HAMMER**-nál található Otilgu, Otilgü madárnevekkel, bár azokat **HAMMER** a **KAMUSZ** szótár alapján a görög Gypaetos-szal és a török Kartal-lal, tehát egyrészt sas-keselyűvel, másrészt sasmadárral azonosítja, **HAMMER** (86 p. XVII és 10). Nézetem szerint **LE COQ** (44) fölfogása a helyes s az Otilgu valóban megfelel az Itelgö valamelyik alakjának. Egészen egyedül áll ebben a névcsoportban a **HAMMER** (86) által följegyzett Japak Lacsin név — a Lacsin név tudvalevően a Falco peregrinus neve. A Perzsiaián élő törökök ennek a fajnak északról érkező átvonalú példányait, valamint az ott honos változatokat egyaránt „Aitalgi“-nak nevezik; Italgü, Aitalgu, **SCULLY** szerint ez egyuttal a Falco Hendersoni ♀-nek a neve, melyet „Shunkar“-nak is neveznek, **PHILLOTT** (19 p. 49). **PHILLOTT** azonban jogosan kételkedik ebben és azt mondja, hogy a „Shunkar“ név a sarki sólyomnak a neve s a rárósólyomra való átruházása csak hiszékeny emberek megtévesztésére szolgál, hogy nagyobb árat tudjanak elérni. **VASVÁRI M.** kisázsiai utja alkalmával török solymászokkal való találkozása

alkalmával azt tapasztalta, hogy ezek a Falco ch. cherrug-ot „Sahin“-nak nevezték. Azt hiszi azonban, hogy a F. p. peregrinus-t is azzal a névvel illetik.

UKRÁN : Balaban, Rarig, Galagan, Rarija, Cserevko, ARTOBOLEWSKY (14).

A Falco cherrug számos idegen neve közül csodálatoskép csak ez a ráró név jutott bele a magyar nyelvkincsbe, mig a balaban, cserg, csereg, szaker, itelgi stb. mind kimaradtak és semmi nyomuk sincsen abban. Ha azt nézzük, hogy hol fordul elő a ráró szó, akkor teljesen egységes földrajzi területet találunk Morvától kezdve a magyar Felvidéken át Lengyelországig, majd Ukránig. GESNER az illyreknél is emliti, ezek pedig csak délszlávoknak minősíthetők, amelyeknél legalább jelenleg ez a madárnév nem fordul elő, mert NAUMAN (173), majd LINTIA Aquila 1916 és végül CSORNAI (kézirata) szerint a Falco ch. cherrug délszláv nevei Szokol banatszky. Csodálatosképpen azonban maradt ránk egy forrás, amely GESNER-t igazolja. VERANTIUS FAUSTUS 1595-ből ránk maradt szótára „Dictionarium Quinque Nobilissarum Europae Linguarum“ című műve, amelyet Ponori TÖRÖK JÓZSEF adott ki 1834-ben Pozsonyban emliti, hogy a dalmatáknál megvan a „Rarov“ madárnév melyet a magyarok Ráró néven kölcsön vettek a dalmatáktól — hogy ne mondjam illyrektől. A magyar Felvidék, ahol ez a sólyomfaj rendes fészkelő s ahonnán a régi solymászcsaládok kérték és kapták a másutt elő nem forduló, de viszont nagyon óhajtott rárókat*) földrajzilag tökéletesen egybeesik a F. ch. cherrug kárpátvonulati fészkelő területével. Az itt élő szlovák solymászoktól kapták a solymászó magyar urak ezeket a becses solymászmadarakat s tőlük kapták s vették át annak a nevét, a rárót. Hogy ezt a nevet valaha is a Pandionra alkalmazták volna, arra semmi adatunk sincsen, amint az később a szakirodalmi adatok ismertetésénél ki fog derülni. Nem is vonatkoztathatták a Pandionra, a halászsasra, mert hiszen azt sohase idomitották solymászatra.

Az idegen elnevezések ismertetése után most foglalkozunk az oklevelekben és családi levelezésekben fönnmaradt adatokkal, majd a szótáriodalomban s végül a szakirodalomban található adatokkal, hogy teljesen tiszta képet kapunk a ráró szó jelentéséről.

Idősorrendbe csoportositva ráró-adataink a következők :

1273. „Michaeli et Strach de Galoch, qui sunt tenentes **RAROS**“, Szamota (212) és HANKÓ (90). Már itt az első előfordulásban mint solymászmadár szerepel.

1282. Rarou, személynév, JERNEY (107 p. 113). JERNEY szerint most feketollu gémfaj neve — nem lehet ezek alapján más, mint

*) TAKÁCS S. szerint a solymászok egymás között kicséréltek solymászmadaraikat és kértek egymástól jó solymokat. Rárókat azonban csak a Felvidékről kaphattak.

- a batla neve — ha JERNEY féljegyzése bebizonyosodik. Ez azonban nem valószínű, semmiféle más adat nincs róla.
1293. Ráró, győrmegyei község; hajdan erős vára volt, mely már 1293-ban szerepel, amikor FRIGYES római császár elfoglalta. KÁLÓCZY LAJOS levélbeli értesítése.
1327. „Usque ad metas terre ville Rarous et abhinc de metis terre Rarous exit“ etc. HANKÓ (90) szerint ez a hely Nógrád megyében volt. A Helységnévtár szerint Nógrádban jelenleg is van két hely, amelynek Rárós a neve.
1427. Rarozyeth, HANKÓ (90) szerint helynév, valószinüleg a győrmegyei Ráró szigetközi helység.
1480. „Ad quoddam rubetum Raros appellatum“, HANKÓ (90). Szerinte ez is helységnév, de jelenleg már nem azonosítható.
1505. ZSIGMOND lengyel herceg ráró madarakat soggornőjéhez, II. ULÁSZLÓ király feleségehez küldte, SIKLÓSSY (219).
1544. „Harom raronak hust uettem“, HANKÓ (90), NÁDASDY levél-tár. A két utóbbi adat már tisztára solymászati jelentőségű s ugyanilyenek a most következők, amelyek egyértelműen bizonyítják, hogy milyen kedvelt solymászmadár volt ebben a korban a rárósólyom.
1550. MÁRIA királyné II. LAJOS özvegye THURZÓ nyitrai püspöktől kér ráró madarakat-Blaufussokat, TAKÁCS (242).
1557. A nyitrai püspök 2 szép rárót küldött FERDINÁND királynak, TAKÁCS (242).
1558. PÁLFFY PÉTER felvidéki birtokostól kértek néhány rárót, minthogy a birtokán bővelkedik ez a faj, TAKÁCS (242).
1559. „...az rárókat most ideje kiszedetni“, TAKÁCS (242).
1560. FERDINÁND királynak 4 rárót küld a nyitrai püspök, TAKÁCS (242).
1564. MIKSA király kér a nyitrai püspöktől sólymokat az ölyveknek azon fajtájából, melyet bastardnak, vagy kéklábunak neveznek — tehát rárókat kért, amelyeknek bőkezü szállítójaként volt akkoriban ismeretes a nyitrai püspök, TAKÁCS (242).
1568. BATTHYÁNY FERENCNÉ kér rárót, HANKÓ (90).
1569. Beczkó várából küldenek rárókat a BATTHYÁNY-aknak, TAKÁCS (242).
1569. PÁLFFY TAMÁS igért 2 rárót a BATTHYÁNY-aknak. Ez a PÁLFFY család is felvidéki (90).
1570. A BATTHYÁNY-aknak küldtek egy rárót, HANKÓ (90).
1579. FORGÁCH SIMON 2 rárót küld a BATTHYÁNY-aknak, TAKÁCS (242). A FORGÁCH család is felvidéki.

1639. RÁKÓCZI GYÖRGY-nek jelentik, hogy a krakói vajdának küldtek egy pár rárót, HANKÓ (90).
1649. PETŐ LÁSZLÓ 2 rárót küld BATTHYÁNY ÁDÁM-nak, TAKÁCS (242).
1721. KÁROLYI SÁNDOR rárómadarakat küldött PÁLFFY MIKLÓS-nak, TAKÁCS (242).

Ezek a ráró adatok valósággal szemléltetik a magyar solymászat virágkorát és elmulását. 1273-tól 1500-ig minden össze 5 adat van, de mint hogy a honfoglaláskori solymászatról s annak későbbi kialakulásáról igen kevés adatunk van, azért ezeket kevésbé tudjuk értékelni. Tudjuk, hogy a magyar solymászat első virágkorát IV. Béla, második virágkorát NAGY LAJOS alatt érte el, harmadik virágkorát pedig az 1500-as években. Az 1500-as években 13, az 1600-as évekből minden össze kettő és az 1700-as évekből már csak egyetlenegy.

Abban semmi kétség se merülhet föl, hogy ez a solymászmadárnév a Falco cherrug-cherrugra vonatkozik. Mielőtt még a szótáriodalom és szakirodalom adatait ismertetném fölsorolom még a helységneveket, valamint a szóbeszédben, illetőleg a szépirodalomban fennmaradt ráró-adatokat.

Az utolsó nagymagyarországi helységnévtárban, az 1913 évben a következő ráróvonatkozásu helységek fordulnak elő : Ráró, Győr megye, amely már szerepelt az okmánytári adatok között. Ráró-major, Hont megye. Ráros, Csongrád megye. Rárosmulya, Nógrád megye. Rárospuszta, Torontál megye, Rárospuszta, Nógrád megye. Ide sorolható talán még Rárovicz a major, Torontál megye és Ráru, Temes megye. Utóbbi adafot HANKÓ (90) adta közre. Egyéb felvidéki helynevek arra engednek következtetni, hogy ez a sólyomfaj fészkel a Felvidéken, így PETÉNYI szerint (47, 48) Nogradban az Ipoly mellett emelkedett egy (azóta lerombolt) szikla, melyet Rárosnak neveztek s a gömörmegyei Vernavidéki sziklacsoportnak a neve Rárohovo, azaz Sólyomkő volt. Ugyancsak PETÉNYI említi, hogy a nögrádmegyei Szakál mellett van egy mély völgy, amelynek Rárosvölgy a neve. SZAMOTA (212) is említi Rárostelke nevű helységet közelebbi megjelölés nélkül. Bizonyára akad még több ilyen elnevezés is, azonban kétségtelen, hogy sokkal kevesebb mint a sólyomvonatkozású név. Igen nevezetes jelenség, hogy Erdélyből egyetlen egy ráró vonatkozásu helységnév se akad. Miként már a sólyom szó tárgyalásánál kiderült, kelet felé a rárósólyom utolsó fészkelő helye Élesd, így szinte magától értetődőnek kell tartani, hogy ennek a sólyomfajnak Ráró neve nem származott be Erdélybe s hogy ott külön önálló neve sem keletkezett. Hogy azonban a ráró szó teljesen ismeretlen maradt volna Erdélyben azt nem mondhatjuk, mert a főuri családok

a solymászmadarak kicsérélése alkalmával bizonyára rárókat is küldtek Erdélybe, ahol ez a solymászmadárfaj ismeretlen volt. Ennek egyik bizonyitékaként lehet tekinteni a SZILÁGYI SÁNDOR könyvében (A két RÁKÓCZY GYÖRGY levelezése) található adatot „az rárós madarászt küldjétek ki“. Ez a „rárós madarász“ csakis az egyébként solymár-nak vagy solymásznak nevezett sólyomgondozó lehet, aki a Felvidékről cserébe hozott rárónak gondját viselte s éppen uly megkapta madarának nevét, mint a zongorokkal vagy torontálokkal érkezett idegenszármazású vándorsolymászok. Az Alföldre illetőleg mindazokra a helyekre, ahol rárósolyom nem fészkel, bizonyára szintén ilyen cserepéldányok, esetleg a „rárós“ madarászok révén jutott el ez a solymászmadárné.

Miként helységnévként és egyéb vonatkozásokban a ráró meg sem közelíti a sólyom nevek mennyiséget, ugy a szóbeszédben és az irodalomban is nagyon elmarad a ráró gyakorisága a sólyom mellett, annyira, hogy ezeket a sólyom szó tárgyalásában meg se kíséreltem összefoglalóan ismertetni. A ráróra vonatkozókat ezzel szemben teljes terjedelemben fölsorolom, hogy kidomborithassam ennek az idegen származású solymászmadárnének a magyar irodalomban való érdekes szerepét. Mindjárt előljáróban arra kell rámutatni, hogy sokszorosan alkalmazott lónév volt CZUCZOR-FOGARASI szerint (51). Igen gyakori volt az a szólás-mód „Szeme uly jár, mint a rárómadárnak“, CZUCZOR-FOGARASI (54). További ráró vonatkozások találhatók a következőkben.

„Ti is ráró szárnyon járó hamar lovak“, BALASSA B. 58. ének. Magyar Nyelvtörténeti Szótár (148 p. 1374). Ugyanez a mondat található a CZUCZOR-FOGARASI szótárban (51).

„Ráró tekinteti s deli szemléleti s vele nőt az uraságh“ „Rárók, kelechenyek s solymok meghtisztulnak“. LISTI LÁSZLÓ, Magyar Márs Bécs 1653. Magyar Nyelvtörténeti Szótár (148 p. 1374).

„Szelek szárnyán járó, kedves sólyom s ráró“ BENICZKY PÉTER s ugyancsak ő nála „Szelek szárnyán járó, Édes lovam Ráró“. Ugyancsak BENICZKY egyik későbben kiadott művében (Magyar Rythmusok 1700) található a következő „ráró“ vonatkozásu rész : Sebes rárót foghatsz, ölyvet megtanithatsz fürjet s foglyot hogy fogjon“ Magyar Nyelvtörténeti Szótár II. p. 1374.

GÖNGÖYÖSI ISTVÁN-nál is több izben találunk ráró-vonatkozású szövegeket. „Solymot, rárót, erős keretsent“ (KEMÉNY JÁNOS 1693); „Süvegökön rárók kerecsenek, sasok“, CZUCZOR-FOGARASI (51); „Diszeség termete, járása gyorsaság, ráró tekintete“, (MURÁNYI VÉNUSZ 1664); „Ennél nem vigyázóbb a tanult ráró is“, (MURÁNYI VÉNUSZ 1664); „Kalpagját tollazta ráró-sugarakkal“, (MURÁNYI VÉNUSZ); a ráró-toll előfordul ZRINYI-nél is „rárótoll fejében“ és ugyancsak „ráró-toll forgóson“ a Monumenta Hist.-ban a Magyar Nyelvtörténeti Szótár szerint; THALY

KÁLMÁN a Vitézi Énekekben szintén megtalálja a rárót : „sebes rárómódra mintha repülnének“ és a THÖKÖLY és RÁKÓCZI-kor irodalom ismertetésében „ráróforma szemed vidámuljon“ (Magyar Nyelvtört. Szótár); . . . elrepül, mint sebes ráró ; ráró módra járó inaid — valószínüleg lóra vonatkozik ; „ . . . e két rárószemnek kár tsak így aludni,“ (Igaz barátságnak Tüköre 1785) ; vannak akik mint a szemes rárók, (FALUDI 1759) ; ráró tekinteted, AMADÉ Versei 1836) ; ráró bár légyen, észre ne végyen, (AMADÉ Versei) ; a rárószemek is kaprozhattanának utána (BARÓTI SZABÓ DÁVID 1803) ; erdőkön, mezőkön járó, térij vissza ékesen szálló szép ráró (Pálóczi HORVÁT ÁDÁM : Ó és Uj Énekek 1803).

Mindezek az idézetek kétségbevonhatatlanul amellett szólnak, hogy a ráró nem lehetett valami ritkán és nehezen megfigyelhető vadon élő madár, mint a halászsas, hanem olyan madárnak kellett lennie, amelynek szokásait „tekintetét“ csak fogságban tartva, mint solymászmadarat lehetett ily részletesen megfigyelni s mint kedvelt madárnak a tulajdonságai csakis ily módon kerültek a köztudatba, a szóbeszédbe, a költeményekbe.

A ráró tulajdonságai közül különösen gyakori a ráró tekintet ami valóban magától értetődő annak a számára, aki valaha is gyönyörködhetett a csodálatos sólyomszemben, továbbá a gyors szárnyalás, aminek következtében a gyors paripának is ráró nevet adtak. A rárótoll jelentése már nem annyira biztos. Emlékezhetünk rá, hogy a kerecsentoll azonosítási kísérletét azzal a megállapítással kellett befejezni, hogy itt jelentésátruházás történt a ködös emlékü fehér solymászmadárról a szintén fehér kócsagtollra (Aquila 1935/38 p. 328). GYÖNGÖSI szövege: „Kalpagját tollazta ráró-sugarakkal“ szintén arra vall, hogy a rárótoll valójában kócsagtoll volt, mert a ráró tolla nem foszlott-sugaras, csak a kócsag disztolla. A kérdésnek ezt a részét azonban nem merném teljesen ennek az elgondolásnak az alapján elintézettnek tekinteni, mert viszont nem lehetetlen az a föltevés, hogy nemcsak kócsagforgókkal diszitették a süvegeket és kalpagokat, hanem egyes tollakkal is, amely célra esetleg a ráró vedlés idején elhulajtott tollait alkalmazták. A kérdés azonban nem is tulságosan fontos, mert az egyéb idézetekből kétségtelenül megállapítható, hogy a ráró nevet a Falco cherrug cherrug-ra alkalmazták a magyar solymászók, nem pedig a Pandion haliaetus-ra, a halászsasra s ennek a bizonyitása a főcélja ezeknek a tárgyalásoknak.

A szótári adatok tanulmányozásánál az a meglepetés éri a kutatást, hogy a ráró szó latin jelentésében kezdetben se a Falco még kevésbé a Pandion szóval találkozunk, hanem mindenütt teljesen uj szóval az „Erodius“, illetőleg a „Herodius“ szavak változataival.

A szótárirodalom idevágó adatai a következők :

1400-as évek első évtizede. Eredius = Raro = Ráró, SCHÄGLI Szójegyzéke (212).

1400-as évek első évtizede. Erodius = Karo, iráshibával = Ráró, Besztercei Szószedet (25). A kiadó FINÁLY szerint „tehát ez is Karuly, pedig gém“.

Mindakét helyen a Ráró a solymászmadarak csoportjában szerepel.

1533. Herodius = Ráró. MURMELIUS (165).

XVI. század Herodius = Ráró. Avis ex genere aquilarum. Ortus sanitatis. Magyar Nyelv XI. p. 82.

1585. Erodius = gém, CALEPINUS (39).

1590. Herodius = Ráró, MELICH (Szikszay F. B. Szójegyzéke 156).

1604. Ráró madár. Avis ex genere Aquilarum, HERODIUS, vide Erodius, gémszabású madár, Ráró, Szenczi MOLNÁR ALBERT (164).

1708. Rárómadár. Avis ex genere aquilarum, Herodius, Buteo major, PÁRIZ PÁPAI F. (187).

1767. Rárómadár, Herodius, Buteo major, Reiher, PÁRIZ PÁPAI F. szótárának Bod-féle kiadása (187).

1808. Falco cyanopus = Blaufuss = Ráró, SÁNDOR I. (206).

1843. Falco cyanopus = Ráró, BUGÁT : Természettudományi Szóhalmaz.

1845—48. Falco Haliaetus (Cyanopus), Halászsas, Kéklábu, Kovács MIHÁLY : Háromnyelvű Müszótár (126).

Föltünő jelenség, hogy mig a XIX. századbeli szótári adatok szerint a Ráró latin neve már Falco, addig a régebbieknel Erodius, vagy Herodius. Nagyon érdekes adatunk van arra, hogy ezt a Herodius nevet nemcsak a szótárirodalom használta, hanem a köznyelvben is használatos volt. Igy a hosszupályi Kovács család 1606-ban kelt s BOCSKAY ISTVÁN fejedelem által adományozott címerlevélben a következő szöveg található : „Herodius, avis naturaliter velocissima rapinis vivere aussueta Anatem sylvestrem unguibus compressum rostro discerpere conspicitur“. A címerben lerajzolt madarat, amely vadrecét vág le, természetesen nem lehet azonosítani, de a Herodius név alapján csaknél Rárósolyomnak kell minősíteni. Az „Anas Sylvestris“ SZIKSZAY FABRICZIUS BALÁZS szótára szerint (MELICH, 156), Vadréce, vagy Fu. Itt ismét alkalmunk van egy gazdátlannek minősített régi magyar madárnév jelentésének helyes megállapítására és ezzel a magyar elnevezések közül való kiselejtezésére, mint pl. a Bese esetében. A „FU“ szót a Porphyrio nemzetség neveként vezette be CHERNEL ISTVÁN a magyar madártani elnevezések közé, pedig ennek semmi alapja sincsen, mert a régi magyar irodalomban a FU vad-

récét jelentett s a solymászók által kedvelt zsákmánynak a „Balaton fuacskájának“ eddig meg nem fejtett nevének egyszerüen vadréce a neve. A „FU“ a nagyobb termetü, a „FUACSKA“ az apróbb termetü vadréce, de semmiesetre se Porphyrio. Szárcsával is azonosítják, de ez nem röpülő vad, így nem is lehet rendszeres sólyompréda, mig a vadrécék a sólymok kedvenc zsákmányai. Megállapodhatunk tehát abban, hogy a „fu“ szó vadrecét jelent s így a Porphyrio madárnemzetseg számára más névről kell gondoskodni.

Szinte megoldhatlan kérdés, hogyan jutottak régi szótáriróink ehhez az „Erodius“, illetőleg „Herodius“ névhez. A nemzetközi szótár- és szakirodalomban csak kevés adattal találkoztam. THIENEMANN szerint (Geschichtlicher Abriss der Ornithologie, Rhea 1846. p. 39) már ARISTOTELES-nél előfordul az „Erodius“ és gémféle madarat jelent. ami természetes is, mert hiszen az Erodius, vagy Herodius mindig gémet jelentett. GESNER azonban (Liber 111. p. 66) alatt a következőket irja róla a „De Hierofalco“ cimszó alatt : „Author Glossae in Deuteronomion scribens HERODIUS, vulgo Girfalco dicitur et rapit aquilam. Et in Psalmus 103 Herodius est avis rapacissima omnium avium maiorum quae et aquilam vincit. Girfalco ad nos venit e locis transmarinis inter greges anserum sylvestrium“. GESNER tehát kifejezetten mint hatalmas ragadozó madarat említi a Herodius-t és a Girfalco-val vagyis a sarki sólyommal azonosítja. Csakhogy GESNER műve 1555-ben jelent meg, a legkorábbi magyar szószedetek pedig már az 1400-as évek elején azonosítják a rárósólymot az Erodius=Herodius szóval. Rendkívül érdekes tanulmány volna miként történt az Erodius=Herodius névnek a Falco cherrug-ra való átruházása, hogyan történt aztán ennek a névnek az elkallódása a későbbi szótár- és különösen a szakirodalomban. A Falco cherrug neve a XIII. századtól a XVIII.-ig Erodius=Herodius, attól fogva Falco cyanopus ugy a szótári, mint a szakirodalomban.

A magyar szakirodalom adatai a következők :

1691. MISKOLCZI : Ráró (162) latin azonosítás nélkül.

1793. GROSSINGER : Falco Sacer ac reliqui főcím alatt mint hetediket felsorolja a Falco Palustris, vel Litoralis, alias Piscator Cyanopus par Milvo alakot s Blaufussnak nevezi, Hungaris Ráró, Slavis Raroh (81).

1795. GÁTI : Ráró, az ölyveknek egy fajtája (Természethistória).

1801. FÖLDI : Falco Haliaetus (cyanopus)=Ráró. Ezt és a Keretsent a régibb magyar írók, kivált a versirók sokszor emlegették, de a mai időkban már ritkábban (70).

1803. SZENTGYÖRGYI : Ráró=Falco Haliaetus (235).

1850. PETÉNYI : Ráró=Pandion haliaetus (48).

1882. LAKATOS : Ráró=Pandion haliaetus (138).

1898. CHERNEL : Nomenclator, Ráró =Pandion haliaetus (177).
1899. CHERNEL : Ráró =Pandion haliaetus (41).
1899. Dr. MADARÁSZ : Ráró, ha nem is Falco cherrug, de gyorsröptü sólyom, semmi esetre se Pandion (147).
1904. CHERNEL : Magyar Brehm, Ráró =Pandion ; sokan a kelecsennel azonosítják (42).
1907. LAKATOS : Ráró, ujabban arra a meggyőződésre jutottam, hogy a Ráró elnevezés nem a Pandion haliaeetus, hanem a Hierofalco sacert illeti. (A Természet 1907. évf.). Nem mondja meg, hogy milyen alapon jutott erre a meggyőződésre.
1910. LAKATOS : Rárósólyom (Hierofalco cherrug GRAY). Ez régi, a solymászat idejéből való hangutánzó elnevezés és csakis ezen alakot és nem pedig a Pandion haliaeetus-t illeti, mint a többiek között én magam is hamis meggyőződés alapján régi írásaimban állítottam volt.“(141).
1914. BODNÁR : Régi és a nép között általánosan elterjedt neve a halászó sasnak; azt hiszem hangutánzásból ered (29). Nincs kellően alátámasztva az az állítás, hogy a nép között általánosan el van terjedve a ráró név, amint hogy manapság már valóban nem is található a szó a nép nyelvén.
1918. CHERNEL : Nomenclator, Ráró =Pandion haliaetus (42/a).
1926. BALKAY : „A XVI. század solymászai sürün emlegetik a rárót, mint solymászómadarat, holott ez föltétlenül helytelen s csakis névcseré lehet, miután a ráró mást mint halat nem eszik meg, tehát más állatra nem vág.“ (17).
1928. KÉKESSY levélbeli értesítés : Ráró nem lehetett Pandion, hanem Falco cherrug (115).
1929. SCHENK, Uj Magyar Brehm, Ráró =Pandion (211).
1933. HANKÓ : A Ráró nem lehetett a mai halászsas (Pandion haliaeetus) valószinü, hogy a szép kéklábu kerecsensólymot értették alatta =Hierofalco cherrug GRAY. (90).

Ebből a történeti összeállításból nyilvánvaló, hogy régi természettrajzi kutatóink kezdettől fogva „vizi ragadozó madár“-nak minősítették a rárót, talán az Erodius =Herodius hatása alatt, mert ez a név emlékeztetett a gévre, tehát vizi madárra. GROSSINGER még habozik s a Falco sacer-hez sorolja, továbbá a „Blaufuss“ madár nevével is azonosítja, azonban ugy látszik nem tud elszakadni a magyar szótárirodalom Erodius szavától s ezért a helyes nevek mellé oda irja Falco palustris-t és Piscator cyanopus-t. FÖLDI azonban már teljesen a Pandion =Ráró állápontra helyezkedik s ugy látszik ez volt a ráró szó azonosításának döntő mozzanata. Utána egészen a legujabb időkig, ugyszólvan egyötönen minden madártani kutató a Pandion-t azonosítja a ráróval. PETÉNYI, HERMAN

OTTÓ és CHERNEL mellett magam is elfogadtam ezt a megoldást, bár MADARÁSZ már az 1899-es években rámutatott arra, hogy a ráró semmi esetre se lehet Pandion. LAKATOS, aki kezdetben szintén Pandion-nak minősítette a rárót, később a mai kutatási eredményeknek megfelelően a rárót a Falco cherrug cherrug nevének minősítette, ugyanezt teszi KÉKESSY is. Csak az volt a baj ezeknél a névváltoztatásoknál, hogy közvetlen bizonyiték nem volt. A változtatások alátámasztására nem adatokra támaszkodtak, hanem csak megérzésekre, illetőleg meggyőződésekre s így, amikor választanom kellett, hogy kinek a felfogását fogadjam el, megfelelő előtanulmányok nélkül inkább a régi álláspontra helyezkedtem, amelyet PETÉNYI, HERMAN OTTÓ és CHERNEL ISTVÁN képviseltek.

Rendkívül tanulságos fejezet ez a rárókérdés minden tekintetben. Először hogyan kapta a Falco helyett a Herodius nevet, másodszor hogyan veszett el a Herodius név s hogyan fogalta el a helyét a jogos Falco név, harmadszor hogyan volt lehetséges, hogy magyar viszonylatban a Herodius=ráró név miként változhatott át a ráró=Pandion-ra s végül, hogyan jutott a Falco cherrug az őt megillető rárósólyom név helyett a kerecsensólyom névhez. Ahány kérdés annyi rejtelyle, amelyek megoldása még sok türelmet igénylő kutatást igényel a magyar madarak elnevezéseivel foglalkozó kutatástól. Ennek a munkának egyik részét ennek a tanulmányomnak a során már részben megindítottam, részben talán sikkerrel be is fejeztem, de még sok a hézag s így ezt a rendkívül érdekes „ráró” fejezetet egyelőre csak azzal zárhatom le, hogy a Falco cherrug cherrug GRAY faj magyar neve kétségtelenül RÁRÓSÓLYOM s A Történelmi Magyarország Madarainak Névjegyzék-ben már ezt a nevet alkalmaztam, mig a régi Kerecsensólyom nevet, amely jogosan a Falco rusticulus uralensis-t illetné meg, legalábbis egyelőre teljesen mellőzük a magyar madártani elnevezések közül, nehogy zavarok keletkezzenek, hanem ennek a fajtának a nevét inkább az eddig mellőzött Zongorsólyomot állapítjuk meg, ahogyan ezt már előző tanulmányomban (Aquila 1935/38. p. 338) megállapítottam. Ugyanott annak a szükségességére is rámutattam, hogy a Pandion eddigi ráró nevét halászsasra kell változtatni s ezt a változást az emlitett Névjegyzékben keresztül is vittem.

KABA.

A kaba a solymászó népeknél nem örvend nagy megbecsülésnek. Igy PHILLOTT azt irja róla, hogy nem sokat érő, mert rossz természetű és gyáva, legfeljebb a kis sólyommal társítva használható. LECOQ is azt irja róla, hogy a törökök csak mint sportra alkalmas solymászmadarat használják és fecskékre idomitják. ENGELMANN szintén nem említi mint solymászmadarat és a jelen magyar kor solymászai

különösen BÁSTYAY-HOLCZER LÓRÁNT megfigyelései szerint azért nem alkalmas a solymászatra, mert mint erős rovarpusztító a madarászás közben jelentkező rovarra csap és abbahagyja a madarászást.

Magyarországon sohase használták mint solymászmadarat s hogy itt egyáltalában foglalkozunk vele, annak HANKÓ (90) megjegyzése az oka, amely szerint „a solymászat idejében a legkedveltebb s a leggyorsabb madárfogó volt“. A magam részéről idevágó adatokkal nem találkoztam s így HANKÓ állítása valószinüleg téves. Mindenesetre azonban a magyar madárelnevezési kutatás hálás lehet HANKÓ-nak azokért az adatokért, amelyeket a kabasólyomra vonatkozólag közölt s amelyeket ezen a helyen isméttelek. Már igen korán 1151-ben fordul elő a kaba név a következő szövegben : Ex precepte regis comes Heynricus huius rei prestaldum nomine CABA constituit atque dedit“. A következő adat is személynévként említi a „Demetri dicti Kaba“. HANKÓ szerint mint személynévvvel később is találkozunk vele. Nevét mint helységnévet a mai Kaba helység őrzi.

Nevének eredetéről semmit se tudunk. Hasonló hangzású név az idegen nevek között nem akad. DEMENTIEW szerint Turkesztánban Dzsagalmai a neve, ugyanaz a neve a kirgizeknél ALMÁSY szerint is, mig az oroszoknál Cseglok, Csoglok. Ezen nevek egyike se azonosítható a Kabával, így az eredet kérdését egyelőre megoldhatlannak kell minősitenünk.

TORONTÁL.

Miként azt már a magyar solymászmadárnevekről szóló első tanulmányomban kifejtettem, a Torontál szó a kis sólyom (*Falco columbarius aestivalis* TUNST) neve. Nem ősi magyar szó, hanem jövevényiszó, amelyet a magyar solymászat kedvelő királyok udvarába idegen vándorsolymászok hoztak magukkal. Ezeknek a vándorsolymászoknak a nemzetisége nem lehet kétséges, mert a *Torontál* szó a *Turumtai*, *Thurunthai* szónak magyarosított alakja, viszont ezen a néven nevezik manapság is a török-tatár népek a kis solymot. A kis sólyomnak ősi magyar neve nincsen, ami annak tulajdonitható, hogy nálunk nem fészkelő madár, hanem messze északi sarki tájakról ősszel érkező, tavasszal távozó téli vendég. Mint madárnév már régen eltünt a magyar nyelvkincsből, ugyszintén mint személynév is. Csak helységnévként maradt meg és pedig mint egyik jelentős vármegyénknek Torontál-nak a neve. A szó eredetére és jelentőségére vonatkozó kutatások hosszu ideig eredménytelenek maradtak, úgy hogy GOMBOCZ ZOLTÁN még 1914-ben is kénytelen volt kijelenteni róla, hogy „egyike azon rejtélyes tulajdonneveknek, amelyek eddig minden megfejtési kísérlettel dacoltak.“ (78).

A magyar nyelvkincsben elsőizben található, mint személynév „Pristaldo autem nostro Clemente filio *Truntayl* de Nék existente” szöveggel (JERNEY 107). A szó beszármazásának lehetőségére nézve az a föltevés, hogy már Árpádházi királyaink korában is kedvelt vadászati mód volt a solymászat és igen élénk volt az összeköttetés a kiewi nagyhercegséggel, ahonnan három magyar királyné származott. Ugyanott szintén javában divott akkoriban a solymászat, s így fő lehet tenni azt, hogy az odaszivárgott török-tatár vándorsolymászok közül egyesek Magyarországra is elkitörtek a jövendő magyar királynékat és ezek hozták magukkal ezt a solymászmadárat. Ezek a solymászok természeten továbbra is gondozói és valószínüleg szállítói is maradtak ennek a kedvelt solymászmadárnak, amelynek a nevét foglalkozásuk alapján az udvari személyzet azután éppen uly rájuk ruházta, mint annak idején a Zongor-solymok szállítóira a Zongor személy, illetőleg később családi nevet.

JERNEY (107. p. 144) 1360-ban ujra mint személynevet említi a szót, ezutal „Terentul” alakban sezzel kapcsolatban azt mondja, hogy ettől előbb a vár, majd aztán a vármegye kapta a Torontál nevet. Ezzel az állítással szemben a tény az, hogy a Torontál szót, mint a vármegye nevét már korábban említi egy 1326-ban kelt oklevél (Pallas Lexikon XVI. p. 274). Ez a körülmény természeten nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a vármegye tényleg ettől a családtól kapta a nevét, csak éppen nincs történeti forrásunk, amelynek segélyével ezt be tudnók bizonyítani. Az 1326. évi első említés után 1332—37. között a pápai tizedlajstromokban négy adat is említi a torontáli főespereseket „de archidiaconatu Toruntal” alakban (GOMBOCZ 78. p. 295).

Mint személynevet utóljára 1418-ból említi az Oklevélszótár (234) „Johannis dicti Torontal” alakban. Mint személynévnek tehát alig két évszázados élettartama volt.

Mint helységnévnek a további sorsát is csak töredékesen tudjuk követni. Éppen csak emlitendőnek tartom GOMBOCZ (78. p. 295) nyomán, aki gazdag tudásának egész fegyverzetét állította be ennek a kérdésnek a kutatásába, hogy GRISELINI 1776 évi földabroszán a megye *Tordain* alakban van följegyzve s ulyancsak szerinte volt akkoriban Turuntal-puszta a torontalmegyei Baranda község határában. Ez a följegyzés főleg azért jelentős, mert arra mutat, hogy a néveldorzítások nemcsak a régi följegyzések kiváltságai, hanem későbben is előfordulnak. Az első előfordulás szerint a szó „Truntayl”, de még 1776-ban is „Trondain”, illetőleg „Turuntal.”

A Torontál szónak a magyar nyelvkincsben való szerepéről szóló eddigi fejezetések során csak jeleztem, hogy ez a szó idegen vándorsolymászok által hozzánk behozott solymászmadárnak a neve, de nem

emlitettem eddig azokat a forrásokat, amelyek alapján kétségtelenül meg lehetett állapítani azt, hogy a *Torontál* valóban solymászmadárnév. Mindössze két ilyen forrásunk van, mindakettő az 1400-as évek leg-elejéről. Az egyik az 1892-ben FINÁLY által közreadott Besztercei Szószedet (25), a másik az 1893-ban megjelent Schlägli Magyar Szójegyzék, melyet SZAMOTA adott ki (212).

A Besztercei Szószedetben a solymászmadarak között találjuk a „Torontayl = Istiulio”, a Schlägli Szójegyzékben pedig a „Torontal = Ifinilio” neveket. Habár SZAMOTA az akkori tudás alapján kénytelen volt kijelenteni, hogy „ugy a latin, mint a magyar szó ismeretlen”, mégis azt lehetett hinni, hogy a további kutatás folyamán a latin név alapján a nemzetközi madártani irodalomban biztosan rátalálunk majd arra a madárfajra, amelyet a magyar források Torontál néven ismertek.

A föltevés nem vált be. Hiába kerestem az idevágó latin, olasz, tb. solymászati és madártani irodalomban az Ifinilio és Istiulio madárneveket, azokat seholse tudtam megtalálni.

Emlitett tanulmányomban már jeleztem, hogy az „ilio” végzetek alapján SZALAY BÉLA félhívta figyelmemet arra, hogy az Ifinilio, illetőleg Istiulio valószínűleg hibás olvasás vagy elírás révén jutott a magyar szótáriodalomba s azok eredeti alakja a „Smerilio” név és hasonló alakjai, amelyek valamennyien a kis sólyomnak, ennek a közkevél solymászati madárnak a régi solymászati és természetrajzi irodalomban használatos nevei (levélbeli közlés 232). Ez a Smerilio rengeteg változatban fordul elő. SZALAY egyik közleményében (233) erre vonatkozólag a következőket irja: „Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a Besztercei Szószedet „Torontayl = Istiulio”-ja és a Schlägli Szójegyzék „Ifinilio”-ja csak a középkori Smerilio romlása, Falco aësalon, németül Merlin, bajorul Schmerlin, melynek 60-féle formája ismeretes, így a külföldi irodalomban Sperilio, Smirillus, Smerillus, Smircileo, Sinecileo, ALBERTUS MAGNUS-nál Mirlus stb. Ezen „formák” nagyrésze nem is forma, hanem hibás írás és méginkább hibás olvasás”.

SZALAY-nak ez az elgondolása nagyon megggyőző s azt annál is könnyebben tudtam magamérvá tenni, mert jelzett levele vételekor a keleti solymászati munkák tanulmányozása révén már tudtam, hogy a kis sólyomnak a neve a keleti népeknél általánosan „Turumtai” és „Thuruntai” vagyis magyarosított alakban „Torontál”.

Minthogy a két régi magyar szójegyzéknek ugy a magyar, mint, a latin nevét ezek alapján tökéletes biztonsággal azonosítani lehetett, azért a Torontál szóról most már végérvényesen meg lehet állapítani, hogy a kis sólyomnak — *Falco columbarius aësalon* TUNST. — a keleti népeknél divott solymászati neve, amelyet idegen származású (török-

tatár eredetű) vándorsolymászok hoztak be, akár a Zongor nevet, amely szintén nem fordul elő a magyar nemzeti hagyományban.

FINÁLY, SZAMOTA és **GOMBOCZ** eredménytelen azonosítási kísérletei mellett még meg kell emlékeznünk a többiekről is. **MÁRTON JÓZSEF** szótáraiban (151, 152) a Torontál szót a Tarantella pókkal akarta azonosítani. **SZILÁDY KÁLMÁN** csak annyit tud mondani, hogy a Torontál szó madárnév **ZSIGMOND** király korából, de a faj ismeretlen (38). **SZILÁDY ZOLTÁN** (236) már utal arra, hogy **ALMÁSY GYÖRGY** szerint (9) az a szó *Turumtaj* alakban megvan a kirgiz nyelvben is, amelyben solymot jelent, de jelentőségét és faji meghatározását nem adja meg.

A kirgiz-csagatai *Turumtaj* szóra elsőnek **GOMBOCZ ZOLTÁN** mutatott rá már fentebb méltatott kiváló Torontál tanulmányában (78). Ebben megemlékezik **TAGÁNYI** megfejtési kísérletéről is, amely a Századok XXVII. kötetének 326. lapján látott napvilágot. **TAGÁNYI** szerint „ez az érdekes szó : *Torontál*, az ónémet *Horotubil*, *Hortumil*, *Horotuchil*-ből származik és nádi bikát, vagy bölömbikát jelent s valószínüleg nem ugyan a megye, hanem az egykori *Torontál* helység is ettől kapta nevét.“

GOMBOCZ nem fogadja el ezt a magyarázatot, hanem nagyon helyesen utal arra, hogy „mind alakra, mind jelentésre sokkal közelebb áll a következő török madárnév : baskir *torontaj* = kis sólyom, kirgiz-csagataj *Turumtaj* = ein kleiner Raubvogel, der Neuntödter, mongol *Turumtai*, tiercelet, das Männchen gewisser Raubvögel, kalmük *Turuntai* = Falco subbuteo **PALLAS** szerint.“

Amint ebből látható, **GOMBOCZ** volt az, aki széleskörű tudásával legközelebbre jutott el a *Torontál* kérdés megoldásához — még csak egy lépés hiányzott hozzá s ez a lépés a solymászat előtte ismeretlen területére vezetett volna s ezzel a mai megoldáshoz.

A kis sólyom solymászati jelentőségére vonatkozólag még csak egész röviden két adatot emlitek. **ALMÁSY** szerint (9) egy kirgiz solymász ezzel a kis sólyommal fél óra alatt 30 fürjet fogott. **KREYENBORG** szerint (132) egy alig 14 napig idomitott kis sólyom a solymászati bemutatón az emberek százai között üldözte a szabadon bocsátott verebeket s minden félelem nélkül ráült a nézők kalapjára s ugy várta, hogy tovább üldözhesse az elbujt, majd ujra előmerész kedő verebeket. Rendkívül könnyen szelidülő és vakmerő solymászmadár ez a kis sólyom, amelyet Turkesztánban még jelenleg is idomitanak solymászatra, ahogyan ezt **ALMÁSY** mellett (9) **LE COQ** is említi (43).

Csak természetesnek kell találnunk, hogy ez a jeles kis solymászmadár a solymászat virágkorában igen nagy megbecsülésben részesült s így nem csodálkozhatunk azon, hogy solymászatkedvelő királyaink és királynéink udvarában is szivesen látott jövevények voltak a *Torontál*-

szállító vándorsolymászok, akik aztán éppen a sziveslátás következtében itt rekedtek, megmagyaroztak, megházasodtak s végül oly helyzetbe jutottak, hogy birtokaik révén egy vármegye nevét is beszármaztatták a magyar nyelvkincsbe.

A solymászat virágkorának letünésével a *Torontál* madárnév is letünt — éppen ugy, mint a *Zongor* madárnév — és többé mint madárnév nem fordul elő. Az elsőség alapján a kis solymot kétségtelenül megilletné a *Torontálsólyom* név, azonban a Torontál megyével való egyezés miatt sokfelé aggodalom nyilvánult meg ez ellen az elnevezés ellen s azért „A Történelmi Magyarország Madarainak Névjegyzéke“ című munkámban (Aquila 1935/38. p. 49.) mellőztem ennek a névnek a bevezetését és megtartottam a régi „kis sólyom“ elnevezést.

Nemzetközi viszonylatban a Torontál szó elég korán jelentkezett. Az első külföldi előfordulás GOMBOCZ szerint (78) az 1185 év. Ebben az évben szerepel egy *TURUND AJ* nevű palócz fejedelem. Mint személynév előfordul az egyiptomi mameluk szultánok egyikének neveként **HOZAMEDDIN-TORONTAI**.

Latin neve elsőízben **ALBERTUS MAGNUS**-nál (1193—1280) található **MIRLE** és **SMIRLIN** alakban, a vele közel egykorú **II. FRIGYES** németrómai császárnál a kiváló természetrájzi és solymászati irónál (1194—1250) mint Smerilio (246).

Ezzel be is fejezhetném a Torontál szóra vonatkozó kutatásaim ismertetését. Ezek eredményes elvégzése céljából rengeteg forrást kellett áttanulmányoznom különösen a kis sólyom tudományos és népies, főleg solymászati vonatkozású elnevezéseinek tisztázása céljából s ezen a réven nagyon sok idevágó adat gyült össze. Azt gondolom, hogy hasznos és tehermentesítő munkát végeztek, amikor ezeket az elnevezéseket az alábbiakban közreadom. Esetleges félreértesek kikerülése végett jelezzenem kell, hogy az egyes területeken vagy népeknél az alábbi jegyzék nem foglalja össze a kis sólyom összes elnevezését, hanem csak azokat tartalmazza, amelyek kutatásaim során jegyzeteimbe kerültek. Ezek alfabetikus sorrendbe szedve a következők :

Arab: Juju, Djeradis (HEUGLIN 97 és Uj NAUMANN 173), Juhu (**HAMMER** P. 86).

Baskir: Torontaj (**GOMBOCZ** 78).

Burját: Chörö-zogoi (**ARTOBOLEWSKY** 44).

Csukcs: Jejchieech (**PLESKE** 194).

Egyiptom: Bondok (**HAMMER** P. 86).

Francia: Emerillon, vagy Esmerillon (**THIENEMANN** 246), Esmerillon, ófrancia (**SZALAY** 232), jelenkorú neve: Faucon émirillon (**HARTERT** 92).

Faröi szigetek: Szmiril (**FABER**: Das Leben d. hochnord. Vögel).

Finn: Pisszi Haukka, Pouta Haukka (**PLESKE** 194).

Hindu: Turumuti (**RUDRADEVA** 204).

Izland: Szmirill, Szmýrill (**THIENEMANN**' 246 és **FABER**: Das Leben d. hochnord. Vögel).

Kalmük: Turuntai = Falco subbuteo **PALLAS** Zoogr. rossoasiat. szerint (**GOMBOCZ** 78), Kirgu (**ARTOBOLEWSKI** 14).

Kina: To Erh (**ROSS** 203).

Kirgiz: Turumtai (**ALMÁSY** 8, **DEMENTIEW** 56, **GOMBOCZ** 78, **SZUSKIN** 239). Turymtai **VÖGELE** (253).

Lapp: Cicasfalle, Cicasfalli, Titti, Reuszak-Hapak (**PLESKE** 194).

Latin: Szmerilio II. Frigyes (72); Mirle, **ALBERTUS MAGNUS**, Mirlus, **STEINMEYER**, Szmerillus, Szmircileo **DIEFENBACH**, Szmerilio — elirás-sal — Szinecilio **DUCANGE**, Szmírilius **LAUDON** (**SZALAY** 232). Merillus, Szmerlus **GROSSINGER** 81).

Lengyel: Szokol krolik, Szokol drzemlik, Drzemlik, Szokolik drzemlik, Ptasznik, Zimovy szokolik (**DOMANIEWSKY** 58).

Mandzsú: Karanidun (**ROSS** 203).

Mongol Turumtai (**GOMBOCZ** 78).

Német: jelenkorú neve Merlin (**HARTERT** 92); Mirle (**THIENEMANN** 246); Szmerle ó-felnémet, ebből lett Smerle, Schmirl, Schmerlin (**SZALAY** 432); Hiszmerlin régi német vadászati munkákban (**HAMMER** P. 86).

Olasz: jelenkorú nevek Szmeriglio, Szmerillus, Szmerlus, korábbi nevek Szmeriglio, Szmeriglino, Szmeriglione, Szmerlo, Szmerlo leggiero, Iszmerletto, Iszmeriglio (**ASCARI** 15); Szmerlo, Szmeriglio (**THIENEMANN** 246); Szmeriglio (**SZALAY** 232); olasz madártani és solymászati munkákban Ifinilio és Istiulio nevek ismeretlenek (**GHIGI** 75).

Orosz: Derbnik, Derbnicsok, Savornocsok, Pidszokolik dervnik (**ARTOBOLEWSKY** 13, 14); Derbnisok (**HALLER** 85); Derbnik **RADDE** 197, **SZUSKIN** 239); Derbnik (**MENZBIER** 159); Szokol derbnik (**VÖGELE** 253); Dierbnik, Dierbniczok, Zsavoronocznik (**DOMANIEWSKY** 58).

Perzsa: Turumtai 1590 (**AIN I AKBARI**, **HARTING** 94); Delüdzse Tugan. Ez a Delüdzse Tugan puja, fiatal, vagyis aprótermetű solymot jelent, (Ferhengi Suri-**HAMMER** P. 86); Hurr szafi, Ámar sami, Hafif; **VÖGELE** (253).

Szamojéd: Irrah (**PLESKE** 194).

Szánszkrit: Turumuti (**RUDRADEVA** 204).

Tatár: Turumtai (**SZUSKIN** 239); Kirghé, Kirghai, minden apró ragadozó madár neve a Kaukázusban (**RADDE** 197).

Török: Szibtere Szonkor Choraszánban (**HAMMER** P.); szeldzsük török Juja (**HAMMER** P. 86); Turumtai, Turmati **BURTON**-nál, Turumtai **RADIOFF**-nál, Turumtay-Lacsin, vagy Turum-Tay **ROSS**-nál (**LE COQ** 44); Turumtai keleti Turkesztánban (**SCULLY** 217); Thuruntai **HAMMER** P. 86); Turunitai **VÖGELE** (253).

Ukrán: Pidszokolik, Mályi, Kibcsik, Kibecz (**ARTOBOLEWSKY** 14).

Ölyv — Ölyü.

Miként a „Sólyom“ szót, ugy az „Ölyv“ szót is a honfoglaló magyarság által magával hozott ősi madárnévnek kell minősíteni. A szó már igen korán szerepel a régi magyar oklevelekben. Eredete szerint GOMBOCZ ZOLTÁN (76) török jövevényszónak minősíti s ennek bizonyítására fölsorolja a következő ragadozómadárneveket : mongol „Elije“ és „Elei“ ; kalmük „Ellae“ ; burját „Eleä“, „Ile“ ; jakut „Äliä“ ; tunguz „Älie“. Szerinte a magyar ölyü pontosan megfelel egy feltehető török „Ilák“-nek. Ezt az „Ilák“ szót a török ragadozó madárnevek között nem sikerült megtalálnom, mindenkorral a GOMBOCZ által fölsorolt török rokonságu népeknél található hasonló hangzású madárnevek alapján, minthogy azok részben mint *Falco milvus* részben mint *Accipiter milvus*, másrészt mint keselyü és rétihéja — tehát mint ragadozó madarak — vannak az eredeti forrásokban azonosítva, foltetlenül mint török eredetű szót kell elfogadnunk. Gróf ZICHY ISTVÁN is török eredetűnek mondja az ölyv szót (262). A finn-ugor rokon népeknél hasonló hangzású ragadozó madár nevet nem találunk.

Őstörténeti adataink nincsenek arról, hogy milyen korban vehették át ezt a madárnevet a törökségtől. A Turulról például tudjuk, hogy az oguzoknál már Attila korában megvolt ez a solymászmadárnév, az ölyv szó mint solymászmadárnév azonban az oguzoknál nem fordul elő és egyéb török népeknél, mint pl. a szeldzsüköknél szintén nincsen nyoma ennek a szónak, mint solymászmadárnévnek. Teljesen ugy vagyunk vele, mint a sólyom madárnévvel s így csak a hazai vonatkozások ismerettsével kell foglalkoznunk. Idősortrendben közölöm először a régi oklevelekben előforduló „ölyv“-nek, vagy „ölyü“-nek minősített adatokat, a család és helyneveket, majd rátérek a szótárirodalom s végül a szakirodalom adataira.

A legkorábbi adat.

1015. Owlu—*Ölyved* (?) JERNEY (107) szerint helynév.

A következő adatot többen is idézik, bár nem mindig ugyanazzal az írásmóddal. Az eredeti okmány a pannonhalmi levéltár Tihanyi okiratában szerepel.

1055. Inde Ulues megaia—*Ölyves megyéje*, SZAMOTA (234).

1055. Vluues megaia—*Ölyves megyéje*, RÓMER FLÓRIS (Akad. Ért. II).

1055. Ulvues megaia—*Ölyves megyéje*, JERNEY (107).

1055. Inde Uluues megaia HANKÓ (90).

1055. Locus est aliud qui dicitur Huluoodi HANKÓ (90). Ugyancsak a pannonhalmi apátság levéltárának tihanyi okmányai között még későbben is előfordul ez az „Ölyves megyéje“ és pedig :

1093. Ascendit ad rubum qui dicitur Vluesmegye (**HANKÓ** 90). Ezután a sokat idézett „Ölyves megyéje” után egyideig nagyon megritkulnak az ölyvre vonatkozó adatok.
1138. Ulves—*Ölyves*, **JERNEY** (107).
1211. Ulves—*Ölyves*, **JERNEY** (107) és
1211. Wlues—*Ölyves*, **HANKÓ** (90), a pannonhalmi levéltár tihanyi okmányai között ; a két utóbbi valószínüleg azonos.
1229. Ulves—*Ölyves*, **JERNEY** (107).
1235. Ulves—*Ölyves*, **JERNEY** (107).
1293. Vlued, Vlueth—*Ölyved*, **JERNEY** (107).
1295. Vlued—*Ölyved*, falu Hont megyében, melyet **KRESZNERICS** (130) is emlit évszám nélkül. Jelenleg Kisölved falu Hontmegyében.
1296. Ölyves patak. Magyar Nyelvtörténeti Szótár (148).
1327. Vlued—*Ölyved* birtok. **HANKÓ** (90).
1330. Ulves potoka—*Ölyves patak*. **RÓMER FLÓRIS** (Akad. Ért. II.).
1351. Vlwed—*Ölyved*. **RÓMER FLÓRIS** (Akad. Ért. II.).
1381. Vluesfalva—*Ölyvesfalva*. **RÓMER FLÓRIS** (Akad. Ért. II.).
1384. Eolved. **RÓMER FLÓRIS** (Akad. Ért. II.).
1391. Ölyves, birtok Sümeg mellett. Magyar Nyelvtört. Szótár (148).
1415. Velveő ; **RÓMER FLÓRIS** (Akad. Ért. II.).
1447. Barnabás de Ewlwth—*Ölyvedi Barna*. **HANKÓ** (90).
1449. Pedium Ewlywes— Ölyves birtok. **HANKÓ** (90.)
1507. Accipitrem, wulgariter Elyew— *karvaly* **HANKÓ** (90). Az Elyew azonosítása a karvaly szóval nem állhat meg, mert az Accipiter nemcsak karvalyt, hanem ölyvet is jelent s így az Elyew kétségtelenül ölyv jelentésü.

Mint családi név az 1447. évi Ölyvedi Barnabás mellett még csak két izben fordul elő : **RÁKÓCZI FERENC** családi levelezésében mint ÖLYÜS (Magyar Nyelvtört. Szótár), és 1602-ben mint Ölyves Tamás **HANKÓ** (90).

Helységnévként az 1913. évi utolsó nagymagyarországi Helység-névtárban a következők fordulnak elő : Kisölved Hont megye, Nagy-ölved Esztergom megye, Nagyölyves Marostorda megye, Ölves Csik megye, Ölyvös Ugocsa megye, Ölyvösoldal Bihar megye, Ölyvös pusztá Somogy megye. Ezeken kívül **KRESZNERICS** (130) még Trencsén megyéből emlit Ölved nevű falut — ezt azonban a Helységnévtár Jasztreb néven említi, ami fordításban valóban Ölyved-et jelent, továbbá Ölyved pusztát Békés megyéből, valamint Ölyves falut Bihar, Máramaros, Ugocsa és Kolozs megyékből. Ezeknek egy részét a **CZUCZOR—FOGARASI** szótárban is megtaláljuk (51).

Az ölyv szó különböző változatokkal és kiejtésekkel ma is megvan a népi nyelven. A Magyar Tájyszótár szerint Elyv Hunyad megyében,

Hüllü Nagykörös vidékén, Ölyü Kalotaszegen, Üjjü Szilágy megyében, Üllü Udvarhelyszéken, Ülő Abauj-Tornában s mint Ülü a Székelyföldön, Udvarhely és Háromszék több helyén. CHERNEL ISTVÁN az Alföldről is említi LAKATOS KÁROLY nyomán mint az *Accipiter g. gentilis* nevét, azonban mint a *Buteo* nevét szerinte a nép nem igen használja (40). Magyarország Madarai című művének 404. lapján később mégis említi mint népies neveket az ölv, örv, ölü, ülü, ölyü, ülyü szavakat, azonban nem adja meg a származási helyeket. Ujabb adatok nincsenek arról, hogy manapság mennyire használatos az ölyv szó és változatai a magyar népi nyelven. Idevonatkozó adatok közlése kivánatos volna.

A fentebb fölsorolt adatok arról tanuskodnak, hogy az „ölyv“, vagy „ölyü“ szó a legrégibb nyelvemlékektől kezdődően folytatónak is elő szó volt a magyar nyelvkincsben, ha nem is olyan sürün szereplő, mint a sólyom szó, de viszont nem is veszett ki, mint a Turul szó, mely félezred éven át mint élő szó ismeretlen volt a magyar nyelvkincsben és csak utólagosan, a magyar krónikák napvilágra kerülése után jutott bele ismét, mint ujraéledt szó, a magyar nyelvhasználatba.

Ugynézett bizonyítják a magyar szótári és egyéb irodalmi adatok is. A szótáriodalom legkorábbi kezdetleges kísérleteiben is megtaláljuk az „ölyv“ szót a legváltozatosabb, de minden fölismerhető helyesírásokban.

1400. első évtizede, Elw=Accipiter=ölyv, vagy ölü. Besztercei Szószedet (25).

1400. első évtizede. Wlw=Accipiter, valószinüleg ülü, vagy esetleg ölyü. Schlägli Szójegyzék (212). Ugyanott a Hortulariumban Elyw=Accipiter.

1533. Oelue=Accipiter, bizonyára ölyü MURMELIUS (165).

1550. Olw=Asturco, Accipiter, valószinüleg ölyv. MELICH: Gyöngyösi Szótártöredék (154).

1551. Öllyü. HELTAI Bibliafordítás.

1590. Eoeliu=Ölyü=Accipiter. MELICH: Sziksai Fabr. Szójegyzéke (156).

1595. Eülyvv=Accipiter. VERANTIUS FAUSTUS: Dict. quinque lingvarum. Pozsony 1834. p. 2.

1604. Eleos=Accipiter. Szenci Molnár Albertnél. KRESZNERICS (130).

1621. Accipiter=Öllyü, Öllyv. SZENCI MOLNÁR ALBERT. Dictionarium.

1696. Öllyv. ILLYÉS ANDRÁS: Vasárnapi prédikációk.

1708. Öllyv. PÁRIZ PÁPAI (187).

1808. Ölyü, Öllyv, Karölyü. Accipiter ad venandum instructus. SÁNDOR ISTVÁN (206).

1870. Öl, Öllyv, Ölyü= ragadozó madár, legtöbbször a német Habicht szóval egy értelemben; Nem kételkedhetem, hogy

gyöke „öl” ige, minthogy más állatokat öldős s innen lett ölő, módosítva ölü, ölv. Ezért helyesebb az ölv, mint az öly. **CZUCZOR FOGARASI** (51).

1891. Ölyv, Elyv, Hülü, Ölyü, Üjjü, Üllü, Ülő, Ülü. Magyar Nyelvtörténeti Szótár (148).

Figyelemreméltó jelenség, hogy valamennyi szótár egyöntetűen Accipiter-nek mondja az ölyvet, tehát seholse Buteo-nak, amely madárnemzetségre a későbbi szakirodalom hibásan ráruházta az ölyv nevet. Különösen fontos ebből a szempontból a Besztercei és Schlägli Szószedet, amelyekben az ölyv=Accipiter a solymászmadar csoportban szerepel.

3. ábra. IV. BÉLA király pénzérme „nyulmegfogó ölyv” ábrázolásával.
Fig. 3. Münze de Königs BÉLA IV. einen hasenschlagenden Habicht darstellend.

Ezt az ölyv solymászmadarat csakis a ma héjá-nak nevezett madárfajjal lehet azonosítani, amely hajdanában egyik legkedveltebb solymászmadarunk volt, ami érthető abból a tényből, hogy nemcsak a legalkalmasabb, hanem ugyszólvan egyedül alkalmas a nyul vadászatra. IV. BÉLA királyunk egyik pénzérmén solymászmadar által levágott nyul van ábrázolva, amiből szabad arra következtetni, hogy a nyulra való solymászat kedvelt és közismert vadászat volt. A nyulvágó solymászmadar természetesen nem lehetett a mai ölyv, vagyis Buteo b. buteo, mert ez a jámbor egerész egyáltalában nem alkalmas arra, hogy egészséges, erőteljes nyulat levágjon, de mint solymászmadarat, egyébként is soha és seholse alkalmazták.

A solymászatra vonatkozó levelezésekben az ölyv, illetőleg ölyü szó nem éppen gyakori, azonban az esetek legtöbbjében az elsőrendű soly-

mászmadarakkal együtt fordul elő s így nem merülhet föl kétség aziránt, hogy az ölyv alatt a mai héját, *Accipiter g. gentilis*-t kell érteni. Idevágó néhány adat a következő.

1557. BORNEMISSZA PÁL nyitrai püspök azt irja NÁDASDY FERENC-nek, hogy solymokat, 2 rárót és ölyüt küldött FERDINÁND királynak (TAKÁCS 242), tehát csupa elsőrendű solymászmadarat, semmiesetre se Buteo-t.

1559. ZAY FERENC azt irja, hogy „az solymokat, rárókat, ölyveket, karvalyokat most ideje kiszedni“ TAKÁCS (242). Meg van említve mind a négy legkedveltebb solymászmadár, úgy hogy nem merülhet föl kétség aziránt, hogy az ölyv alatt az *Accipiter g. gentilis*-t kell érteni.

1560-ban egyenesen FERDINÁND királynak irja a nyitrai püspök, hogy küld neki solymokat, rárókat és „három ölyüt“ — tehát megint csak elsőrendű solymászmadarakat.

1561-ben GICZY FARKAS azt irja CSÁNYI Ákos-nak, hogy „az nyulmegfogó ölyünek szerét ez esztendőben nem lehettem“ (HANKÓ 70). A sólyom és ráró mellett ez a nyulmegfogó ölyü csakis az *Accipiter g. gentilis*, a mai héja. Amig az eddigi adatok alapján világos és félreérthetetlen volt az ölyv rendszertani helye, addig a következő adat kissé elhomályositja azt.

1562-ben ZRINYI MIKLÓS azt irja BATTHYÁNY KRISTÓF-nak, hogy nagy hasznukat veszi a küldött ölyveknek, mert S i g e t körül számtalan fácán van, BALKAY (17). Fácánvadászatra ugyanis mind a vándorsólyom, mind a rárósólyom, mind a héja is alkalmas, úgy hogy ebből az idézetből nem lehet arra következtetni, hogy az ölyv alatt csakis a héja érthető. Ebben az esetben az ölyv szó általában solymászmadarat is jelenthet.

A még hátralévő adatok szintén nem annyira határozottak.

1563-ban GYULAY kér kisebb fajta ölyveket BATTHYÁNY KRISTÓF-tól. BALKAY (17). Az ölyv szó itt faji megjelölés nélkül mint solymászmadár szerepel.

1564-ben MIKSA király kér a nyitrai püspöktől — akit ugylátszik meglehetősen igénybevettek solymászmadarak beszerzése céljából — solymászmadarakat „az ölyvnek azon fajtájából, melyeket bastardnak, vagy kéklábunak hivnak“. TAKÁCS (242). Ez a „kéklábu“ = Blaufuss = Bastard nem más, mint a rárósólyom. Az ölyv szó itt megint gyűjtőnévként szerepel, azaz solymászmadár jelentéssel.

Az utolsó idevágó adat 1583-ból való, amikor ZAY LÓRINC a bátyjához intézett levelében a következőket mondja: „ha kegyelmed ideadta volna az kiköcsén ölyüt, én odaadtam volna az karolyt érette“, TAKÁCS (242). Az ölyü szó ebben az esetben is általánosan solymászmadár jelentésü.

Hogy az Accipiter „nyulmegfogó ölyü” volt, azt a szótárirodalom adatain kívül még egy kedves közvetett irodalmi adatunk is bizonyítja. JANUS PANNONIUS három kis verse maradt ránk „De Accipitris Venatione” cimmel. Mind a háromban az Accipiter-nek a nyulavadászaton való szereplését énekli meg, ÁBEL (1).

Az eddigiek szerint kétségtelen, hogy az „ölyv”, illetőleg „ölyü” alatt eredetileg a mai „héja” = *Accipiter gentilis gentilis* nevű madárfajt kell érteni. A szakirodalom azonban lassanként és következetesen eltért ettől és átmenetileg ragadozó madárnak minősítette az ölyv szót, majd teljesen szakítva a történeti adatok nyújtotta tanulságokkal, az ölyv nevet ráruházta a Buteo nemzettségre. Nem szándékam és föladatom itt végignyomozni ezt az egész téves elnevezési folyamatot, éppen csak legnevezetesebb állomásait akarom rögzíteni.

A kezdő szakirodalomban MISKOLCZI a „Jeles Vadkert” című munkájában (1769-es kiadás 369. lapon (162), a következőket irja az ölyvről: „PLINIUS az ölyünek sokféle nemeit és formáit számlálja elő. Idevaló a Sólyom, Ráró, Keletzen, Tsillagos ölyü, Vad galambászó ölyü, Fehér ölyü, Éjjeli ölyü és a többi.” A 391. lapon még azt is irja, hogy „A héjja is az ölyünek nemei közé számláltatik”. Ebből nyilvánvaló, hogy MISKOLCZI az ölyü szót még nem alkalmazta valamelyik meghatározott madárfajra, hanem általában a mai értelemben vett ragadozó madárnak minősítette, illetőleg használta ezt a szót.

Nagyjában ugyanigy használja az ölyv szót GROSSINGER 1793-ban, amikor a Circus madarat „vizi ölyv”-nek, egy kisebb sólyomfajt pedig „sebesszárnyu ölyv”-nek nevezi (81). MISKOLCZI-val teljesen egyezően használja az ölyv szót GÁTI ISTVÁN 1795-ben megjelent Természethistóriája, amelyben a ráróról azt mondja, hogy „az ölyveknek egy fajtája”.

Ugyanebben az értelemben használta FÖLDI JÁNOS is 1801-ben (70), amikor a Ragadozó madarak elnevezés mellett az „Ölyvök” szót is alkalmazta az Accipitres = Raubvögel csoport megjelölésére.

Átmenetileg MITTERPACHER (Compendium Historiae Naturalis Budae 1799) még a „gébics” madárral azonosította az ölyvet, azonban azontul mind általánosabbá válik az ölyv szónak a „Buteo”-val való azonosítása. Tudomásom szerint FÖLDI (70) volt az első, aki 1801-ben a Buteo nemzetéggel azonosította az ölyüt s a Tyukász ölyvet Falco buteo-nak mondta. Utána PÁKH DÉNES 1829-ben (184) szintén Falco buteo-nak nevezte az ölyvet. VAJDA PÉTER 1841-ben (252) a közönséges ölyvet Falco buteo-nak, REISINGER JÁNOS pedig 1848-ban ugyancsak Buteo-nak nevezte a közönséges ölyvet. PETÉNYI hátrahagyott irataiban (48) a Buteo-nak nem adott külön nevet, de a mai gatyás ölyv és daráza ölyv nevei már nála is szerepelnek, vagyis a Buteo nemzetétől ő is ölyv-nek minősítette.

Az „egerész“ szót alighanem GROSSINGER (81) használta elsőízben 1793-ban. Egerésző kányá-nak nevezte a Buteo-t. Utána SÁNDOR ISTVÁN használta ezt a szót 1808-ban (206) a Falco buteo-ra. Egyesítve mint „egerész ölyv“, tudomásom szerint gróf LÁZÁR KÁLMÁN alkalmazta első ízben ezt az elnevezést 1866-ban „A Lég Urai“ című művében. Ettől fogva a Buteo nemzettség neve általában „ölyv“ s ezt a nevet nemcsak a Buteo nemzettségekbe tartozó Pernis és Circaetus-ra is összetételben mint darázsolyy és kigyászolyy. Jelenleg már annyira begyökeresedett az ölyv szó alkalmazása az eredeti jelentéstől nagyon is eltérő fajokra, hogy eredeti jelentésének visszaállítása igen jelentős változtatásokat igényelne a magyar madártani elnevezésekben s ezért nem tartottam célszerűnek „A történelmi Magyarország madarainak névjegyzéke“ címén az Aquila 1935/38. évi kötetében megjelent tanulmányomban az eredeti jelentés visszaállítását, hanem az Accipiter nemzettségre fönn tartottam az azóta elfogadott „héja“ nevet és a Buteo-ra meghagytam az ölyv elnevezést, dacára annak, hogy ez a történelmi elnevezésekkel szemben áll.

Az ölyv szóval kapcsolatosan még csak azt akarom itt megemlíteni, hogy az Astur (Austur) szó ANONYMUS magyar krónikájában az 1100-as évek utolsó negyedében már megtalálható, ellenben a nemzetközi madártani irodalomban tudomásom szerint elsőízben csak ALBERTUS MAGNUS-nál fordul elő, tehát jó néhány évtizeddel későbben.

Az Accipiter gentilis gentilis idegen népies neveit a Sólyom szóval kapcsolatosan részben már közöltem, nevezetesen a Tugan, Csakir és Karcsiga szavak jelentésének megállapításával kapcsolatosan, minthogy azonban azokon tulmenően is van még számos idevágó adatom, azért a teljes anyag közlését mégis szükségesnek találom, tekintettel arra, hogy a későbbi kutatás talán hasznát veheti.

ARAB: Báz, Bázi. **DEMIRI** szerint. (HAMMER P. 86).

CSEREMISZ: Varas, ARTOBOLEWSKY (14).

CSUVAS: Choročka, ARTOBOLEWSKY (14).

ÉSZT: Kul, ARTOBOLEWSKY (14), Kana Kull, NAUMANN (173).

FINN: Kanahaukka, Izo Koppelohaukka, Kyyhhyszhaukka NAUMANN (173), Duvhök (HORTLING Ornith. Handbok).

GILJAK: Ngaisz, Tollchasszkri ARTOBOLEWSKY (14).

GOLD (Amurvidék) : Gecho, ARTOBOLEWSKY (14).

GÖRÖG : Ierax=Jeraki, HAMMER P. (86).

GRUZIA : Mimino, ARTOBOLEWSKY (14).

HINDU : Sasada, Vaja (valószínüleg Vaz=Baz=solymászmadár)
RUDRADEVA (204).

JAKUT : Mokszogol, ARTOBOLEWSKY (14).

JAPÁN : Otaka, NAGAMICHI (136), TAKACUKAZA (24=), HARTING (94).

- JURAK : Tiae, ARTBOLEWSKY (14).
- KALMÜK : Charzega, Le Coq (43), Itelgöe, ARTBOLEWSKY (14).
- KAMCSATKA : Szyszy, ARTBOLEWSKY (14).
- KINA : Ying, Ross (203).
- KIRGIZ : Kus, Karcsiga, ALMÁSY (8), Kus, Karcsega, DEMENTIEW (56).
- KORJAK : Inicsan, Tylmytyl, ARTBOLEWSKY (14).
- LAMUT : Geekan, Jaekcsan, ARTBOLEWSKY (14).
- LAPP : Koappilfalli, Cuönjafalle, NAUMANN (173).
- LENGYEL : Jasztrzab golebiarz, Jasztrzab golebiov, Szokol jasztrzab, Jasztrz golebiolov, Rabiecz (juv.), Jasztrzab rabi (juv.), Kuro-patviarz, Golebiarz, Jasztrzab poszpoliti, Kurnik, Kokosznik, DOMANIEWSKY (58).
- LETT : Tetter vauagsz, Viszta vauagsz, NAUMANN (173), Vannagsz ARTBOLEWSKY (14).
- MANDZSU : Gyjahon, Ross (203).
- MONGOL : Itelgöe, HARTING (94), Charszagai, Le Coq (43).
- MORDVIN : Kartiai, Kartigan, ARTBOLEWSKY (14).
- OROSZ : Jasztreb teterevjaatnik, Golubjatnik, NAUMANN (173), Jasztreb teterevjaatnik, Kurjatnik, Teterevjaatnik, Julubjanik, Rjabecz, MENZBIER (159), Jasztreb, Raibik HARTING (94), Jasztreb, Jasztreb kurjatnik, Teterevjanik, Golubjatnik, Szaicsatnik, Utjatnik, Rjatnik juv., Taternik, ARTBOLEWSKY (14), Jasztreb, Kurjatnik, Teterevniatik, Riabiecz, Jasztreb tetereviatnik, DOMANIEWSKY (58).
- ÖRMÉNY : Zin, RADDE (197), NAUMANN (173).
- PERZSA : Báz, HAMMER P. (86), Sabáz, SCHLEGEL (213), Taigun ♂, Tarlan ♀, HARTING (AIN I AKBARI 1590, 94), Tarlan, RADDE (197), Tarlan, Tiqun-Tujgun, Tiqun i kafuri a fehér varietás, valószinüleg az *Accipiter gentilis buteooides*, vagy *schvedovi*, az északi, illetőleg szibériai héja, Qizil a Perziában fészkelő héja neve, ugyanaz mint a Tarlan PHILLOT, (192), Tarlan, Kizil gus NAUMANN (173), Tarlan ad ♂, Kiszilgus juv., ARTBOLEWSKY (14).
- SZAMOJÉD : Chane-voi, Chanau-vai, ARTBOLEWSKY (14).
- TATÁR : Tarlan, Kizilgus, RADDE (197), Charcigán, Karcseja, ARTBOLEWSKY (14).
- TÖRÖK : Csaky, HAMMER P. (86), Karcsiga, Ross (203), Qarcsiga, Le Coq (43).
- TUNGUZ : Haramaldyn-Jaeg, ARTBOLEWSKY (14).
- TURKESZTÁN : Csauli, Csuilü ♀, Kus, Karcsega, Karcsaga ♀, nagytermetű ♀ Tundzsur, Tujgun a fehér héja neve, a félig fehéré Kizil Tujgun, Kul Tujgun, a tiszta fehéré Ak Mirza Tujgun, DEMENTIEW (56), a fehér, illetőleg félig fehér héják nevei valószinüleg az északi, esetleg a szibériai héjára vonatkoznak.

UJTÖRÖK : Karcsiga, SCULLY (217), Doghan, HARTING (196), Dogan, MATARACI (153).

UKRÁN : Jásztrub, Jasztreb, Kosztrub, Rjabecz, Suljak, Suljak golubacsyi, Suljaka, Sulika, Szobecz, Jasztreb veliki, Jasztreb kurjacsii, Golubjatnik, Polovik, Asztrjab, Krugav, Rarija, Jasztrob golubacsyi. Rjabecz golubacsyi, Gija, ARTBOLEWSKY (14).

VOGUL : Oloszán, Chartagán, ARTBOLEWSKY (14).

VOTJÁK : Dykka-dusessz, ARTBOLEWSKY (14).

HÉJA.

A „héja” szó nem fordul elő a régi magyar sólymászmadárnevek között s hogy ennek dacára itt mégis foglalkoznunk kell vele, annak az az oka, hogy a szakirodalomban minden általánosabbá vált a „héja” nevet az *Accipiter g. gentilis*-re alkalmazni, holott annak helyesen az „ölyv” elnevezés járt volna. A tévedés — ugy látom — FÖLDI-nél (70) kezdődött 1801-ben. Ő volt az, aki a *Falco palumbarius*-t kifejezetten „héjja”-nak nevezte, a *Buteo*-t pedig „ölyü”-nek. Ezután minden általánosabb lesz a héja szó mint az *Accipiter g. gentilis* neve, továbbá az „ölyv” szó mint a *Buteo* nemzettség neve. A folyamatot alább részletesebben, bár nem kimerítően tárgyalom.

Tekintettel arra, hogy ezek az elnevezések nem egyeznek a korábbi történelmi adatokkal, azért tulajdonképpen vissza kellene állitani az eredeti jelentést s az ölyv nevet adni az *Accipiter g. gentilis*-nek s a *Buteo* számára valami egyéb elnevezést kitalálni. Az eredeti jelentésnek a visszaállítása azonban olyan jelentős változtatásokat igényelne az egyéb fajok elnevezésében is — gondoljunk csak a gatyásölyv, darázsölyv, kigyászölyv madárnevekre — hogy bele kell törődnünk a 150 éve kialakult helyzetbe s nem nevezhetjük az *Accipiter g. gentilis*-t az őt megillető szóval „ölyv”-nek, hanem végegesen „héja”-nak.

Ebbe a megoldásba annál is inkább belenyugodhatunk, mert a régebbi irodalomban is több izben azonositották a „héja” szót az *Accipiter* nemzetseggel. Fölsorolom a héjára vonatkozó adatokat.

1400 első évtizede. Heya = Milvus Besztercei, Szószedet (25).

1400 első évtizede. Heya = Aquilla, Schägli Szószedet (212).

1466. Heya, Bécsi Kódex.

1516. „És ezek az eghy madarak közzöl kykkel nem yllyk eelny : keselyüth, heeyath”. JORDÁNSZKY Kódex. GOMBOCZ (76).

1580. Heya = Accipiter, Asturco. MELICH : Brassói Szótártöredék (155).

1602 Héja János, Héja András, Héja György, tehát családi nevek, SZAMOTA (234) és HANKÓ (90).

1604. Héya = Milvius = Kánya, szenczi MOLNÁR ALBERT) 164).
1691. Héjja — latin azonosítás nélkül MISKOLCZI (162).
- 1700-as évek. Héya = Milvus. Ortus sanitatis, Magyar Nyelv XI.
p. 82.
1708. Héja = Milvius PÁRIZ PÁPAI (187).
1767. 1801. Héja = Accipiter palumbarius PÁRIZ PÁPAI (BOD-féle bővített kiadás).

Az adatok tanúsága szerint a héja szó igen gyéren szerepelt a régi magyar irodalomban. Későn jelent meg, csak az 1400-as évek elején és akkor se a solymászmadarak csoportjában, hanem Milvus-szal és Aquila-val azonosítva, később azonban több izben már mint az Accipiter g. gentilis neve.

Az „ölyv” szóhoz képest azonban igen gyéren fordul elő és az élő magyar nyelvben jelenleg is igen gyéren előforduló szó. Mint helységnévnek egyetlen előfordulása Héjjasfalva, mint családi név ismeretlen, mint madárnév a CZUCZOR-FOGARASI szótár szerint (51) némely vidéken ismeretes mint „hejjő”, „hejjü”, „kurhéja”. A Magyar Tájszótár szerint Szabolcsban fordul elő a héja szó, továbbá a Bodrogközben mint hejjő és hejjü és heélya alakban a Palócságban. HANKÓ (90) is csodálatosnak tartja, hogy a régi oklevelekben nem találkozunk a héja névvel mint madárnévvvel, csak mint családnévvvel.

A szakirodalomban a „héjja” kerra = Falco palumbarius = Accipiter g. gentilis elnevezési folyamatot, mint emlittem, FÖLDI-től kezdődően (70) számithatjuk, tehát 1801-től. 1838-ban SOLTÉSZ (Természetrájz felsőbb gimn. iskolák számára) alkalmazza a szót ebben az értelemben, majd 1841-ben VAJDA PÉTER (252), 1843-ban BUGÁT (Természettudományi Szóhalmaz), † 1845-ben STETTER F. V. (Adatok Erdély ornithológiájához), 1846-ban REISINGER (Állattan), 1860-ban BÉRCZY (Vadászműszótár), 1866-ban gróf LÁZÁR K. (A lég urai). Azontul már teljesen általanossá válik ez az elnevezés, úgy hogy manapság már gondolni se lehet a héja névnek az ölyv szóval való kicseréléssére.

Befejezésül még csak annyit akarok megemlíteni, hogy a héja szót GOMBOCZ (78) Árpádkori török személyneveink között említi. Idegen nyelvekből ezt a szót, vagy olyant, melyet akár távolról is azonosítani lehetne vele, nem találtam, így GOMBOCZ-nak ezt a megállapítását nem tudom ellenőrizni. A szó eredetére, vagy mai használatára vonatkozólag még csak azt akarom lerögzíteni, hogy Fusz PÁL Ófehértóról, tehát Szabolcsból keltezve azt írja (73), hogy „héjja-héjja” kiáltással igyeksznek elijeszteni ezt a ragadozót, amikor a baromfi udvar fölött elszáll.

KARVALY.

A karvaly solymászmadárnév az a szó, amelynek azonosításával talán legkevésbé gondunk van, mert az összes források szerint, ha más és más írásmóddal és kifejezéssel is, ez a szó a manapság is karvalynak nevezett *Accipiter nisus nisus* L.-nek a neve. Semmi más solymászmadárnével nem lehet összetéveszteni és valóban minden igen kedvelt solymászmadár is volt, melyet más fajjal nem lehetett azonosítani. Sem a nevet, sem a madarat nem lehet más solymászmadárnével, vagy solymászmadárfajjal összetéveszteni s így minden időben kedvelt solymászmadárnak a neve.

Eredetére nézve megemlítem, hogy GOMBOCZ ZOLTÁN régi török jövevényszavaink között sorolja föl (76). Igaz, hogy ennek bizonyitására nagyon kevés adat áll rendelkezésre s azok is részben kétségesek. Azt mondja, hogy ez a név azonos a „falke, sperber“ szóval s török nyelvben mint kargul, kargaul fordul elő, de egyben azonosítja a török torgul-falke, majd a tatár kirkau= fácán szóval, végül a mongol chor-goul-lal. Mindazonáltal, ha összehasonlitjuk ezeket a neveket a karvaly finn-ugor neveivel, akkor határozottan a török eredet mellett kell döntenü, mert ezek az elnevezések teljességgel és semmiképpen se egyeztetethető módon különböznek a karvaly szótól. Észt nyelven a karvaly neve Rana Kull, Vimakull, finn nyelven Vorpuiszauhukka, Poutahaukka, Vorpuisztenhaukka.

Egyéb rokon népek pl. lappföldi vagy osztyák stb. elnevezéseiről nincsenek adatainak. Azok a magyar források, amelyek a szó eredetével foglalkoznak, hajlamosak arra, hogy a karvaly szót a solymászmadarak karon való hordozásáról származtassák. Igy pl. GROSSINGER (81) a karvalyról irva azt mondja „quasi kar-ölyv“, vagyis karon tartott ölyv, vagyis solymászmadár. Ezt a fölfogást ismétli meg a CZUCZOR-FOGARASI Szótár is (III. kötet p. 416), mikor azt mondja némelyek szerint „karon tartott madár“, de másrészt azt is mondja, hogy nevét valószínűen „karingós“ röpülésétől vette. Hogy a karvaly szó valóban abból ered, hogy a solymászmadarakat karon tanították és hordozták s így lett a kar-ölyvből karvaly, azt talán feltételezhetjük, de bizonyítani nem tudjuk, sőt a magam részéről valószínűnek sem tartom, különösen azért sem, mert a szó legrégebb formája nem *kar-valy* hanem *kar-uj*, majd *kar-uol* és *kar-voly* mig a *kar-madár* csak jóval későbben szerepel és hamarosan el is tűnik.

A következőkben most fölösrololem a magyar oklevelekben, családi solymászati levelezésekben megőrzött adatokat.

Mindjárt előljáróban meg kell jegyeznem, hogy a karvaly szóval azonos a karol, karuly, karvoly stb. hangzásu madárnév, azonban

idetartozik a Karul = Károly név is, ugy hogy nem lehet mindig biztosan megállapítani, mikor vonatkozik ez a szó madárra és mikor férfinévre. A legrégibb idevágó adatok a források szerint valamennyien férfinevek.

Ezek a következők :

1262. Karul, Patr. eccl. Omn. Sanct de Beren. Kovács : Betürendes (125). Férfinév, tehát nem karvaly, hanem Károly.
1263. Karul, fil. Reynoldi. Kovács : Betürendes (125). Szintén férfinev, tehát Károly.
1266. Karul, Joann. com. filius. Kovács (125). Férfinév.
1270. Karul et fil. Karul iobgnes cond. castis de Luchnan. Kovács (125). Ez is férfinév — atyáé és fiué.
1294. Karul cognatus nob. de Ayka. Kovács (125). Férfinév.

Ezzel be is fejeződnek azok az adatok, amelyekben a Karul fölhetőleg mint Károly, vagyis mint férfinév s nem mint madárnév szerepel. Azok az adatok, amelyekben a karvaly mint madárnév szerepel, meglepõen késõi keletüek.

Átmenetet alkot néhány adat, amelyről nem lehet egész biztosan megállapítani, hogy valóban a karvalyra vonatkoznak-e ?

1265. Uenit ad fundum Corwlus potoka HANKÓ (90).
1324. Ad finem vnius terre spinetose Korwlkuth vocate HANKÓ (90).
1384. Kis Kural RÓMER FLÓRIS. A Kural szó valószínüleg íráshiba Karul helyett.

Vajjon az 1265-ös adat Karvalypataka-t jelenti-e, az 1324-es Karvalykutat, az 1384-es pedig Kis Karul-t azt nem merem állítani. Igy az elsõ biztos karvaly adat a következõ :

1412. Unum Nisum, quod wlgo Caruul dicitur, SZAMOTA (234). Ez az adat azért is kiválóan érdekes, mert egyidejü a Besztercei és Schlägli Szószedetek azonos adataival.

Majdnem əgy század telik el, amig ujból akad egy adatunk :

1501. Aves bonos videlicet Karul. Tehát Karul, jó solymászmadár. SZAMOTA (234). Ettõl fogva fõleg a fõuri családok solymászati levelezéseiben már sürübben fordul elő.
1548. Uöttem ket rezharangot Karuolra, SZAMOTA (234), NÁDASDY levéltár.
1548. Uettem ket kesztwt Karuolra, SZAMOTA (234), NÁDASDY levéltár.
1549. Egh par bõrkeztõt uettem Karul hordozny, SZAMOTA (234).
1555. Karvalyok. Kassa városa panaszolja, hogy Õ Felsége vitézei gyalog és lóháton karvalyokkal és kutyákkal madarásznak. TAKÁCS Rajzok a török világból (242). A „karvaly“ itt valószínüleg „solymászmadár“ jelentésü.

1558. Az karvalyokat tartsd szépen.. NÁDASDY TAMÁS levele. EGERVÁRY : Adatok a hazai vadászat történetéhez. Vadászlap 1889. p. 1.
1559. Karuolra való labszyot . . . SZAMOTA (234), NÁDASDY levéltár.
1559. Az solymokat, rárókat, ölyveket, karvalyokat most ideje kiszedni. TAKÁCS (242). Nagyon becsces adat, mert fölsorolja, illetőleg megkülönbözteti az akkoriban solymászatra használt madarakat a vándor és rárósolymot, a héját és karvalyt.
1561. Fogolymegfogó karvaly . . . HANKÓ (90).
1567. A karvoly felől tegyen választ — NÁDASDY levéltár. EGERVÁRY Vadászlap 1889 p. 1.
1568. Küldjön 3 karvolyt — NÁDASDY levéltár. EGERVÁRY Vadászlap 1889 p. 1.
1568. — 3 karvalyt igér NÁDASDY TAMÁSNÉ a fiának. TAKÁCS SÁNDOR (242).
1568. Küldjön nekem egy karvolyt — NÁDASDY levéltár. EGERVÁRY ugyanott.
1569. — az Karvoly felől — NÁDASDY levéltár. EGERVÁRY, ugyanott.
1571. — az karwolokban — ZAY M. Adatok a hazai vadászat történetéhez. Vadászlap 1889 p. 83.
1575. — az karuolokat ne hagyasd — ZAY M. ugyanott.
1577. — két vagy három karwol fiat kér ZAY MAGDOLNA. Ugyanott.
1578. Sólymokat és karvalyokat és más vadászó madarakat kiván kegyelmed. Most csak karvalyokat küldhetek. TAKÁCS (242).
1583. — az Kd karuolját tanítom. ZAY M. Vadászlap 1889.
1583. — az Karwolokat — ZAY M. Ugyanott.
1589. — tudom kd odaföl bővös karwollal — ZAY M. Vadászlap 1889.
1590. — egy karuolt ideatta — azért én is kerek karuolt. ZAY M. ugyanott.
1590. Az Karwol felől azt irhatom, hogy megthanitottam. ZAY M. ugyanott.
1590. — küldöttem két karwolt lipthói — az Te kd minden két karuollját oda küldettem Morwába. ZAY M. ugyanott.
1592. — tudom azt, hogy Kd bővös Karwolokkal. ZAY M. ugyanott.
1649. — bővelkedik Karwol madarakkal. ZAY M. ugyanott.
1670. — Déván ugy tudom Karulyok vannak — DEÁK F. Magyar hölggyek levelei (53).
1730. Kd nekem írt levelét két Karoly madárral — ZAY M. Vadászlap 1886.
1760. minden vadtlul és madartul lövőpénz adódik, ugy mint Karuly madárért dénár 11. HANKÓ (90).

Az eddig fölsorolt adatok ugyszólvan egyöntetüen azt bizonyítják, hogy karvaly-karoly-karuly szót az *Accipiter nisus* vonatkoztatták. Bizonyítják ezt azok a gyérszámu adatok is, amelyek a karvaly által vadászható madarakról maradtak fenn. Az egyik adat szerint fogolyra használták, más adat szerint „fürjéztem karullyal” (Magyar Nyelvt. Szótár, 148). A közfelfogást megerősíti ZRINYI egyik verse is: „Violám ugy futott én szemeim előtt, Mint fürj karvaly előtt . . .” (CZUCZOR FOGARASI III. p. 425). APÁCZAI szerint pacsirtát üz. Ezek az adatok tehát összhangban vannak a karvaly vadászati módjával.

A szótárirodalomban kezdettől fogva helyesen azonosították a Karul szót a Nisus-szal és mindenjárt az első forrásokban a solymászmadarak társaságában szerepel.

1400-as évek első évtizede. Carul = Nisus, SCHLÄGLI (212).

1400-as évek első évtizede. Karul = Sufus (hibás írás Nisus helyett) BESZTERCEI Szószedet (257).

1533. Karuol = Falco Nisus. MURMELIUS (165).

1590. Karoly = Nisus, Karolymadár. MELICH: SZIKSZAY FABR. (156).

1595. Karvaly = Nisus, VERANTIUS F. Diction. quinque linguarum, Pozsony 1834.

1604. Karolymadár, Karvoly, Nisus; szenczi MOLNÁR ALBERT (164).

1633. A Karolymadár pacsirtát üz. Apáczai CSERE J. Encyclopédia.

1708. Karolymadár. Accipiter fringillarius. PÁRIZ PÁPAI (187).

1767. Karolymadár = Falco nisus. PÁRIZ PÁPAI, Bod-féle kiadás. (187).

1808. Karmadár, hajdan Karoly, Karvoly, Karolyü, Nisus. Accipiter ad venandum instructus. SÁNDOR I. (206).

1843. Karmadár, Karolyü, Accipiter ad venandum instructus. BUGÁT Természettudományi Szóhalmaz.

A később keletű szótárakban is mindenütt mint az *Accipiter n. nisus* neve szerepel a karvaly, így azok fölsorolását mellőzöm.

A szakirodalomban ugyancsak egyöntetüen, illetőleg egyértelműen mint az *Accipiter n. nisus* nevét azonosították a Karoly, Karuly, Karvaly madárnevekkel. Az idevágó adatok kivonatosan és hézagosan a legujabb szakmunkák adatainak mellőzésével a következők:

1691. Karvoly, az ölyük között van fölsorolva latin nevű azonosítás nélkül. MISKOLCZI (162).

1780. Karolymadár = Falco nisus. MOLNÁR: Zoologicon Complexum Budae 1780.

1793. Karvoly, quasi Karolyv, Karolymadár, német Sprintz, Sperber. GROSSINGER (81).

1799. Karolymadár = Falco nisus. FÁBIÁN (66).

1801. Karoly, Karvoly = Falco nisus. FÖLDI (70).
1829. Karvaly. PÁK DIENES (184). PÁK a karvaly szót nem azonosítja az *Accipiter nisus*-szal, hanem tulajdonképpen „soly-mász-madár”-nak minősíti, amikor „nyulnak karvallyal való fogatásá”-ról ír. A *Falco nisus* szerinte Verebész ölyv.
- 1831—32. Karvoly-Karuly-madár, Karvoly *Accipiter fringillarius*, illetőleg Nisus, manapság helyenként Karvaly KRESZNERICS (130).
1838. Karvaly = *Accipiter nisus*. SOLTÉSZ : Természetrajz.
1845. Karujmadár, Karuj = Falco nisus. STETTER : Adalékok Erdély ornithológiájához.
1850. Karolymadár, Karoly-ölyv, Karvaly-ölyv = *Accipiter nisus* PETÉNYI : Hátrahagyott irataiban. Csörgey Madártani Töredékek. Budapest 1904.
1851. Kis Karuly, Verebész Karuly, Madarász Karuly = Falco nisus. ZEYK MIKLÓS : Hátrahagyott iratok. SCHENK J. Aquila 1920. évf.
1860. Karoly, Karvaly = Falco nisus. BÉRCZY (24).
1866. Karvaly = *Accipiter nisus*. Gr. LÁZÁR K. A légi urai.

Ezentul a karvaly szó mint az *Accipiter n. nisus* neve valósággal egyeduralkodóvá válik a magyar madártani szakirodalomban, amiért is lemondok arról, hogy a többi idevágó irodalmi forrásokat ismerettem. A magyar madárnevek történeti kifejlődéséhez minden esetre szintén érdekes adalék, hogy az *Accipiter nisus* is olyan nevet kapott, — Karvaly — amely a régi forrásokban nem fordul elő. Ezuttal csak hangváltozásról van szó, nem pedig jelentésváltozásról, mint pl. az ölyv, vagy ráró esetében.

Hasonlóképpen lemondok arról is, hogy helységnevek karvaly vagy karuly s hasonló vonatkozásait tárgyaljam, mert egyszerűtlen van belőlük, másrészt pedig a Károly személynévvel való összecserélhetés miatt helytelen következtetésekre és megállapításokra lehet jutni. Ugyanez vonatkozik a családi nevekre is. A hazai vonatkozások befejezéseként még csak azt akarom megemlíteni, hogy a Magyar Tájszótárban a Karvaly szó nem fordul elő. A Karuj azonban több helyről ismeretes, így Szolnok-Dobokából, Háromszékből és az Erdővidékről, tehát kizárával Erdélyből. Hogy ebből a jelenségből milyen következtetéseket lehetne levonni, arra nézve nem tudok véleményt mondani.

Befejezésül közzök a karvaly idegen neveit s azokkal kapcsolatosan a magyar „Bese” családi és madárnévre vonatkozó adatokat.

Arab : Basig, Basik, NAUMANN (173); Basik, Aankerat a ♀, Karsamet, Ollam, Szornuf, HAMMER P. (86 p. XI.).

Dalmát : Kraguly, VERANTIUS F. Diction. quinque linguarum. Pozsony 1834.

- Észt* : Rana Kull, NAUMANN (173); Vimakull, ARTOBOLEWSKY (14).
- Finn* : Vorpuiszaukka, Poutahaukka, Vorpuisztenhaukka, NAUMANN (173); Varpuszaukka, JÖRGENSEN, Glossarium.
- Görög* : Okszüpterin, HAMMER P. (86).
- Georgiai* : (Gruz) Kori, ARTOBOLEWSKY (14); Mimino, VÖGEL (253).
- India* : Sikra, Csipak, VÖGELE (253), Basa ♀, Basin ♂, DONALD, The birds of Pray of the Punjab, Journal of the Bombay Nat. Hist. Soc. 1920. p. 138., 139.
- Jakut* : Csycsach-szyt, ARTOBOLEWSKY (14).
- Japán* : Konori, NAGAMICHI KURODA (136); Hai-Taka, HARTING (94, 214).
- Kalmük* : Kirgu, ARTOBOLEWSKY (14).
- Kina* : Chiao-Ying, ROSS (203).
- Kirgiz* : Kirgij, ALMÁSY (8); Kirgej, VÖGELE (253).
- Lengyel* : Krogulecz, Jasztreb krogulecz, Szokol krogulecz, Krogulecz Zvicsajnyi, DOMANIEWSKY (58).
- Lett* : Szvirbuku vauagsz, NAUMANN (173); Vehga, ARTOBOLEWSKY (14).
- Mandzsu* : Szilmen, ROSS (203).
- Orosz* : Jasztreb prepeljatnik, NAUMANN (173); Jasztreb, Vorobjatnik ARTOBOLEWSKY (14); Prepeljatnik, HARTING (94 p. 192); Jasztreb Prepeljatnik, Rjabecz, Kobecz, MENZBIER (159); Jasztreb, Prepeljatnik, Vorobjatnik, Rjabiecz, Kobiecz, DOMANIEWSKY (58); Perepeljetnik, Jasztreb perepeljetnik, Krajnyi, VÖGELE (253).
- Örmény* : Allal, RADDE (197).
- Perzsa* : Basa, RADDE (197); Basa, Girgi, HARTING (94 p. 199, AIN I AKBARI adata 1590-ból); Base, Vase, HAMMER P. (86), szerinte a német „Baitzen“ szó ettől a perzsa Base szótól származik; Basa, Basin, VÖGELE (253); PHILLOT (192 p. 11) szerint a perzsa név Basa s ez a karvalyra vonatkozik, mig az *Astur badius* BLANF. neve Piqu s ez azonos az indiaiak Sikra nevű solymászmadarával.
- Tadzsikisztán* : Kirgi, VÖGELE (253).
- Tatár* : Kirghé és Kirghai, RADDE és ARTOBOLEWSKY (197, 14).
- Török* : Kargul, Kargaul, GOMBOCZ (76).
- Karghai, SCULLY (217 — keleti Turkesztánban).
- Kirgúj, ROSS (203).
- Kirghi, Kirqi, PHILLOT (192 p. 11).
- Basa, Kelet-Turkesztán, SHAW, GOMBOCZ Z. (78).
- Atmadzsa, Karakukusi, Thuth, Ferragui, Keragu, HAMMER P. (86 p. XI).
- Kirgui, az átvonuló, vagyis északibb vidékekről érkező karvalyok neve, mig a mindenkor területen honos fajtársnak a

neve Puchui, Pigu, amely valószinüleg az indiaiak Sikra nevezetű madara az Astur badius, amelyet HAMMER P. az ótörök Bighu vagy Beighu-val azonosít.*.) Az Atmadzsa irodalmi név, mig a Kirgui, Kurgui népies név s a középázsiai török-ségnél a karvaly népies elnevezése. LE COQ-nál a karvaly török neve Kirgui, RADLOFF-nál Kirgav, HAMMER-nél pedig Ferragui és Keragu. (A Ferragui helyett STEINGASS Persian Dict.-ban Faraghui található.) HAMMER Karakukusi neve valószinüleg csak hibás kiejtés, Kirgu Kusi helyett és Ferraghu, valamint Keragu szavai valószinüleg tévedésen alapulnak.

A turfáni oázisban a karvalyt nem fészkekből szedik, hogy solymászmadarat neveljenek belőle, hanem vadon befoglják hálókkal, és pedig ősszel. Télen át vadásznak vele galambokra, foglyokra, fűrjekre és apró madarakra. Tavasszal aztán szabadon-bocsátják őket, mert nem birják a fogásot. LE COQ (43, 44).

Kirgij, Kirgej ♀, Csupek ♂, DEMENTIEW (56 Turkesztán). Atmacilek, Atmacaci, FINGER (68). Jelenleg a fűrjekre alkalmazzák Lazisztanban, Atina vidékén (melynek jelenleg Pazarci a neve), a Fekete-tenger mellett. Itt ugy fogják a karvalyt, hogy kifeszített háló mögött gébicset röptetnek, melynek elfogása végett a karvaly levág, de belekeveredik a hálóba és így megfogják. A betanított karvalyok csak rövid ideig maradnak életben s ezeket igen drágán fizetik meg, FINGER (68).

Atonaja, HARTING (94 p. 196, BARKER adata 1853-ból Ciliciából). Atmadja, Bosnyák-török, RODICZKY (201).

Atmadzsa, Atmadzsa csaganozu, MATARACI (153).

Ukrán : Jasztrebok, Rjabécz, Kobecz, Suljak, Kragulecz, Gorobjatnik, Kibecz, Kibcsek, ARTOBOLEWSKY (14).

Illetékesebbek megitélésére bizom annak elbirálását, hogy menynyiben lehet azonosítani a Karuly, Karoly, Kiruj stb. magyar szavakat a karvaly török-tatár-kirgiz stb. Kirgej, Kirgij, Kargul, Karghai stb. elnevezéseivel. Nézetem szerint a különbség nem akkora, hogy nyelvészeti leg ne lehetne áthidalni. Mindenesetre valószínűbb ez a fölfogás, mint VERANTIUS-é, aki ugy hiszi, hogy a magyarok a dalmát Kraguly szóból vették át a karvaly nevet.

De ha ez nem is sikerülne, nem lehet elmellőznünk a „**Bese**“ szó tárgyalását, amely a magyar nyelvkincsnek egyik csodálatosan érdekes jövevényiszava. Beszámazásának kérdése nagy

*) Kiválóan érdekes jelenség, hogy nemcsak „vándor“ solymokat különböztetnek meg a solymászok, hanem „vándor“ karvalyokat is.

föladat elé állítja a kutatást. A magyar forrásokban mint személynév jelentkezik és csak gyér irodalmi és népnyelvi adatok utalnak arra, hogy itt a kutatásnak madártani térré kell terelődni, mert a Bese szó valami madárfajt jelent. GOMBOCZ ZOLTÁN szerint (78) ma is élő szó a szlavóniai magyaroknál és „kánya“, illetőleg „kánya, varju“ jelentésü. Szerinte a szó török eredetét már MUNKÁCSI mutatta ki és pedig ROBERT BARKLEY SHAW munkája alapján, amely „A sketch of the turki language as spoken in Eastern Turkistan“ címen 1880-ban jelent meg Calcutta-ban. Ebben a Basha szó = Sparrow hawk = Sperlinghabicht, tehát kifogástalanul karvallyal van azonosítva.

A magyar nyelvemlékekben előforduló Bese szavakat GOMBOCZ a következőkben ismerteti.

- 1086. Laurentius Comes filius Bese.
- 1138. Bese, servus in villa scer.
- 1277. Georgius Bese.
- 1279. Bese et Illu filij Buguzlay.
- 1292. Bese barsmegyei helység mint terra haereditaria cumani néven fordul elő egyik oklevélben.
- 1322. Baliár unokái Jakab, János és Bese.
- 1367. A Karla János kun kapitány alá tartozók közül az egyiknek a neve Bese.
- 1394. Bartholomeus de Bese.
- 1395. Besemihálszállásról történik említés egy ma már ismeretlen helységről a Nagykunságból.
Bese helységnév van jelenleg Alsó-Fehér megyében, németül Beschendorf és Besedi, mansio in ultrasilvanis partibus.
- Bese, illetőleg Besse mint családi név jelenleg is előfordul Kolozs megyében.
Mint madárnév a XVI. század elejéről való JORDÁNSZKY kódexben szerepel a következő szöveggel : „Es ezek az eghy madarak közzöl, kykkel nem ylyk eelny: keselywwt, heeyaath Beseth . . .“

Ezekből az adatokból megállapítható, hogy a Bese szó egyrészt már nagyon korán szerepel a magyar nyelvkincsben (tehát föltehetőleg magukkal hozták a honfoglaló magyarok), másrészt még ma is élő tagja annak. Előfordul mint személy-, illetve családi név, továbbá mint helység és végül mint madárnév, tehát egyáltalában nem tulmerész eljárás, ha azt a MUNKÁCSI által megjelölt uteden azonosítjuk a keleti népeknél gyakori „Basa“, illetőleg Báz szóval, amely egyrészt a karvalyjt jelenti, másrészt azonban általánosan a solymászmadarakat, amit az ugynevezett „Báznamé“-k, vagyis solymászati könyvek bizonyítanak. Ilyen kettő is van és pedig a szeldzük MOHAMMED EL BARDZINI „Báz-

namé"-ja HAMMER-PURGTALL kiadásában és TAYMUR MIRZA „Báz-nama yi Nasiri" című perzsa solymászkönyve, mely PHILLOTT angolnyelvű fordításában maradt ránk. RADDE szerint a perzsák nál és örményeknél a Báz név solymászmadarat jelent. A Bese szó tehát ezek értelmében tulajdonképpen solymászt jelent. Arra nézve, hogy miként származott a magyar nyelvkincsbe a magam részéről csak azt a föltevést merem megkockáztatni, hogy török vagy perzsa vándorsolymászok hozhatták magukkal olyan területekre, amelyeken a hun-magyarak ideiglenesen tartózkodtak. Amint az oghuz vándorsolymász utján Perziába Bahram királyhoz eljutott a Turul madár és a perzsa szókincsbe a Turul = Toghruł név, ugy viszont a solymászmadárcsere utján a déli népek is elvihették magukkal az északiak felé a maguk solymászmadaraikat és azok elnevezéseit, amelyek aztán az ott megttelepedett gázdaiktól megkapták a maguk Bese neveit, mint a hozzánk telepedett tatár solymászok a magukkal hozott zongorjaikkal a ZONGOR nevüket. Végeredményében talán ez a Bese szó is a hun-magyár azonosságnak egyik morzsányi emléke, mert ezt a szót aligha tudták más uton magukkal hozni a honfoglaló magyarak, mint egyik emlékét annak a korszaknak, amikor még együtt éltek a hunokkal olyan területen, amelyen a solymászat igen nagy becsben állott, mint pl. az oghuzok földjén, ahonnan elhozták magukkal a Turul nevet is. Ha nem fordulna elő oly korán — 1086-ban —, akkor arra is lehetne gondolni, hogy kun jövevény szó, mert három izben is szerepel kun vonatkozásban.

Utolsó szóként még csak azt tartom szükségesnek megemlíteni, hogy CHERNEL ISTVÁN az ugynevezett Magyar Brehm, Madarak című III. kötetében, a 490. lapon a Bese nevet ráruházza a Gypohierax angolensis GMEŁ nevű madárfajra. Megokolása szerint Bese a JORDÁNSZKY Codexból vett régi név, melynek határozott értelmét nem ismerjük, csak annyit tudunk róla, hogy valamelyes ragadozó madárra vonatkozik. A magani részéről követtem ezt az elnevezést az ugynevezett Uj Magyar Brehmben, Madarak III. kötet 1929 p. 181 és ezt a Gypohieraxot szintén Bese-nek neveztem. HANKÓ (90) szerint sem jelenthette a Gypohierax madarat, de viszont nem is jelenti a Haliaetust, ahogyan ő gondolta. Az eddig elmondottak szerint azonban már biztos, hogy a Bese nem gázdátlan madárnév, hanem annak határozott jelentése van s ezért a jövőben ezt a helytelen elnevezést meg kell szüntetni s a Gypohierax madárnemzettségre más magyar elnevezést kell alkalmazni.

SPRINCZ.

Ezt a családi levelezésekben fönnyomadt solymászmadárnevet tulajdonképpen szintén a Karvaly szóval együttesen kellene tárgyalni, mert hiszen a szó valóban karvalyt jelent. Mindössze kétizben fordul

elő a NÁDASDY-család levelezésében, amelyből elsőizben EGERVÁRY (Adatok a hazai vadászat történetéhez, Vadászlap 1889. évf.), másodiknak TAKÁCS SÁNDOR (241, 242) hozta nyilvánosságra. Egyéb forrásokban ez a szó nem fordul elő és használata csak egyes családok beszélgetéseiben és levelezéseiben volt átmenetileg használatban. Az emlitett levelezések a következők :

1568 jun. 28-dikán NÁDASDY TAMÁS arra kéri édesanyját, hogy küldjön neki egy karvolyt és egy sprinczet. A második 1568 julius 21-dikén kelt levelében pedig azt írja, ugyancsak édesanyjának, hogy „megszolgálnám, ha Kd megküldené a három karvolyt és két sprinczet.“

Ebből a szövegből azt a következtetést kellene levonni, hogy a karvaly és a sprincz két teljesen különfajta solymászmadar, pedig a kettő ugyanaz, csak a karvaly az *Accipiter n. nisus* fajnak az erőteljesebb termetű nősténye, a sprincz pedig a gyengébb termetű himje. A szó származása és jelentése egyáltalában nem kétséges. A sprincz német szó, amelyet már GESNER emlit 1555-ben megjelent művében (74) mint a karvalynak a nevét. Legutóbb ENGELMANN azonosítja a ragadozó madarakról sazzal kapcsolatosan a solymászmadarakról szóló összefoglaló nagyszabású munkájában (63) mint a karvaly himjét.

A szó beszámolására nézve az a föltevésem, hogy főouri solymászó családaink egyrészt cseh-morva solymosokhoz „jágerek“-hez küldték madaraikat idomitás végett, esetleg ilyeneket alkalmaztak is és ezek révén jutott a családokba ennek a szónak az ismerete.

Hogy solymászmadarakat szokásban volt elküldeni idomitásra, arról tanuskodik KLUCSÓY ALBERT-nek 1590-ben ZAY PÉTER-hez írt levele, mely szerint „mindakét karuollját odaküldöttem Morvába.“ A morva solymász aztán az odaküldött „karuoll“-ok közül a himet mint „sprincz“-et küldte vissza, mert német solymászati neve valóban ez.

PIRKO.

Egyetlen egyszer előforduló azonosithatatlan solymászmadárnév. BAKICS ANNA 1580-ban irja Holicsról TÓTHPRÓNAI MÁTYÁS diáknak, hogy keressen madarászni való jó Pirkokat. (DEÁK FARKAS : Magyar Hölgyek Levelei 1515—1709). Holics morvamenti határközség, nem lehetetlen, hogy itt is idegen, de egyelőre ismeretlen eredetű szó került a magyar solymászmadarnevek közé, amely azonban akár a sprincz, örökre elveszett, de ugy, hogy jelentését nem lehetett megállapítani.

KIKÖCSÉN.

Ezzel a solymászmadarnévvvel is csak a magyar solymászó főurak családi levelezéseiben találkozunk, amelyekből TAKÁCS SÁNDOR kiváló történetirónk tanulmányai során (241, 242) hozta azokat nyilvánosságra.

Mint irodalmi név TAKÁCS tanulmányainak megjelenéséig teljesen ismeretlen volt. Semmiféle szótár, természetrajzi szakmunka, vagy szépirodalmi munka nem említi a multból, ellentétben egyéb solymászmadár nevekkel, amelyek közül némelyek, mint pl. a sólyom, a kerecsen, az ölyv, ráró bőven fordulnak elő. Nem fordul elő sem mint személy vagy családi név, sem mint helységnév, s mint madárnevet a nép seholse ismeri. A Tájszótárban szintén nem fordul elő.

TAKÁCS minden össze három levélből említi ezt az igen behizelő hangzású kiköcsén solymászmadárnevet. Ezek a következők :

1569. . . megértettem az Ked levelét, melyben ir az karvoly felől, de nem szükséges, hogy fölküldje az kiköcsén madarat.

Ezzel megkaptuk az első nemleges adatot. vagyis azt, hogy a kiköcsén nem azonos a karvallyal.

1579. FORGÁCH SIMON irja ZRINYI GYÖRGY-nek, hogy küld két solymot, amelyek közül az egyik kiköcsén. Ebből arra lehetne következtetni, hogy a kiköcsén sólyomfajta, vagy talán inkább solymászmadár, de faji azonosságának megállapítására semmiféle támaszpontot se nyújt.

1583. ZAY LŐRINCZ irja a következőket : „de ha Kegyelmed ideadta volna az kiköcsén ölyvet, én odaadtam volna Kegyelmednek az karolyt érette.“ Ebből is csak azt a nemleges következtést lehet levonni, hogy a kiköcsén nem karvaly, de nem is ölyv, mert a kiköcsén mellett az ölyv megjelölés solymászmadarat jelent.

Faji azonosságának megállapítását ezeknek az adatoknak az alapján egyáltalában meg se lehet kísérelni s így minden erre vonatkozó kísérletet a multból tévesnek kell minősíteni. BALKAY (17) a *Falco subbuteo*, illetőleg a *Falco columbarius aesalon* fajjal azonosította, ez azonban csak elgondolás volt, minden tárgyi alap nélkül. HANKÓ (90) ZAY LŐRINCZ levele alapján, amelyben „kiköcsén ölyv“ szerepel, ugy gondolta, hogy a kiköcsént a mai egerész ölyvvvel (*Buteo*) lehet azonosítani. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy az egerész ölyv nem solymászmadár, hanem jámbor egerész vagy dögevő, amely legfeljebb sebesült, vagy elgémberedett madarakat tud ragadozni. SZALAY BÉLA elgondolása szerint a Kiköcsén valószínűleg a „Kelecsény“ szó elrontása (232). Bizonyitani azonban ezt az elgondolást nem lehet.

Azzal kell lezárni a „Kiköcsén“ madárra vonatkozó ismertetést, hogy faji azonosságának megállapítása a rendelkezésre álló adatok alapján lehetetlen. Annyit azonban biztosan állíthatunk, hogy nem szabad a szó használatát pl. NAGY LAJOS királyunk korából emlegetni, mert első előfordulása 1569-ből való.

Bizonyos csak annyi, hogy valamilyen solymászmadarat neveztek kiköcsén-nek, lehet, hogy a sólyomnak, rárónak, héjának valamelyen kor vagy nem szerint megkülönböztetett alakját, amely azonban tisztán csak családi használatban maradt és soha a köztudatba és közhasználatba nem került.

Még talán arról is lehet szó, hogy a főuri családokhoz szegődött cseh-morva solymászok valami nyelvrontás révén alkották ezt a kiköcsén szót s így talán igaza lehet SZALAY BÉLÁ-nak, hogy a kiköcsén szó, ha nem is a „Kelecsény”-nek, hanem valami más, most már utólagosan meg nem állapítható solymászmadárnevnek az elrontása.

SAS.

A Sas nem fordul elő a magyar solymászmadarak között. Egyetlen egy olyan adatunk sincsen, amelyről arra következtethetnénk, hogy a sast valaha is solymászatra idomitották volna a régebbi időben Magyarországon.

A szó eredetére vonatkozó kutatásaink ennél a fajnál is teljesen meddők. A keleti népeknél, akiknél a szirti sast, Aquila chr. chrysatus-t még jelenleg is általánossan alkalmazzák mint solymászmadarat és rókára, farkasra, gazellára, őzre és vadmacskára, de nyulra, darura és vadludra is idomitják, ennek az igen kedvelt és nagyon eredményesen működő solymászmadárnak a neve Berkut, Berküt, Bürküt és hasonlók. Ez a szó nem származott be a magyar nyelvkincsbe. A sas szó etymologiájáról nem állnak rendelkezésemre adatok.

Éppen csak kuriozumként emlitem meg a „Die Beizjagd, Neue Folge No 1.” 1925-ben megjelent számában DEPPE ADOLF cikkét „Beizjagd mit dem Adler”, amelyben azt mondja el, hogy 1915 május havában, amikor ezredével a Kárpátok egyik helységében állomásozott, találkozott egy ottani lakossal, aki nemzetiségére nézve „gorál” volt (lengyel származású hegyilakó), aki idomitott szirti sassal solymászott, melynek során zergegidát zsákmányolt.

*

A kérdéstől távolállók talán csodálkoznak azon, hogy a magyar solymászmadárneveknek ilyen szélesmedrű kimerítő tárgyalást szenteltem. Célom egyrészt az volt, hogy betekintést adjak az ilyenmű tárgyalások műhelytitkaiba, hogy mintául szolgálhassanak másnyelvű nemzetek hasonló kútatásaihoz s egyuttal rávilágitsak arra, hogy az idevágó kutatásokhoz a madártani tudás mellett még sok egyéb is szükséges. A madarak nemzeti nyelvü elnevezéseinek történeti kifejlődésének megismeréséhez a solymászmadárnevek tanulmányozása talán a legérdekesebb fejezetet szolgáltatja.

Ungarische Beizvogelnamen.

Von JAKOB VÖNÖCZKY SCHENK.

II. Abschliessender Teil*)

SÓLYOM.

Das ungarische Wort „Sólyom“=Falke wird als „Schohljom“ ausgespochen. Im nachfolgenden Texte wird die originale ungarische Schriftweise „Sólyom“ beibehalten.

Das Wort, „Sólyom“ muss als ein von den Magyaren schon zur Zeit der Landnahme mitgebrachter uralter Vogelname angesehen werden. Über den Ursprung lässt sich vorläufig noch nichts Bestimmtes aussagen. Während der türkische Ursprung der Beizvogelnamen *Turul*, *Zongor* und *Tcrontal*, sowie die russische Herkunft des Wortes *Keretschen* ohne jeden Zweifel nachgewiesen werden kann, stehen uns bezüglich der Herkunft des Vogelnamens „Sólyom“ keine ähnlich sicheren Daten zur Verfügung.

ZOLTÁN GOMBOCZ befasst sich in seiner Abhandlung „Unsere alten türkischen Lehnwörter“ (76, p. 315) mit dem Worte, „Sólyom“. Seiner Ansicht nach geben die türkischen Wörter „*Tschojlu*“, „*Tschajlak*“, das dschagatajische und tatarische „*Tschajlan*“, sowie das osmanische „*Tschojlu*“, „*Tschajlak*“ und „*Tschawli*“ — (letzteres der Name des jungen, noch nicht dressierten Falken) — die Klangform des ungarischen „Sólyom“ nicht genau wieder.

Ich muss gestehen, dass mich diese GOMBOCZ'schen Falkennamen türkischen Ursprungs ausserordentlich überrascht haben, denn ich fand in der älteren und neueren Literatur über Vogelkunde und Falkenbeize, die ich zwecks Identifizierung der ungarischen Beizvogelnamen studiert habe, nur einen einzigen, wenn auch nicht völlig gleichen, so doch ähnlichen Namen u. zw. bei DEMENTIEW (56); dieser berichtet, dass der Name des *Sperbers* in Turkestan „*Tschawli*“ lautet. Die Wörter „*Tschawli*“ und „*Tschauli*“ stehen einander so nahe, dass sie ohne Bedenken einander gleichgestellt werden können, umso mehr als selbst in den Quellenwerken von GOMBOCZ die Bezeichnungen „*Tschojlu*“,

*) Erster Teil s. Aquila 1935—1938, p. 349—409. Die in Klammern befindlichen Nummern beziehen sich auf das Schrifttum und sind die nämlichen, welche im ungarischen Texte auf p. 338—348. angeführt sind.

„Tschajlak“, „Tschajlan“, „Tschawli“ nur zum Teil mit dem Worte „Falke“ = *Sólyom* identisch sind, zum andern Teil dagegen die Bedeutung „Sperber“ und „Habicht“ haben. Man kann infolgedessen nicht mit Sicherheit entscheiden, ob sich ZOLTÁN GOMBOCZ's Angaben tatsächlich auf den Falken bezw. auf dessen Stammform, den *Wanderfalken*, beziehen oder nicht.

Wenn wir nun aber bei den verwandten finnisch-ugrischen Völkern nach dem Ursprung des Vogelnamens *Sólyom* forschen, ist uns ein voller Misserfolg beschieden. Der Wanderfalte heisst bei den Esthen „*Suurkransi Kull*“, bei den Finnen „*Muuttohaukka, Leivohaukka*“, bei den Lappen „*Rievsakfalle*“, bei den Letten „*Peekuns*“ (NAUMANN 173), bei den Ostjaken „*Tschung*“, „*Schangu*“, „*Soengur*“ (ARTOBOLEWSKY 14), bei den Samojeden „*Tschapu-ei*“ (PLESKE 194). Weil alle diese Wörter der Klangform des ungarischen *Sólyom* noch viel weniger entsprechen, glaube ich die finnisch-ugrische Abstammung des Wortes „*Sólyom*“ endgültig ausschalten zu dürfen.

Demgegenüber ist die Sache mit dem türkischen Ursprung dieses Wortes nicht so ganz aussichtslos, denn der Wanderfalte, die Stammform des ganzen Falkengeschlechtes, heisst bei allen orientalischen Völkern (Persern, Arabern, Oghusen, Türken u. s. w.) von altersher bis auf den heutigen Tag konsequent „*Schahin*“. Auch dieses Wort stimmt zwar mit der „Klangform“ des ungarischen „*Sólyom*“ nicht sehr überzeugend überein, steht ihr aber auf alle Fälle näher, als die bei den finnisch-ugrischen Brudervölkern gebräuchlichen Namen.

Wenn sich auch bezüglich des Ursprungs des Wortes „*Sólyom*“ gewisse Schwierigkeiten ergeben, herrscht hinsichtlich seiner Bedeutung nicht die geringste Unsicherheit. Es besteht kein Zweifel darüber, dass die Wörter „*Falco*“ = „*Solum*“, bezw. verderbt „*Falto*“ = „*Zoliem*“, die in den Wörterbüchern von BESZTERCE (25) und SCHLÄGL (212) aus der Zeit unseres Königs LUDWIG DES GROSSEN oder unmittelbar nachher vorkommen, die Bezeichnung des heutigen „Wanderfalken“ sind. Diese Wörterverzeichnisse enthalten nämlich sämtliche damals im Gebrauche gewesenen Beizvögelnamen: *Falco* = *Sólyom* = *Falke*; *Accipiter* = *Ölyv* = *Habicht*; *Nisus* = *Karul* = *Sperber*; *Grifalco* = *Zongor* (Schonkar) = *Gerfalke*; *Ijinilio, Istiilio* = *Torontal* (Turrumtai) = *Merlin*; *Erodius* = *Ráró* = *Wügfalke*. Nachdem also in dieser Beizvogelnamensammlung alle unsere hervorragenden und zur damaligen Zeit allgemein gebrauchlichen Beizvögel vertreten sind, kann sich der Name *Falco* = *Solum*, bezw. *Zoliem* nur auf die Vogelart beziehen, die heutzutage als *Wanderfalte* = *Falco peregrinus peregrinus* TUNST bezeichnet wird.

Diese Auffassung wird voll bestätigt durch diejenigen *Sólyom*-Daten, welche sich in den Briefwechseln der vornehmen, der Beizjagd

huldigenden hoch adeligen Familien erhalten haben. Auf ungarische Literaturquellen können wir uns leider nicht berufen, weil kein einziges Falknerbuch existiert, welches die Namen und die Naturhistorie der in Ungarn seinerzeit zur Falknerei benützten Beizvögel überliefert hätte.

In den erwähnten Briefschaften, welche sich in den Archiven der hochadeligen Familien befinden, sind so manche Daten enthalten, welche einiges Licht auf die Namen und Naturhistorie der damals gebräuchlichen Beizvögel werfen und eine Identifizierung der Beizvogelnamen ermöglichen, trotzdem diese Daten eigentlich viel späteren Datums sind, als der Beginn der Falknerei in Ungarn. In diesen Briefschaften sind die damaligen Beizvögel ihrem Namen nach im Allgemeinen streng auseinander gehalten, wie dies aus einem Brief des Bischofs von Nyitra **PAUL BORNEMISSZA** zu entnehmen ist. In diesem vom Jahre.

1557. datierten Briefe schreibt der Bischof, dass er dem König **FERDINAND**, der ein sehr grosser Liebhaber der Falknerei war, einige Falken, zwei Blaufüsse und einen Habicht sandte. **TAKÁCS** (242). Aus diesem Briefe darf gefolgert werden, dass die Falkner des damaligen Ungarns die Beizvögel genau kannten und benannten. Sólyom war der Wanderfalke, Falco p. peregrinus, Ráró war der Blaufuss Falco ch. cherrug, Ölyü war der Habicht Accipiter g. gentilis. Die Namen der drei besten und deshalb beliebtesten Beizvögel sind in diesem Briefe einwandfrei festgelegt.

Ebenso, oder noch viel klarer ergibt sich dies aus dem folgenden Briefe vom Jahre.

1559. in welchem **LEONARD v. ZAY** schreibt (**TAKÁCS** 242), dass es nun an der Zeit sei die Wander und Würg-Falken, sowie die Habichte und Sperber auszuheben. Neben den drei besten und beliebtesten Beizvögeln ist hier als vierter der Sperber = Karvaly angeführt.

Der nächste Brief, welchen der Bischof von Nyitra an den König **FERDINAND** schreibt **TAKÁCS** (242)

1560. gibt an, dass er 4 Falken, zwei Blaufüsse (Würgfalken) und drei Habichte sende. Aus diesem Briefe ist noch immer zu ersehen, dass die Beizvögel richtig benamt waren, obwohl in einer Hinsicht schon gewisse Zweifel entstehen. Bezüglich der Falken wird nämlich erwähnt, dass er zwei grössere und zwei kleinere sende. Möglicherweise waren die grösseren Weibchen, die kleineren Männchen.

König **FERDINAND** war ein grosser Liebhaber der Falknerei, der nicht nur vom Bischofe zu Nyitra widerholt Beizvögel beanspruchte, sondern

auch von der BALASSA-Familie Falken verlangte, von denen, welche in dem Gemäuer ihrer Hochburg brüten.

Sein Nachfolger der König Maximilian war ebenfalls ein Liebhaber der Falknerei und verlangte nach den bisherigen Traditionen gleichfalls von dem Bischofe zu Nyitra Beizvögel TAKÁCS (242)

1564. Beizvögel von jener Art, welche Bastard-, oder Blaufuss genannt werden. In diesem Briefe wird auch der „Ölyü“ als Blaufuss, also als Würgfalke bezeichnet, möglicherweise war der neue Schreiber des Königs nicht so in der Falknerei und den Namen der Beizvögel bwandert, wie derjenige des Königs FERDINAND.

Ausser diesen Briefschaften werden Falken noch in den folgenden erwähnt :

1578. werden Falken, Sperber und andere Beizvögel verlangt HANKÓ (90).

1579. werden 2 Falken gesendet und 3 vorbereitet TAKÁCS (242),

1592. lassen Sie mich nicht ohne Falken. ZAY M. Vadászlap, 1889 p. 31.

1639. wird an GEORG RÁKÓCZI gemeldet, dass man ihm zwei Würgfalken und zwei Falken sende HANKÓ (90).

Laut den historischen Daten waren die Fürsten des selbständigen Erdély = Siebenbürgen verpflichtet dem türkischen Sultan jährlich eine gewisse Menge Beizvögel als Tribut abzugeben. Infolgedessen wurden die Falkenhorste durch geeignete Personen, also den Falknern in Evidenz gehalten, die Jungen ausgehoben und zur Beizjagd dressiert. Die fertigen Beizvögel wurden dann durch besondere erfahrene Delegationen an die türkische Regierung in jedem Jahre abgeliefert. Im Jahre 1637 betrug die Anzahl der abgelieferten Falken 42, im Jahre 1638 28 im Jahre 1639 20, im J. 1642 60, im J. 1647 26. TAKÁCS (242).

Wir können daher mit absoluter Sicherheit behaupten, dass die zahlreichen mit „Sólyom“ zusammengesetzten Orts- und Familiennamen dan die in der lexikalischen, naturgeschichtlichen und Jagdliteratur vorkommenden „Sólyom“-Namen sich sämtlich auf den typischen Vertreter der als Beizvögel ebenso hervorragenden wie beliebten Falkensippe, — auf den Wanderfalken beziehen.

„Vándorsólyom“ = *Wanderfalke* ist, unter ungarischem Gesichtswinkel gehen, eigentlich keine richtige Benennung, denn es stellt die Übersetzung des deutschen „Wanderfalke“ dar. Dieses wieder ist ebenfalls kein ursprüngliches Wort, sondern die Übersetzung von „peregrinus“, das heisst Fremdling, Durchzügler, Strichvogel. In der schwedischen Literatur hat sich auch der Name „Pilgrimfalke“ erhalten. Pilgrim bedeutet eigentlich Pilger, will aber hier wohl einen Durchzügler fremder

Herkunft bezeichnen. Diese Benennungen lassen sich so erklären, dass die westeuropäischen Falkner die hauptsächlich aus nördlicheren Gegendn stammenden Falken in erster Linie zur Zeit des Herbstzuges mit sinnreich konstruierten Einrichtungen fingen und ihnen die Bezeichnung „*peregrinus*“ gaben zum Unterschied von den als Nestlinge (*nidasii*) aus den einheimischen Horsten entnommenen Falken. Einen solchen Falkenherd zeigt die Abbildung im ungarischen Texte p. 9. Die Legende dazu ist die folgende:

FALKENHERD IN HOLLAND. Zeichnung von SONDERLAND aus dem Werke von SCHLEGEL *Traité de Fauconnerie* (213). Der Falkenfänger hat seinen Platz in einer mit Rasenziegeln bedeckten Hütte, damit dieselbe mit der Umgebung am besten übereinstimme, inmitten einer grossen Ebene. Dem Falken ist er unsichtbar, er selbst aber kann durch die Öffnungen, unter dem Hüttdach die ganze Gegend übersehen und die eventuell sich zeigenden Falken und deren Gebahren beobachten. Als Gehilfe zur Wahrnehmung des Falken benutzt er einen Würger. Dieser wachsamer Vogel meldet sofort wenn ein Falke in Sicht ist und sucht Zuflucht in einem der ebenfalls mit Rasenziegeln womöglich unkenntlich gemachten Schlupfhüttchen im Vordergrunde der Hütte des Falkners. Nach dem Auftauchen des Falken beginnt die eigentliche Arbeit des Falkners, welche in der Anlockung des Falken an den Falkenherd bezweckt. Vor der Hütte stehen in einiger Entfernung drei hohe Stangen von deren Gipfel Leine in die Hütte zur Hand des Falkners führen. Diese Leine laufen auf dem Erdboden unter halbkreisförmigen starken Drahtschlingen, damit dieselben entsprechend bewegt werden können. An den Leinen sind aus Holz oder Pappe geschnitzte fliegende Vögel darstellende Figuren angebunden und diese werden dann vom Falkner ständig auf und ab gezogen um dadurch die Aufmerksamkeit des Falken auf den Herd zu lenken. Wenn er sich dann nähert so zieht der Falter mittels der Leine aus den Schlupflöchern welche den Herd umgeben eine dorthin geflüchtete Taube heraus um den Falken zum Schlagen derselben zu veranlassen. Wenn nun der Falke die Taube tatsächlich schlägt so zieht er die Taube mitsamt dem Falken bis zu dem bereitgestellten Schlagnetze, welches er dann mittels der Leine zuschlagen lässt und so den taubenschlagenden Falken zum Gefangenen macht. Jeilenfalls erheischt ein solcher Falkenfang grosse Übung und Ausdauer, doch scheint derselbe nicht unergiebig gewesen zu sein, weil SCHLEGEL in seinem grossen Falkenbuche, welches nicht nur die wissenschaftlichen Beziehungen der Falknerei schildert, sondern auch die praktische Ausübung derselben von dem Mitverfasser WULWERHORT, diesen Falkenherd als den entsprechendsten bezeichnet.

Es ist eine sehr interessante Erscheinung, dass auch bei den orientalischen Völkern die alten Falkner einen Unterschied machten zwischen den auf dem Zuge gefangenen Exemplaren und den Jungen von einheimischen Brutvögeln. So wird nach DEMENTIEW (56) in Turkestan der dort brütende *Falco peregrinus babylonicus* SEV. „*Latschin*“ genannt, die auf dem Durchzug gefangene nördliche Art (*Falco peregrinus caeruleiceps* STEGM.) dagegen „*Baharin*“. Nach LE COQ (43, 44) heißtt ebenfalls in Turkestan, in Kutschä, die dort heimische Wanderfalkenart „*Latschin*“, die durchziehende nördliche „*Bahri*“. Laut DEMENTIEW (56) sind die Namen Baharin, Bahri, eventuell Behre arabischen Ursprungs

und bedeuten „*peregrinus*“. Auch die Perser unterscheiden den „*Bahri*“ vom „*Schahin*“, doch erblickt PHILLOTT (192) in dem Schahin nicht den einheimischen Wanderfalken und nennt daher den Bahri „*peregrinus*“, während er dem Schahin keinen entsprechenden wissenschaftlichen lateinischen Namen zu geben weiß, natürlich weil beide identisch sind, bzw. weil der in Persien nistende Wanderfalte eine geographische Varietät des ursprünglich beschriebenen Wanderfalken ist, nämlich *Falco peregrinus babylonicus*. Ähnlich ist die Sache in Indien. Laut DONALD : The bird of Prey in Punjab (Journ of Bombay Soc. Hist. Nat. 1920. p. 283) ist *Falco p. peregrinus* in Indien ein Wintergast und wird von den indischen Falknern „*Bhyri*“ genannt. Dem gegenüber ist der Name des in Indien horstenden Wanderfalken (*Falco peregrinus peregrinator* SUND, bei den Eingeborenen *Schahin*.) Nach SCULLY (217) ist Bahri ein arabisches Wort und bedeutet soviel wie „vom Meere her kommend“, (Bahr=Meer), was also das „Wandern“ bzw. Umherstreichen des *Falco peregrinus* ausdrücken soll. Ähnlich ist auch die Angabe von HARTING (94 p. 206). Wir stellen also fest, dass sowohl Türken als auch Araber den von Norden kommenden durchziehenden Falken besondere Namen gaben, genau so wie es die westeuropäischen Falkner bzw. Falkenfänger taten.

Vom ungarischen Standpunkt wäre der richtige Name dieser Falkenart : „*der Falke*“, eventuell „*der Stammfalke*“. In allen systematischen Werken ist bei der Behandlung der Falkensippe diese Art der Ausgangspunkt ; auch HARTERT (92) z. B. charakterisiert den Wanderfalken als den vollendetsten Falken, als „robusten Athlet“, ein wahres fliegendes lebendiges Wurfgeschoss. Weil sich nun aber im Laufe der Zeit die Bezeichnung „*Wanderfalke*“ in der ungarischen Ornithologie fest eingebürgert hat, würde ich die Abänderung dieses Namens weder für zweckmäßig, noch für notwendig halten.

Notwendig dagegen ist meines Erachtens die Festlegung des Ursprunges und der Bedeutung dieses Namens, damit einerseits die Laienwelt, anderseits besonders die grosse Gilde der Jäger, auf Grund von falschen Ansichten nicht etwa den „*Wanderfalken*“ als eine Vogelart betrachte, die nur auf ihren Wanderwegen zu uns kommt.

Sein Vorkommen in Ungarn habe ich im III. Band (Vögel) des neueren „Ungarischen Brehm“ auf Seite 141 wie folgt charakterisiert : „Der *Wanderfalke* ist in Ungarn regelmässiger Brutvogel, aber nirgends häufig. Im Gegensatze zum Würgfalken bewohnt er hochgelegene Gebirgsgegenden und horstet hier hauptsächlich an steilen Felswänden. Von hier steigt er im Herbst in tiefer gelegene Gebiete herab, wo sich auch die aus nördlicheren Brutgebieten stammenden Exemplare versammeln. Bei uns ist er also zum Teil Standvogel zum Teil Wintergast.“

Ergänzend muss noch gesagt werden, dass unter den aus Norden stammenden Exemplaren sich neben der Nominatform ziemlich häufig die als *Falco peregrinus caeruleiceps* STEGM. bezeichnete Unterart findet: der östliche Wanderfalte. Eigentlich wäre — vom ungarischen Standpunkt aus — neben dem „Stammfalken“ dies der richtige „Wanderfalte“. Erkommt aus Nordosten, hauptsächlich aus den nordöstlichen Tundren, zu uns.

Bezüglich der Benennungen will ich noch erwähnen, dass das Wort „*Falco*“ meines Wissens zum erstenmal bei ALBERTUS MAGNUS (1193—1286) vorkommt — wenigstens in der wissenschaftlichen ornithologischen Literatur. Nach THIENEMANN (246) kennt weder ARISTOTELES, noch PLINIUS die Bezeichnung „*Falco*“, welche bei den Griechen und Römern ebenso unbekannt war wie die Beizjagd selbst. Kaiser FRIEDRICH II. (72), der gelehrte Falknerkaiser (1194—1250), erwähnt das Wort *Falco* ebenfalls schon, nennt aber den Wanderfalken nicht *Falco peregrinus*, sondern „*Gentilis peregrinus*“, also den „edlen“ Wanderfalken. Abgesehen von diesen wissenschaftlichen Fachschriften mag es aber auch schon viel früher im lateinischen Wortschatz allgemein gebräuchlich gewesen sein, denn in Ungarn, das seine Kultur vom Westen entlehnte erscheint das Wort *Falco* zu ersten Mal schon 1263, allerdings nicht selbständig, sondern als ein künstliches Gebilde, nämlich als „*Falconarius*“ d. i. der Falkner. Es kommt hier nach FEJÉR Codex Diplomaticus IV/3 p. 58 im folgenden Texte vor: „*Jolantae, filiae comitis Falconariorum*“, also *Jolanta, Tochter des Oberfalkners*. Es ist daher sehr wahrscheinlich, dass dieses aus *Falco* gebildete Wort „*Falconarius*“ schon lange vor 1263 gebräuchlich war, denn der Natur der Dinge entsprechend war zuerst der *Falconarius*, der Falkner, vorhanden, dann erst kam der *Comes Falconariorum*, der Oberste der Falkner. Das vorstehend Gesagte stellt einen bescheidenen Versuch dar, die Erforschung des Werdeganges von Namensbezeichnungen auf internationaler geschichtlicher Grundlage anzuregen, wobei dieser Versuch keineswegs Anspruch darauf erhebt, mit bgeschlossenen Forschung Ergebnissen vor die Fachkreise zu treten.

In ungarischer Relation ist das Wort „*Falco*“ als wissenschaftlicher Fachausdruck zum erstenmal in dem Wörterverzeichnis von BESZTERCE (25) und SCHLÄGL (212) zu finden, u. zw. einwandfrei als „*Solum*“ bzw. „*Zoliem*“, also als „*Sólyom*“ = *Falke* identifiziert. Später kommt „*Falco*“ in der ungarischen lexikalischen Literatur, dann auch in der naturwissenschaftlichen Literatur ständig vor. Das folgende Namensverzeichnis erhebt noch keinen Anspruch auf Vollständigkeit, sondern stellt ebenfalls einen bescheidenen Anfang dar; in jeder weiteren Ergänzung oder Vermehrung dieses Verzeichnisses würde die ungarische Ornithologie eine erfreuliche Förderung der Erforschung ihrer Geschichte

erblicken, damit später einmal die Forscher kommender Geschlechter eine solche umfassende, gründliche Arbeit hierüber schreiben können, wie ich sie so gerne jetzt schon vorgelegt hätte.

Im Folgenden zähle ich die auf das Wort „Sólyom“ bezüglichen Daten auf, in erster Linie die in alten Urkunden enthaltenen Angaben, dann die Daten der ungarischen lexikalischen Literatur, die Daten der heimischen Fachliteratur in ungarischer und lateinischer Sprache (jedoch bloss fragmentarisch, nicht vollständig), schliesslich die Benennungen des Wanderfalken bei fremden Völkern; auch diese nicht vollzählig, sondern nur so weit, als ich mit ihnen gelegentlich meiner Forschungen in Berührung kam.

Ich möchte von vornherein feststellen, dass die auf „Sólyom“ bezüglichen urkundlichen Daten in Gestalt von Personen- und Ortsnamen ungleich häufiger sind, als dies z. B. beim *Turul*, *Zongor* oder *Torontál* der Fall ist. Auch hierdurch wird die Tatsache bekräftigt, dass dieses Wort ein lebendiger Bestandteil des Wortschatzes war, den die Magyaren bei der Landnahme mit sich brachten, also nicht bloss ein aus der Überlieferung stammendes Wort wie *Turul* und *Keretschen*, oder ein Lehnwort wie *Zongor* und *Torontál*. Es findet sich auch viel früher als die erwähnten Wörter, denn während Turul erst im Jahre 1237, Keretschen 1255, Zongor um 1400 und Torontál 1234 zum erstenmal auftauchen, kommt das Wort Sólyom erstmalig bereits im Jahre 1055 in der Form „*Solmios*“ als Personenname vor, und bedeutet nach BÉLA SZALAY (232) „Falkner“. Auf Grund dieser Erklärung müsste man glauben, dass die Nachkommen der landnehmenden Magyaren schon zur Zeit Stephans des Heiligen die Beizjagd ausgeübt haben, was ein mittelbarer Beweis dafür wäre, dass sie die Kenntnis der Falknerei aus dem Lande der Skythen mit sich gebracht hatten.

Die „Sólyom“ Frage hat noch eine andere ausserordentlich interessante Seite. Während die ziemlich häufigen Personen- und Ortsnamen, die gegenwärtig als „Sólyom“ oder in Verbindung damit gebraucht werden, zweifellos vom Vogelnamen Sólyom herrühren, ist das Wort Sólyom — als Vogelname selbst — im Volksmund heute sozusagen gänzlich ausgestorben und besteht nur noch in der Fachliteratur. Wo es im Volks munde doch noch vorkommt, ist es eine Folge des Schulunterrichtes. Selbst im ungarischen Provincialwörterbuch von SZINNYEY (II. 1897—1901.) findet sich bloss eine einzige Angabe, wonach im Komitate Alsó-Fehér der Falke „Schajm“ genannt wird. Wie wir später sehen werden, ist dies eigentlich gar kein ungarisches Wort, sondern der rumänische Name des Falken.

Diese auffallende Erscheinung erwähnt bereits CHERNEL (40) in seiner 1888 erschienenen Studie „Beiträge zur Kenntnis unserer heimi-

schen Trivialvogelnamen“. Darin schreibt er, dass in seiner Sammlung volkstümlicher Vogelnamen das Wort Sólyom weder im Gebiet jenseits der Donau, noch im Alföld, noch in Siebenbürgen vorkommt. Auch in KARL LAKATOS's Abhandlung „Vogelnamen aus dem Theissgebiet“ (139) heisst es : „Der Name Sólyom ist im ganzen Alföld fremd, ja unbekannt“. In dieser Sache richtete ich 1928 eine Rundfrage an alle ornithologischen Beobachter Rumpfungarns, von denen folgende Mitteilungen einliefen: ANTON HAYEK, Kálmáncsa, Komitat Somogy : „Das Wort Sólyom ist völlig unbekannt, bloss Milan, Sperber, Habicht und Turmfalk sind bekannt“. JULIUS BARTHOS, Nagykanizsa : „In unserer Gegend ist das Wort Sólyom unbekannt, Erinnerung an die Falknerei nicht vorhanden“. IVAN KIRÁLY, Csorna, Komitat Sopron : „Ich versuchte, durch meine Schüler diesbezügliche Nachrichten zu sammeln, musste jedoch feststellen, dass im Gebiet der Rába das Volk den Sólyom nicht kennt, und bezüglich der Beizjagd nicht einmal eine Überlieferung vorhanden ist“. Aus dem Mecsekgebiet schreibt EDUARD AGÁRDY : „Unser Volk kennt den Sólyom nicht“. Nach JOSEF NAGY ist im Komitat Győr „in der Gegend von Gönyü der Sólyom beim Volke so gut wie unbekannt“. Aus Oberungarn kann ich bloss die Angabe von ANDREAS RÉZ aus der Gegend von Diósjenő mitteilen, wonach der Name Sólyom dort unbekannt ist.

Weiter östlich bestätigt BARTHOLOMÄUS BODNÁR die Angaben LAKATOS's von der Theissgegend : „Hódmezővásárhely kennt den Sólyom kaum, und hat daher auch keinen Namen für ihn“. Aus der Hajduság berichtet GRAF PAUL DEGENFELD : „Hier wird alles nur *Habicht* oder *Rüttler* genannt, alte Bezeichnungen sind nicht gebräuchlich“. Aus der Érmellék schreibt DR. ERNST ANDRÁSSY : „Das Volk kennt hier den Sólyom-Namen bloss aus den Volksschulbüchern oder aus dem bekannten Volkslied,. Im Komitat Bereg ist laut ERNST KABÁCZY der Name Sólyom unbekannt. Aus der Umgebung der Gemeinde Szerep im Komitat Bihar meldet ADALBERT RÁCZ, dass der Sólyom-Name unbekannt ist, schliesslich berichtet PAUL FUSZ aus Ófehérvár, Kom. Szabolcs wie folgt : „Den Sólyom kennt das Volk in dieser Gegend nicht, kein einziger Vogel wird mit diesem Namen bezeichnet“. Weitere Ergebnisse dieser Art sind aus den rückgegliederten siebenbürgischen Gebieten zu erwarten, wo ausser den von altersher überlieferten Familien- und Ortsnamen in Verbindung mit „Sólyom“ vielleicht auch der Vogelname Sólyom selbst, noch heute ein lebendiger Bestandteil des ungarischen Wortschatzes ist.

Die auf das Wort „Sólyom“ bezüglichen Daten sind in chronologischer Reihenfolge die folgenden :

1055. *Solmios* (JERNEY 107 p. 118). Personenname ; nach SZALAY (232) Sólymos=Falkner, was auch wahrscheinlich ist.

1075. *Sulmos* (JERNEY 107 p. 118). Nach BÉLA SZALAY (232) kommt diese von FLORIAN RÓMER stammende Angabe im Texte „Sulmos-Eretova“ vor und bedeutet wahrscheinlich „Sulyomér-Tava“, bezieht sich also nicht auf den Falken sondern auf die Sulymos=Wassernuss genannte Pflanze. Diese Erklärung halte ich für vollkommen annehmbar.
1082. *Solumus Silva* (CZINÁR 49 p. 417). Nach BÉLA SZALAY (232) ist diese von FLORIAN RÓMER stammende Angabe nicht verwendbar, weil die zitierte Urkunde falsch ist.
1083. *Souloma* (JERNEY 107, p. 119).
1124. *Sulmos* (JERNEY 107, p. 118). Vielleicht ebenfalls Sulymos=Wassernuss.
1216. *Solumus* (JERNEY 107, p. 118). Vielleicht Solymos=Falkner.
1216. *Pousa filio Sovlum* (SZAMOTA 234, p. 855) — also : Pousa, Sohn des Sólyom, folglich Personenname. Komt im Folgenden noch öfters vor.
1217. *Solumus* (JERNEY 107, p. 118). Solymos=Falkner.
1219. *Solumus* (JERNEY 107, p. 118).
1229. *Pousa filio Sovlum* (SZAMOTA 234, p. 855).
- 1230, 1233. *Solum*, nom. vir. Pousa fil. mag. agas. BELAE primog. reg. (KOVÁCS 125).
1243. *Solumkeu* (JERNEY 107, p. 113). Offenbar Sólyomkő (=Falkenstein), doch fehlt die nähere Ortsbezeichnung.
- 1251, 1281. *Solumus villa super fluvium Blathnica* (SZAMOTA 234. p. 854). Blatnica heisst ein Dorf, eine Burgruine und ein Bach im Komitat Turóc. Gegenwärtig existiert im Komitat Turóc keine Ortschaft namens Solymos.
1252. *Solumus* (JERNEY 107, p. 119).
1252. *Solumus-Contulimus* quandam uillam nostram *Solumus* vocatam (SZAMOTA 234, p. 854). Wahrscheinlich dasselbe wie JERNEY's vorstehende Angabe.
1253. *Zoulom* Wald, jetzt Komitat Zólyom (JERNEY 107, p. 119). Diese Erklärung JERNEY's kann ich nicht beurteilen. Ich fand aber bisher keine einzige geschichtliche oder linguistische Quelle, die sich damit befasst bezw. diese Erklärung akzeptiert hätte.
1253. *Zolumku* — wahrscheinlich Sólyomkő=Falkenstein Komitat Gömör. (JERNEY 107, p. 119).
1256. *Solumus* (JENEYR 107, p. 118). *Solumus* (FL. RÓMER. Akad. Ért. II. p. 376).
1256. 1270. *Solumus terra* (SZAMOTA 234, p. 854).
1264. *Solumus fey*, locus metall. (KOVÁCS 125). Sólyomfő Erzfundort. Laut SIKLÓSSY (219) waren in dieser Gegend (Draganafey,

Solymosfő und Félkő Brutorte der Falken, welche in den Besitz der Mitglieder der Csanád Generation gehörten und von diesen beträut wurden.

1265. *Solumus usque uallem Solumus* potoka (KOVÁCS 125, SZAMOTA 234 p. 854, HANKÓ 90. p. 52).
1266. *Solomar* — Unum preedium nomine Solomar prope Budam (HANKÓ 90). Meines Wissens die erste Erwähnung der Ortschaft Solymár. Der Ursprung dieses Wortes ist aber zweifelhaft, möglicherweise handelte es sich um einen Falknerhof. Nach SZALAY (232) hiess der Falkner ursprünglich „solymos“, woraus erst später „solymár“ wurde.
1267. *Solmus* — in der Liptau Szokolos, olim Solmus, in einer Urkunde aus dem Jahre 1267 (GROSSINGER 81, p. 231). Im Landesortslexikon von 1913 trägt der Ort die Bezeichnung Szokolos. Im Slowakischen heisst der Falke tatsächlich Szokol, doch lautete nach GROSSINGER in früheren Zeiten der Name dieser Ortschaft Solymos.
1272. *Solumus petra, Solumus terra* (CZINÁR 49, p. 417). Das eine bedeutet Sólyomkő (= Falkenstein), das andere Sólyomföld (= Falkenlandschaft), beides also Ortsnahmen, doch fehlt die nähere Bezeichnung, auf welche der noch heute in Ungarn vorkommenden Ortschaften namens Solymos sich diese Angaben beziehen.
1272. *Solumkou Lapis* (SZAMOTA 234, p. 855). Nähere Ortsbezeichnung fehlt auch hier.
1272. *Solomos* — ad magnam petram *Solomos* dictam, Komitat Trencsén (JERNEY 107, p. 118). Dem letzten grossungarischen Ortslexikon zufolge (1913) gab es im Komitat Trencsén keine Ortschaft namens Solymos, wohl aber einen Ort Szokol, und wahrscheinlich war dieses das alte Solymos am Fusse des grossen Felsens.
1272. *Solomkeu*, Komitat Sáros. (JERNEY 107, p. 113). Dieser Ort namens Sólyomkő (= Falkenstein) kommt im Ortslexikon nicht vor, ist aber vermutlich im Komitat Sáros zu finden.
1282. *Solumkuo Mons* (SZAMOTA 232, p. 855).
- 1282, 1299. *Solumkuo Mons* (KOVÁCS 125). Alle drei Daten sind Ortsnamen, aber ohne nähere Bezeichnung, sodass wir nicht wissen, ob sie sich auf eine Ortschaft namens Sólyomkő (= Falkenstein) beziehen, oder nicht.
1285. *Solumku* (SZAMOTA 232, p. 855). Diesselbe Angabe wird auch noch aus dem Jahre 1334 zitiert. Die vorstehende Bemerkung bezieht sich ebenfalls auf diese.

1295. *Solyomkeo* (RÓMER FL. Akae. Ért. II. p. 376).
1314. *Solumus potoka* (RÓMER FL. Akad. Ért. II. p. 376).
1319. *Solumus Petro* (CZINÁR 49, p. 417). Vielleicht Peter Solymos, Personenname.
1332. *Solumus* = Sólyom, Ortschaft, heute Gross- und Klein-Solymos (BLASIUS ORBÁN 182, I. p. 151). Beide Orte liegen laut Ortslexikon von 1913 im Komitat Udvarhely.
1332. *Solyumus* — bei RÓMER „Fouth-Solyumus“, lautet richtig „Nicolaus de Touth-Solyumus“, das heisst Nikolaus von Tót-Solymos (SZALAY 234).
1339. *Solyum* (RÓMER FL. Akad. Ért. II. p. 376).
1342. *Solmus Possesto* (SZAMOTA 234, p. 854). Wahrscheinlich eine Ortsbezeichnung Solymos, kann jedoch wegen mangelhafter näherer Bezeichnung mit den heutigen Ortsnamen Solymos nicht identifiziert werden.
1355. *Solmar* — quasdam possesiones earum unam videlicet Solmar vocatum in comitatu Pilisiensi existentem. (HANKÓ 90). Auch dieser Ortsnamen bezieht sich höchstwahrscheinlich auf das heutige Solymár.
1357. *Solumkailthom* — Sub pede cuiusdam monticuli Solumkailthom vocati (HANKÓ 90). Die Orig. Quelle dieser Angabe war mir nicht zugänglich, folglich kann ich sie vorläufig nicht interpretieren.
1364. *Solum* — Petri dictus Solum (SZAMOTA 234, p. 855), d. h. Peter Sólyom, als Personenname.
1372. *Solomus* (RÓMER FL. Akad. Ért. II. p. 376).
1380. *Solum* — Johannes dictus Solum (SZAMOTA 234, p. 855). Gleichfalls Personenname — Johann Sólyom.
1389. *Solomkeu* — Unam ripam Solomkeu vocatam (HANKÓ 90). Die Originalquelle ist mir nicht bekannt, folglich kann ich nichts dazu bemerken.
1391. *Solyomkeov* (RÓMER FL. Akad. Ért. II. p. 376).
1397. *Solyomkeu* (RÓMER FL. Akad. Ért. II. p. 376).
1409. *Solyom* — Georgio dicto Solyom (SZAMOTA 234, P. 855). Georg Sólyom, Personenname.
1415. *Solumus* — Solumus piscina (CZINÁR 49, p. 417). Diese Angabe bezieht sich wahrscheinlich auf die Sulyom-Pflanze (= Wassernuss), weil eine Fischwirtschaft im Zusammenhang mit Falken wohl kaum existiert haben dürfte.
1427. *Solom* — Petro Solom, Pét (SZAMOTA 234, p. 855).
1428. *Solyom* — Petro Solyom, Lovas (SZAMOTA 234, p. 855). Beide Daten bedürfen einer näheren Erklärung. Wahrscheinlich Familiennamen — Peter Sólyom.

1429. *Solyomkew* — Castri Solyomkew, alio nomine Zokol vocato (**SZAMOTA** 234, p. 855). Sicher ein Ortsname Sólyomkő (= Falkenstein), den wir jedoch mit keinem der jetzt bei uns vorkommenden Orte namens Szokol identifizieren können.
1430. *Solumus* — Solumus, aliud Solymos, poss. Eccl. Agriensis (**CZINÁR** 49, p. 417). Bei dieser Ortsbezeichnung handelt es sich zweifellos um das heutige Gyöngyös-Solymos.
1435. *Solymos* (**RÓMER** Fl. Akad. Ért. II. p. 376).
1635. *Sólyomkő* (= Falkenstein). Die Gemeinde Páva, wo 17 Falknerfamilien eingetragen sind, züchtete auf den Felsen des Sólyomkő Falken (**BLASIUS ORBÁN** 182). Wahrscheinlich wurden die Horste der brütenden Falken in Evidenz gehalten und geschützt, die Jungen später herausgenommen, abgerichtet und an den Fürstenhof abgeliefert.

Zwei weitere Daten ohne Jahreszahl, aber aller Wahrscheinlichkeit nach ähnlichen Alters, sind die folgenden :

Sólyom — Familienname in Gyergyóujfalu. Die Hälfte der Einwohnerschaft dieses Ortes gehört zur Familie Sólyom. Der Überlieferung nach hatte diese Familie in der Fürstenzeit die Falkensteuer des Gebietes Gyergyó abzuliefern (**BLASIUS ORBÁN** 182, II. p. 147.).

Sólyomkő (= Falkenstein) — Unter- uns Ober. (Tusnáder Pass). Auf letzterem wurden ehemals die der Pforte als Steuer abzuführenden Falken geziichtet. An den unzugänglichen Wänden dieses Felsens brüten auch heute noch Falken (**BLASIUS ORBÁN** 182. III. p. 64).

1700. *Sólyomkő* (= Falkenstein) — neben Lövéte. Einem Erlass aus dem Jahre 1700 zufolge sind die Privilegien der Falkner von Lövéte aufrecht zu erhalten (**BLASIUS ORBÁN** 182. I. p. 87).

Als Ergänzung der bisher aufgezählten Sólyomdaten, die zum Teil auf Familiennamen, zum überwiegedenen Teil jedoch auf Ortsnamen Bezug haben, folgen nun die gegenwärtig im Gebiet des historischen Ungarns vorkommenden Ortsnamen in Verbindung mit Sólyom, u. zw. auf Grunde des Landesortslexikons von 1913. Ausserordentlich interessant und für die Festlegung des Brutgebietes des Wanderfalken charakteristisch ist die geographische Verteilung dieser Ortsnamen.

Im Gebiete jenseits der Donau heisst der einzige auf Sólyom bezug-habende Ortsname S o l y m á r. Wie jedoch bereits erwähnt, handelt es sich hier nicht um einen Brutplatz des Wanderfalken, sondern wahrscheinlich um eine Wohnstätte der königlichen Falkner um einen königlichen Falknerhof in der näheren Umgebung der Residenzstadt. Urkundlich wird derselbe zum erstenmal 1266 erwähnt. **RODICZKY** (201) hebt noch besonders hervor dass König MATHIAS für seine Falkner neben Solymár eine eigene Jagdburg, einen Falknerhof erbauen liess.

Im Alföld gibt es keinen einzigen Ortsnamen in Verbindung mit Sólyom. Es ist auch unwahrscheinlich, dass der Wanderfalken jemals hier gebrütet hat.

In Oberungarn kommen folgende einschlägige Ortsnamen vor: Sólyomkarcsa im Kom. Pozsony, Garamsólymos im Kom. Bars, Gyöngyössólymos im Kom. Heves, Solymos im Kom. Ung. Die im Ortlexikon genannten Gemeinden Klein- und Gross-Solymár sind das Ergebnis späterer Namensänderungen. Sie hießen ursprünglich Klein- und Gross-Folkmár.

Wie die urkundlichen Daten erkennen lassen, gab es in früheren Zeiten in Oberungarn noch mehrere Ortsnamen mit Sólyom. Ein Teil davon wurde später slawisiert, vermutlich weil das Interesse der ungarischen Vornehmen an der Beizjagd allmählich erlosch, und nun die Bevölkerung die Orte, die einstens mit der Falknerei in Verbindung gestanden waren, in ihrer eigenen Sprache benannte. Hierher gehören die Ortschaften Szokol (Kom. Trencsén) und Szokolos (Kom. Liptó). Vielleicht auch noch Szokolya im Komitat Hont. Ferner können noch dazu gerechnet werden die urkundlich erwähnten Sólyom-Ortsnamen aus den Komitaten Turóc und Sáros, sowie der Ortsname Sólyomkő, Komitat Ung, letzterer ein Brutplatz des Wanderfalken. Alles zusammen beträgt die Zahl der auf den Falken bezüglichen oberungarischen Ortsnamen 9 oder 10. Im Vergleich zu den ähnlichen Ortsnamen Ostungarns, besonders der siebenbürgischen Landesteile, ist diese Zahl gering, was aber nicht bedeutet, dass in Oberungarn der Falke zahlenmäßig abgenommen hätte, denn außer dem Wanderfalken brütet dort auch der Würgfalken ziemlich häufig, während gegen Osten zu der letzte bekannt Brutplatz des Würgfalken Élesd im Kom. Bihar ist.

Als wirkliche Brutplätze des Wanderfalken sind außerdem in Oberungarn noch folgende Orte bekannt: Schloss Kékkő im Kom. Nógrád, Nagyrőcze im Kom. Gömör, das Simonka-Gebirge in Abauj und Hanusfalva in Szepes.

Die ost- und südostungarischen sowie die siebenbürgischen Ortsnamen zähle ich gemeinschaftlich auf. Im Komitat Bihar gibt es 4 Ortschaften mit „Sólyom“: Gyepsólymos — früher Solymos-Petrász, Sólyom, Sólyomkő und Sólyomkő-Pestes. Die beiden letzteren liegen neben Élesd, sodass sie sich möglicherweise nicht auf den Wanderfalken, sondern auf den Würgfalken beziehen, da, wie bereits erwähnt, der östlichste Brutplatz des Würgfalken Élesd ist. Das schliesst natürlich keineswegs die Möglichkeit aus, dass ebendort auch der Wanderfalken brütet. Das Wörterbuch von CZUCZOR—FOGARASI (51) erwähnt aus dem Komitat Bihar auch die Ortschaft Sólyomkőhuta, — möglicherweise ist dieselbe identisch mit Sólyomkőpestes. Im Komitat Arad

liegt Sólymos Bucsáva, heute Sólymosbucsa, und die berühmte malerische Burgruine Solymosvár (= Falknerburg), welche nach GROSSINGER (81) ihren Namen den dort nistenden Falken verdankt. Der diesbezügliche Text lautet : „Arx ruinosa ad Marusium ultra Aradinum patrium nomen Solymos a Falconibus tulit.“ Im südlichsten Teile des Komitates Krassó-Szörény finden wir Nérasolymos, früher Szokolovácz. Auch dieses ist zweifellos ein mit dem Falken in Zusammenhang stehender Ortsname, wobei allerdings nicht feststeht, ob er sich auf den Wanderfalken bezieht oder nicht ; wahrscheinlich eher auf den Würgfalken oder auf irgend eine südliche Form desselben. Im Komitat Krassó-Szörény gibt es ausserdem noch den Ort Szokolár — vielleicht auch eine Erinnerung an den Falken. Auch im nördlichen Teile Ostungarns findet sich eine Ortschaft namens Solymos, welche im Ortlexikon Szilágysolymos heisst.

In Siebenbürgen kommen folgende Ortsnamen vor, die sich auf den Falken beziehen bzw. mit „Sólyom“ zusammengesetzt sind : Magyarsolymos im Kom. Alsófehér, Sajósolymos im Kom. Beszterce-Naszód, Küküllősolymos (früher Oláhsolymos) im Kom. Kisküküllő, Marossolymos im Kom. Hunyad, Sólyomkő, Sólyomtelke und Mezősolymos im Kom. Kolozs. In diesem Komitat liegt ausserdem noch eine Ortschaft namens Mezőszokol. Ich kann aber nicht feststellen, wie dieser Name Szokol nach Siebenbürgen gekommen ist, und ob er hier auch „Falke“ bedeutet wie in Oberungarn. Im Komitat Szolnok-Doboka liegt Kővársolymos ; in CZUCZOR—FOGARASI's Wörterbuch (51) kommt, ebenfalls im Kom. Szolnok-Doboka, auch noch Sólyomkőfalu vor. Ausserdem erwähnt das Ortlexikon im Komitat Udvarhely die Orte Klein- und Gross-Solymos.

Diese im Ortlexikon enthaltenen Namen werden ergänzt noch durch folgende aus der Literatur und aus Urkunden stammende Ortsnamen in Verbindung mit „Sólyom“ : Unter- und Ober-Sólyomkő (= Falkenstein) im Tusnáder Pass, Kom. Csík ; ein Felsen namens Sólyomkő in der Gemeinde Páva, Kom. Háromszék, sowie Sólyomkő bei Lövéte, Kom. Udvarhely (BLASIUS ORBÁN 182).

So wie wir bei Besprechung der ober- und südungarischen Sólyom-Ortsnamen auch die Ortsnamen „Szokol“ in Betracht ziehen mussten, erschien es nötig und natürlich, auch in Siebenbürgen die dort vorkommenden rumänischen Ortsbezeichnungen dieser Art zu berücksichtigen. Ich musste aber zu der Überzeugung kommen, dass auf Grund der rumänischen Falkennamen neue Ortsnamen nicht gefunden werden können. Der Falke heisst nämlich auf rumänisch „Schoimul“, „Schoim“ oder „Schain“, sodass also die rumänischen Ortsnamen in Verbindung mit „Falke“ mit den ungarischen Ortsbezeichnungen dieser Art identisch wären. Es ist eine sehr interessante Frage, woher diese Übereinstimmung

der ungarischen und rumänischen Klangform des Wortes, „Sólyom“ stammt. Doch halte ich mich nicht für zuständig, diesbezüglich eine Meinung zu äussern, und möchte nur die Aufmerksamkeit hierauf gelenkt haben.

Ausser den Ortsnamen kennen wir aus dem Gebiet Ostungarns bzw. Siebenbürgens noch folgende Brutplätze des Wanderfalken: Vármező im Kom. Maros-Torda, Vulkánhegy, Abrudbánya, Szászsebes im Kom. Szeben, Bráza, Királykő, Bucsecs, Negoi im Kom. Fogaras, Gyimes im Kom. Csík und Kirujfürdő, neben Lövéte im Kom. Udvarhely. Letzteres ist wahrscheinlich mit dem von BLASIUS ORBÁN bereits erwähnten Solyomkő identisch. Laut brieflicher Mitteilung von EMERICH NAGY „erhielt dieses Kirujfürdő seinen Namen von einem Raubvogel, denn Kiruj, Keruly, Karuly bedeutet im Volksmund Sperber oder auch sonst Raubvogel.“ Nach DR. NIKOLAUS VASVÁRI brütet auf einem Felsen bei Kirujfürdő der Wanderfalke auch gegenwärtig. Als letzten Brutort erwähnen wir schliesslich noch Málnás im. Kom. Háromszék.

Die Gesamtzahl der in Ostungarn und den siebenbürgischen Landesteilen vorkommenden „Sólyom“-Ortsnamen beträgt also 23, eventuell 25, ist somit wesentlich höher als in Oberungarn. Es ist daher wahrscheinlich, dass in den östlichen Teilen des historischen Ungarn der Bestand an Wanderfalken grösser war, als in Oberungarn, wobei allerdings nicht vergessen werden darf, dass auch das betreffende Gebiet grösser ist.

Im Verlaufe der weiteren Erforschung der Sólyom-Frage zähle ich nun die Daten der lexikalischen Literatur auf.

Die ältesten diesbezüglichen Angaben sind in den sogenannten Wörterverzeichnissen enthalten.

1400. Erstes Jahrzehnt. *Falco* = Solum (SZAMOTA *Schlägl's Wörterverzeichnis*, 212 p. 76). Ebendorf auf S. 92 im sogenannten „Hortularium“ nochmals *Allutus*, *Falco* = Soyum.
1400. Erstes Jahrzehnt. *Falto* (Schreibfehler statt Falco) = Zoliem. (FINÁLY Besztercei Szószedet 25 p. 60).
1533. *Falco* = Karval (MURMELIUS 165).
1550. *Falco* = Sólyom (MELICH Gyöngyösi Szótártöredék 154).
1561. *Falco* = Sólyom (PESTHY 189).
1590. *Falco*, *Circus* = Sólyom (MELICH Sziksai-Fabricius Wörterverzeichnis 156, p. 45). Ebendorf *Cataracta* = Feier Solium = Weisser Falke.
1595. *Falco* = Sólyom, VERANTIUS FAUSTUS Diction. quinque linguarum Pozsony 1834.
1645. *Falco* = Soliom, *Calepinus* (39).
1734. *Falco* = Sólyom (COMENIUS J. A. Janua Lingvae Latinae).

1801. *Falco* = Sólyom (PÁRIZ PÁPAI F. Dictionarium lat. hung. etc. locupl. PETRI BOD). Ebendorf *Falconarius* = Solymár, bezw. Solymász = ornitholabus, hierolabus.
1808. Solymászat, Solymászni, Solymász zu Deutcsch : die Falkenbeize, mit Falken jagen, der Falkner (SÁNDOR I. 206 p.336).
1823. *Falco* = Sólyom, Sólyommadár. (MÁRTON 152 p. 1122). Ebendorf *Falconarius* = der mit Falken Jagende.
1870. *Sólyom* und die daraus gebildeten oder damit zusammengesetzten Wörter werden in CZUCZOR-FOGARASI's grosszügigem Werk „Wörterbuch der ungarischen Sprache“ unter folgenden Stichwörtern angeführt : *Solymár*, Dorf im Komitat Pest ; *Solymász*, *Sólymász*, früher die Diener der Fürsten, oder Adeligen, denen die Pflege der Falken oblag ; in Siebenbürgen auch die Lehnsmänner, die dem türkischen Sultan Falken abzuliefern verpflichtet waren. Als Zeitwort : *solymászni* = beizen. *Solymászat*, *Sólymászat*, Name einer Jagdart. *Solymász-inas*. *Sólymos*, *Solymos* Dörfer in den Komitaten Arad, Bihar, Heves, Közép-Szolnok, Ung und Szolnok-Doboka, eine Puszta im Komitat Bihar. *Garamsolymos* im Kom. Bars, *Kissolymos* in der Gegend von Kővár, *Solymoskarcsa* im Kom. Pozsony. *Sólyom* ein Dorf im Komitat Bihar. *Sólyomkápa*, *Sólyom-kőfalu* im Kom. Szolnok-Doboka, *Sólyomköhuta* im. Kom. Bihar. *Sólyommester*, ehemals der Hofmarschall der Fürsten und Adeligen, der unter den Falkern den ersten Platz einnahm. *Sólyomszij*, Riemen, welcher an den Fuss des Falken geschnallt wird. *Sólyomvadászat*, eine Jagd, die mit Falken ausgeübt wird.
1873. MAURUS BALLAGI : Vollständiges Wörterbuch der ungarischen Sprache. Im Band II, Seite 526 werden dieselben Daten wiederholt.
1891. Unter dem Stichwort „Sólyom“ bringt das „Lexikon der ungarischen Sprachgeschichte“ im Band II, p. 1593 keine neueren Angaben.

Während sich die bisherigen Daten auf den Falken im allgemeinen bezogen, möchte ich im Folgenden aus der Fülle der wissenschaftlichen Fachliteratur entnommenen Daten diejenigen aufzählen, die sich auf den typischen Vertreter des Falkengeschlechtes, den Wanderfalken beziehen. Dabei will ich hauptsächlich die Daten der älteren Literatur herausgreifen, um festzustellen, wann die Bezeichnung „Wanderfalke“ in der ungarischen ornithologischen Fachliteratur Eingang gefunden hat.

Das älteste Werk dieser Art, MISKOLCZI's Ein vorzüglicher Tiergarten aus dem Jahre 1769 (162) erwähnt unter „Öllyvek“ = Raubvögel

die folgenden Namen : Sólyom, Ráró, Keletsen, Tsillagos ölyv, Karoly, Éjjeli ölyv und Héjja. Der lateinische Name wird bei keinem einzigen Vogel angeführt, sodass deren genaue Identifizierung schwer möglich ist ; das Wort Sólyom bezieht sich aller Wahrscheinlichkeit nach auf den heutigen Wanderfalken.

1778 gibt J. BENKŐ in seinem Buch „Transsilvania“ ein Verzeichnis der siebenbürgischen Vögel, worin der Falco communis vorkommt, jedoch ohne ungarische Benennung.

GROSSINGER's 1793 erschienenes Werk „Ornithologia“ (81) erwähnt auf S. 231 den Falco, ungarisch Sólyom, dann auf S. 235 folgende Raubvogelnamen : Karvaly quasi karölyv, Sólyom, Ráró, Keletzen, Vértse, Sebes ölyv. Die Namen sind auch in diesem Falle nicht identifiziert.

SCHÖNBAUER's Namensverzeichnis der ungarischen Vögel aus dem Jahre 1795 enthält den Wanderfalken unter dem Namen Falco communis, jedoch ohne ungarische Benennung.

J. FÁBIÁN (66) 1799. Sólyommester = Solymász (Falkner).

Den Namen „Wanderfalte“ finden wir zum erstenmal bei FÖLDI (70) im Jahre 1801, aber noch nicht als Falco peregrinus identifiziert.

FÖLDI behandelt von den Vertretern des gesamten Falkengeschlechts nur die Form *Falco gentilis* eingehend, und beschreibt sie wie folgt : „Wird besonders zum Fang kleinerer Säugetiere und Vögel abgerichtet, hauptsächlich zur Reiherbeize. Im Orient wurde diese Jagdmethode (besonders die Jagd auf Gazellen) schon zu den ältesten Zeiten angewandt, kam aber in Europa erst seit Ende des XII. Jahrhunderts in Mode.“ Dann folgt die Aufzählung der Falkenarten : Gemeiner Falke, weisser, gefleckter, isländischer, britischer, Wander-, Berg- und Edelfalke.

MITTERPACHER unterscheidet in seinem 1808 erschienenen Werk „Primae Lineae Hist : Nat.“ die einzelnen Falkenarten noch nicht ; er schreibt bloss *Sólyom* = Falco.

Der Erste, der meines Wissens den Namen Wanderfalte ausdrücklich auf den Falco peregrinus anwandte, war DIENES PÁK in seinem 1829 erschienenen vortrefflichen Werk „Jagdwissenschaft“ Band I. S. 187.

Von dieser Zeit an nahm der Falco peregrinus = Wanderfalte = Faucon pelegrin = vándorsólyom seinen Siegeslauf in der ungarischen ornithologischen Literatur, und ist seitdem unausrottbar geblieben.

Chronologisch folgte auf PÁK im Jahre 1841 PETER VAJDA, der in seinem Werk (252) auf S. 336 folgendes schreibt : „Die Falken. Das Weibchen ist gewöhnlich um ein Drittel grösser als das Männchen, weshalb die Franzosen das letztere „Tiercelet“ (Dittelchen) nennen. Die eigentlichen Falken finden bei der Vogeljagd am meisten Verwendung.“

„Der Wanderfalke = *Falco peregrinus* ist jene berühmte Art, die ihren Namen zur Bezeichnung einer ganzen Jagdmethode — der Falkenbeize — hergegeben hat.“

Ebenfalls 1841 bezeichnet die SOLTÉSZ'sche Naturgeschichte den *Falco peregrinus* als Wanderfalken.

Später nennt STETTER 1845 (Magyar orvosok és természetvizsgálók V. nagygyűlése 1845), ZEYK 1851 (261) den *Falco peregrinus* Wanderfalke, während ihn PETÉNYI 1846 (VI. Generalversammlung ungarischer Naturforscher und Ärzte) noch als Strich-Falken bezeichnet und ihm erst in seinen nachgelassenen Schriften (48) den Namen Wanderfalke gegeben hat. Seither hat sich dieser Name in der ornithologischen Fachliteratur und auch in der Jagdliteratur derart eigenbürgert, dass ich seine Aufnahme auch in das „Namensverzeichnis der Vögel des historischen Ungarns“ (Aquila 1935/38 p. 48) nicht umgehen zu können glaubte, trotzdem ich — wie erwähnt — die Bezeichnung an sich in ungarischer Relation für unrichtig, ja geradezu für irreführend halte. Ich fügte mich darein, dass wenn die Fachornithologen des Westens sich mit dieser irrgen Benennung abgefunden haben, auch wir sie akzeptieren können mit Rücksicht darauf, dass dieser Name niemals und nirgends auf irgend eine andere Vogelart bezogen worden ist und somit die Artidentität jederzeit und in jeder Sprache ohne allen Zweifel festgestellt werden kann. Letzten Endes ist ja „Wanderfalke“ eine ebenso internationale Bezeichnung wie „*Falco peregrinus*.“

Als Abschluss meiner Untersuchungen über das Wort „Sólyom“ bringe ich ein Verzeichnis der Namen, welche die verschiedenen Völker zu verschiedenen Zeiten dem Wanderfalken gegeben haben. Das Verzeichnis erhebt keinen Anspruch auf Vollständigkeit, da diese Namen von mir nicht systematisch gesammelt wurden. Bei meinen Untersuchungen musste ich aber die Erfahrung machen, dass ein solches Namensverzeichnis — selbst ein unvollständiges — sehr nützlich gewesen wäre. Deshalb halte ich es zwecks Erleichterung späterer Forschungen mit ähnlicher Zielsetzung nicht für überflüssig, die von mir mit viel Mühe und Arbeit gesammelten Daten zu veröffentlichen.

Arabisch. Schahir, Sagr el Ter, Tschakyr, NAUMANN (173); Schahin, TICEHURST (250); Schahin, HAMMER P. (86 p. V. DEMIRI 1371), Tschakir, Bhairii, Basi, RADDE (197). Unter den arabischen Trivialnamen werden die Namen „Bahri“ und „Baharyn“, welche die Namen der nördlichen Wanderfalken in Turkestan, Persien und Indien sind und laut SCULLY 217), sowie DEMENTIEW (56) arabischen Ursprunges sind, vernisst. Nur von RADDE wird der Bhairi erwähnt. Laut SCULLY bedeutet dieses Wort einen Ufer-oder Küstenvogel, als Zeichen dessen, dass derselbe Wasservogel schlage. Nach DEMENTIEW aber soll dieser Name Durchzügler = pereg-

rinus bedeuten. Nach HARTING (94. p. 206) stammt das Wort „Bahri“ von dem arabischen Worte „Bahr“, welches die „See“ bedeutet und damit eine Herkunft des Vogels von der See, also den Durchzugs = peregrinus Charakter desselben zum Ausdruck bringen soll. Nach HARTING kommt dieses Wort auch in Spanien vor als ein Relikt der früheren Mohrenherrschaft.

Armenisch. Schahen, ARTOBOLEWSKY (14); NAUMANN (173).

Buschkirisch. Latschin, Tasch Latschin, SUSCHKIN (239); Latschen. Tasch Latschen, Itelgy ♀, Schonkar ♂, ARTOBOLEWSKY (14); Alasya, DEMENTIEW (56).

Bochara. Bas, ARTOBOLEWSKY (14).

Bosnisch. Verderbter türkischer Name Atmadja. VÖGELE (253). Dieses Wort bezeichnet in türkischer Sprache den Sperber, ist also jedenfalls eine fehlerhafte Identifikation. Laut CURIC (Die Falkenbeize in Bosnien, Deutscher Falkenorden 1937 Heft 4 p. 19) ist der gewöhnliche Name des Wanderfalken in Bosnien „Sivi Soko“. Dieses „Soko“ kann wohl kaum etwas anderes sein, als der allgemeinen bekannte slavische „Sokol“-Name des Wanderfalken; unter den diesbezüglichen Ortsnamen wird das Wort „Sokolgrad = Falkenburg“ angeführt.

Chinesisch. Ya Hu, ROSS (203).

Chira. Tugan, ARTOBOLEWSKY (14).

Dalmatisch: Sokol, VERANTIUS F. Diction. quinque linguarum Pozsony 1834.

Dschagatajisch. Tschailan, GOMBOCZ (76).

Esthnisch. Suurkransi Kull, NAUMANN (173).

Finnisch. Muuttohaukka, Leivohaukka, NAUMANN (173); Muuttohaukka, HORTLING (Lintukirja, Helsinki 1935 p. 99).

Georgisch. Minimo, Schawardena, ARTOBOLEWSKY (14).

Griechisch. Petrites, HAMMER P. (86).

Indisch. Bhyri, Bhyri bacha, VÖGELE (253); Vahari, Vahri, RUD, RADEVA (204); Behree, DEMENTIEW (56), Beri ♂. ♀, Beri Batscha juv. KÁLÓCCZY in lit. Nach KLEINSCHMIDT (Berajah 1918. Falco peregrinus p. 60.) ist *Báhári* — Aussprache *Bähri* — in Indien ein allbekanntes Wort und kann „Vogelfänger“, oder „zum Meer gehörig“ bedeuten.

Jakut. Kyrt, ARTOBOLEWSKY (14); Mukschogol, PLESKE (194).

Japan. Hayabusa, VÖGELE (253); HARTING (94. p. 214).

Kalmük. Natschin, Sapsan, ARTOBOLEWSKY (14).

Kamtschatka. Sejsi, ARTOBOLEWSKY (14).

Kirgisisch. Latschin, Laschin, VÖGELE (253); Laschin, SUSCHKIN (239); Latschin, ALMÁSY (8. p. 541); Baharyn, Bahrin, DEMENTIEW (56).

Korjak. Tilmiti, ARTOBOLEWSKY (14).

Lappisch. Rievsakfalle, NAUMANN (173).

Lettisch. Peekuns, NAUMANN (173).

Mangun. Dscholo do, ARTOBOLEWSKY (14).

Mandschu. Natschin, ROSS (203).

Omanisch. Tschawli, GOMBOCZ (76).

Ostjakisch. Schang, Soengur, ARTOBOLEWSKY (14); Chung, PLESKE (194).

Persisch. Bhairi, Basi, NAUMANN (173), ARTOBOLEWSKY (14); Schahin, HAMMER P. (68 p. XII.) ; Bahri, VÖGELE (253) ; Schahin, Bari, HARTING, (94 p. 198—AIN i AKBARI 1590) ; Schahin juv. — Bahri ad. PHILLOT (192).

Polnisch. Sokol wedrowny, NAUMANN (173); DOMANIEWSKY (58).

Rumänisch. Schoim, STETTER (Magyar orvosok és természetvizsgálók V. nagygyűlése 1845) ; Schoimul, Schoim, Schaim, LINTIA (Aquila 1909. p. 175) ; Schain, bei den Kuco-Vlachen in Epirus, (LINTIA briefliche Mitteilung).

Russisch. Sapsan, NAUMANN (173).; Sokol, Sapsan, Golubjätnik, VÖGELE (253) ; Sokol, Tschernaj, SUSCHKIN (239) ; MENZBIER (159) ; Sapsan, Sokol, Tschernaj, Tschelegic, ARTOBOLEWSKY (14) ; Sokolei ♀, Tschelig ♂, HARTING (94).

Samojedish. Chapu-ei, ARTOBOLEWSKY (14); PLESKE (194); Harrna-ve, auf der Insel Kolguew, Pleske (194).

Sanskrit. Vahri, RUDRADEVA (204. p. 17).

Südslavisch. Sokol, VÖGELE (253).

Tangut. Tschaaa, ARTOBOLEWSKY (14).

Tatarisch. Bägrä ♂, Kisilgusch ♀, Latschen, NAUMANN (173), RADDE (197).

ARTOBOLEWSKY (14); Natschin, laut JUNGKLAUS (111) der Name des Falken in der Totenklage um Dschingis-Khan.

Tscheremis. Laurikaik, Laschikaik, ARTOBOLEWSKY (14).

Tungusisch. Teegra, ARTOBOLEWSKY (14); Teerga, PLESKE (194).

Turkestan. Bahri, Boz Bachin SCULLY (217); Batchin. Baharin, DEMENTIEW (56).

Ukrainisch. Sokil, Sokjal, Sokil mandriwnji, ARTOBOLEWSKY (14).

Wogul. Kortkan, ARTOBOLEWSKY (14).

Unter den oben aufgezählten Falkennamen der verschiedenen Völker vermissen wir die türkischen Namen. Diese bedürfen aus dem Grunde einer besonderen Besprechung, weil HAMMER-PURGSTALL die in alten türkischen Werken über Falkenbeize und Geschichte enthaltenen Benennungen veröffentlicht, ohne bei deren Identifizierung immer zu einem befriedigenden Ergebnis gekommen zu sein, sodass JUNGKLAUS (Die Beizjagd No. 2. 1930 p. 25) den Wust dieser Daten als einen wahren Augiasstall bezeichnet. So ist also die Überprüfung und möglichst

gründliche Klärung dieser Namen eine unumgängliche Notwendigkeit. Die Identifizierung der HAMMER'schen Daten mit den Daten anderer Quellen gehört zu den schwierigsten Kapiteln in der Forschung über den Vogelnamen Sólyom. Die heutigen türkischen Namen, die sich mit Sicherheit auf den Wanderfalken beziehen, lauten : Latschin, Letschin, Behri oder Bahri, VÖGELE (253) ; Tschojlu, Tschajlak, GOMBOCZ (76) ; Schahin, HARTING (94 p. 196 — Cilicia) ; Latschin, Ross (203) ; Schahin, MATARACI (153) ; Latschin, HAMMER P. (86). Laut V. CURIC (Die Falkenbeize in Bosnien, Deutscher Falkenorden 1937 Heft 4, p. 1) heisst der Wanderfalte bei den bosnischen Türken „Schain.“ Sollte dies die verderbte Form von „Schahin“ sein ?

HAMMER (86) bemüht sich arabische, persische und türkische Vogelnamen mit dem Wanderfalken zu identifizieren. So befasst er sich besonders eingehend mit dem Namen „Tughan.“ Seiner Meinung nach heisst die Stammform der Falken im Türkischen „Isperi Tughan“, d. i. der vollendete Falke. In einem Atem sagt er aber auch, dass der Name der vierten Falkenart im Persischen Schahin, im Türkischen Latschin lautet, und dieses sei der Wanderfalte. Wenn wir diese Behauptung HAMMER's mit den übrigen Quellenangaben vergleichen, ergibt sich tatsächlich die Richtigkeit der Gleichsetzung Schahin = Latschin, dagegen finden wir den *Tughan* als Falkennamen nicht. Ebenso vergeblich suchen wir auch das Wort *Tuigun*, nach HAMMER das Diminutivum von *Tughan* und gleichzeitig ein sehr ehrendes Beiwort — so hiess beispielsweise einer der berühmtesten Paschas von Buda (1651/53, 1657) *Tuighunpascha* —, sowie das Wort *Tilkjan*, nach HAMMER die dschagatajische Form von *Tughan*. HAMMER erwähnt ausserdem noch die Form *Tojgun* (p. 10), die er mit *Tohrul* = *Turul* identifiziert. Vom *Tilkjan* behauptet er (p. 12), dass er mit *Schebas* oder *Schabas* = *Königsfalke* identisch sei, welch letzteren er wiederum dem *Tughrul* = *Turul* gleichsetzt.

Um in dieses Chaos Ordnung zu bringen, müssen wir die jetzige Bedeutung der Wörter *Tugan* und *Tujgun* ermitteln, vorausgesetzt, dass diese Wörter heute noch lebende Glieder irgend eines Sprachschatzes sind. Glücklicherweise finden wir alle beide, wenn auch nicht in völlig gleichlautenden, so doch in ähnlich klingenden bzw. zusammensetzten Wörtern.

Die heutige Form des Wortes *Tughan* ist „*Doghan*“, nach MATARACI in der türkischen Sprache ein Beizvogelname, u. zw. der Hühnerhabicht (*Accipiter gentilis gentilis* L.) Ebenso identifiziert auch HARTING dieses Wort (94 p. 196, Cilicia 1853). Nach PHILLOT (192) heisst der Weisse Habicht, das ist der aus dem Norden kommende *Accipiter gentilis buteooides* MENZB. in Persien *Tiqun i kafuri*. Kafuri bedeutet Kampfer

und bezieht sich auf die weisse Farbe. PHILLOTT bemerkt auch noch, dass einzelne afghanische Falkner die albinistischen Exemplare des Habichts ebenfalls mit dem Namen *Tiqun*, bezw. *Taighun* bezeichnen. Den Vogelnamen *Taigun* erwähnt auch HARTING (94 p. 199) aus einer persischen Quelle des Jahres 1590 (AIN I AKBARI), wonach *Tajgun* das ♂ von *Accipiter gentilis* ist während das ♀ ebendort *Tarlan* genannt wird. Schon LE COQ (43, 44) stellt fest, dass dieses *Tiqun*, *Taighun* eine Variante bzw. Entstellung von *Togan* oder *Tuigun* ist, und der Name des Weissen Habichts ist, welcher manchmal in den östlichen Gebieten Turkestans vorkommt und ein hochgeschätzter Beizvogel ist. Ferner schreibt er, dass *Tujgun* bzw. *Tojgun* auch in den mongolischen kök-türkischen Inschriften vorkommt, und laut RADLOFF in der dschagatajischen (kirgisischen) Sprache *Tujgun* „Weisser Falke“ bedeutet, also *Falco rusticolus* sein sollte. Dieses ist nach all dem Vorhergesagten ein offensichtlicher Irrtum, denn *Tujgun* bezeichnet laut LE COQ. den nördlichen Weissen Hühnerhabicht. Dieses wird auch noch dadurch erhärtet, dass nach DEMENTIEW (56) in Turkestan der *Weisse Habicht* (*Accipiter gentilis buteoides* MENZB.) im Volksmund allgemein *Tujgun* genannt wird. Der halbweisse Habicht heisst „*Kisyl Tujgun*“ oder „*Kul Tujgun*“, der ganz weisse „*Ak Mirza Tujgun*.“

Auf Grund dieser Daten aus der Gegenwart und den historischen Daten können wir mit Sicherheit behaupten, dass die bei HAMMER vorkommenden *Tugan* und ähnlich lautenden Beizvogelnamen sich auf den Hühnerhabicht (*Accipiter gentilis gentilis* L.) bzw. zum Teil auf dessen aus nördlicheren Gegenden stammende Form, den *Nördlichen Hühnerhabicht* (*Accipiter gentilis buteoides* MENZB.) beziehen, also weder auf den Wanderfalken, noch auf irgend eine andere Falkenart. Selbstverständlich entfallen auch alle Möglichkeiten, wonach der *Tugan*, oder ein ähnlich klingender Name mit dem Vogel *Turul* identifiziert werden könnte, wie es HAMMER tut, wenn er den dschagatajischen Vogelnamen *Tilkjan* mit „*Schebas*“ bzw. „*Schabas*“ = *Königsfalke*, und dieses wieder mit *Toghrul* = *Tojgun* gleichsetzt.

Auch vom ungarischen Standpunkt aus ist die „*Tugan*“-Frage ausserordentlich interessant, denn GOMBOCZ (78) identifiziert mit diesem Wort das ungarische „*Tiván*“, ein seit dem XIII. Jahrhundert ziemlich häufig vorkommender Personename für Adelige und Nichtadelige.“ Die erste Angabe stammt aus dem Jahre 1211. Ausser den bereits behandelten „*Tugan*“-Daten erwähnt er noch die folgenden: alttürkisch *Togan* = *Falco*, uigurisch *Tugan* = Edelfalke, dschagatajisch *Togan* = *Sperber*, osmanisch *Dogan* = *Falke*; ferner das osmanische *Dujgun*, obwohl er glaubt, dass dieses nicht hierher gehört. RADLOFF hat es mit *Astur palumbarius* identifiziert. Bei den Baschkiren laut

MÉSZÁROS *Tojgen*, *Tojon* = eine Falkenart. In HOUTSMA's Verzeichnis *Dogan*, *Togan* ohne Identifizierung. Nach GOMBOCZ ist *Togan* auch im Türkischen einer der häufigsten Personennamen, der schon in den alt-türkischen Inschriften vorkommt.

Die Gleichsetzung *Togan* = *Tiván* erklärt GOMBOCZ auf linguistischer Grundlage eingehend, erwähnt aber nicht, wie der Name dieses Beizvogels, als Personenname, in den ungarischen Sprachschatz Eingang gefunden hat. Ich muss gestehen, dass ich selbst hierfür auch keine Erklärung habe. Bei meinen Untersuchungen fand ich keine Spur, die in dieser Frage als Wegweiser dienen könnten.

Im weiteren Verlauf seiner Forschungen versucht HAMMER auch eine andere Identifizierung des *Schahin*. Er sagt auf Seite XIII, dass dessen dschagatajischer Name „*Kartschigai*“ lautet. Schon vorher auf Seite V. behauptet er aber, dass nach dem arabischen Wörterbuch KAMUS das Wort *Sakar* — in der Mehrzahl *Sokur* —, trotzdem es zur Bezeichnung verschiedener Beizvögel dient, doch in erster Reihe der Name jenes Vogels sei, welcher auf türkisch *Tschakir*, persisch *Tscharg*, dschagatajisch *Kartschghi*, bezw. richtig *Kartschigai* genannt wird. Auf Seite XXIII schreibt er dann schliesslich, dass das russische *Kretschet* die verderbte Form des türkischen *Kartschigai* sei, und wiederholt diese Behauptung auf S. 105.

Bei allem pietätvollen Dankgefühl für den grossen Gelehrten, der die reichen Schätze seines Wissens über die Beizjagd des Orients in so reichlichem Masse der späteren Forschung überliefert hat, muss doch festgestellt werden, dass er das Wort *Kartschigai* mit nicht weniger als vier Vogelnamen identifiziert, u. zw. mit *Schahin*, *Tschakyr*, *Sakar* und *Kretschet*, von denen jedes einzelne sich auf einen anderen Beizvogel bezieht. Eine möglichst genaue Klärung der Bedeutung auch dieses Vogelnamens ist also unvermeidlich. Dazu ist die Möglichkeit gegeben, weil wir über die heutige Bedeutung des Wortes *Kartschigai* ziemlich genaue und reichliche Daten haben. Nach DEMENTIEW (56) ist der kirgisische Name des Habichts in Turkestan *Kusch*, *Kartschega* oder *Kartschiga*; laut ALMÁSSY heisst bei den Kirgisen der Habicht ebenfalls *Kusch* oder *Kartschiga*, nach SCULLY (217) in Yarkand auf türkisch „*Karchighah*“ und nach ROSS (203) ebenfalls auf türkisch „*Kartschiga*“. Nach LECOQ (43, 44) lautet in den turkestanischen Provinzen Kutschcha und Turfan der türkische Name des Habichts *Kartschiga*; er erwähnt, dass der Habicht bei RADLOFF ebenfalls so heisst, ferner dass laut PALLAS die Kalmücken diesen Vogel „*Charsega*“, die Ostmongolen aber „*Char-sagai*“ nennen. Weitere volkstümliche Namen des Habichts sind laut ARTOBOLEWSKY (14): mordwinisch: *Kartiai*, *Kartigan*; tatarisch: *Charzigan*, *Kartscheja*; wogulisch: *Chartagan*; tschuwasisch:

Chorotschka. Unter den historischen Daten ist besonders wichtig die Angabe von JUNGKLAUS (111) über das in der Totenklage um Dschingis-Chan vorkommende „Chartsagai“, das der Verfasser mit Habicht übersetzt, neben dem ebendort vorkommenden *Natschin = Falke*. G. BÁLINT versucht in seinem 1877 erschienenen Buche: Parallelen in der ungarischen und mongolischen Sprache p. 28 das mongolische *Kharczaghai* mit dem ungarischen *Keretschen*, oder *Keletschenj* zu identifizieren, welchen er einen falkenartigen Beizvogel nennt. Dies ist jedoch ein Irrtum, weil aus sämtlichen zur Verfügung stehenden Daten übereinstimmend hervorgeht, dass mit dem Vogelnamen Kartschigai der Hühnerhabicht (*Accipiter gentilis gentilis* L. bzw. dessen nördliche Form *Accipiter gentilis buteoides* MENZB.) bezeichnet wird.

Dieses Wort hat auch eine ungarische Beziehung. GOMBOCZ (78 p. 241) leitet von ihm die Namen der 12 Ortschaften *K a r c s a* (lies Kartscha) im Komitat Pozsony ab. *Kartschigai* identifiziert auch GOMBOCZ mit Hühnerhabicht und erwähnt das tschuwashische Wort *Churschega*, das — wie er sagt — als Personename besonders bei den altaischen Tataren häufig ist, so z. B. KHAN KARTAGA, KARTAGA MERGÉN, ALA KARTÉGA.

Es wäre noch der Vogelname „*Dschurebaz*“ kurz zu erwähnen, der von HAMMER als sehr bedeutungsvoll hingestellt, aber unrichtig identifiziert wird. Er ist dem persischen Wörterbuch von FERHENGİ entnommen. Nach HAMMER nennt FERHENGİ das ♀ des Wanderfalken *Schebas*, das ♂ *Dschurebas*. Gleichzeitig sagt HAMMER aber auch, dass dieser *Dschurebas* das ♂ des „Weissen Falken“ sei. Der arabische Name dieses Vogels lautet — nach HAMMER — *Surrak*, womit das Wörterbuch des KAMUS das ♂ des „Weissen Falken“ — also *Falco rusticulus candicans* (oder *uralensis*) bezeichnet. HAMMER zieht daraus die Schlussfolgerung, dass *Dschurebas* = *Surak* sich mit dem deutschen Wort „Gefalke“ deckt, welches folglich weder von „*Geyr*“, noch von „*Gyrofalco*“ herrührt, sondern vom persischen „*Dschure*“.

Sehen wir nun einmal, was aus dieser Kette sehr gewagter Schlussfolgerungen zu Recht bestehen kann. Von den älteren Literaturquellen über Falkenbeize führt bloss PHILLOT (192) den Vogelnamen *Dschure* in der Form „*Jurra-bas*“ an und sagt, dass dieses das „tiercelet“, also ♂ des *Habichts* sei; in indischer Schreibart „*Joura*“ erwähnt auch HAMMER den Vogel „*Dschure*“. (Das Wort *Bas* kann weggelassen werden, denn es bedeutet eigentlich bloss „Beiz“-vogel, ebenso wie *Bas Nameh* = Beizjagd buch heisst. Dieses indische „*Joura*“ bezeichnet in Übereinstimmung mit PHILLOTT ebenfalls das ♂ des Habichts. Sehr willkommen ist uns zur Klärung dieses indischen Beizvogelnamens die Mitteilung von LUDWIG KÁLÓCZY, laut welcher das ♂ des Habichts in Hindostan auch heute

noch „Djura“ genannt wird. Der Versuch, den deutschen Namen „Gerfalke“ von „Dschure“ abzuleiten muss endgültig ausgeschaltet werden. Als lebendes Wort ist mir im Persischen das „Dschure“ nicht bekannt, doch gibt es im Türkischen einen Beizvogelnamen „Dschüre“, der, wie ich glaube, mit HAMMER's „Dschure“ identifiziert werden kann. Nach dem Gesetz der Vokalakkomodation wäre nämlich nicht „Dschure“ die richtige Form, sondern entweder „Dschura“ oder „Dschüre“, ebenso wie auch das „seldschukische“ Volk in Wort und Schrift entweder als „Seldschüken“ oder als „Saldschuken“ bezeichnet werden müsste, auf keinen Fall aber nach der bisherigen Schreibweise als „Seldschukan“. Nach MATARACI (153) hat in der Gegend von Rize in der Türkei dieses Wort auch heute noch die Bedeutung „Beizvogel“, leider sagt MATARACI aber nicht, auf welche Vogelart es angewandt wird. Nach Ausschaltung der HAMMER'schen Irrtümer kann neben KÁLÓCZY's Angabe vielleicht auch diese Angabe den Ausgangspunkt für weitere Forschungen auf diesem Gebiet bilden.

Unter den Beizvogelnamen HAMMER's finden wir schliesslich noch den Vogelnamen „Tschakyr“ = *Tschakir*, welchen HAMMER auf den Habicht bezieht. Demgegenüber sprechen zahlreiche Daten dafür, dass dieses „Tschakyr“ ebenfalls eine Falkenart bezeichnet. Daher muss dieser Name auch noch im Kapitel „Sólyom“ behandelt und nach Möglichkeit geklärt werden. Auf Seite IV. befasst sich HAMMER zum erstenmal mit dem Worte „Tschakyr“, das seiner Meinung nach mit dem persischen und arabischen Bas oder dem griechischen Vogelnamen Hierax, also mit dem Hühnerhabicht identisch ist. Auf Seite V dehnt er diese Identifizierung auch noch auf den persischen Beizvogelnamen Tscharq und den dschagatajischen Namen Kartschgi oder richtiger Kartschigai aus. Auf Seite VII wird die Behauptung wiederholt, dass der türkische Name des Habichts Tschakyr lautet, welches identisch ist mit dem persischen und arabischen Bas, sowie dem griechischen Vogelnamen *Hierax*. Auf Seite XII und XIII gebraucht er dieses Wort in der Zusammensetzung Tschakyrtugan mit der Bemerkung, dass laut dem Verfasser des türkischen Falknerbuches Basnameh dieser Beizvogel ein Bastard ist, dessen Vater ein Falke (Tughan), und dessen Mutter ein Habicht (Tschakyr) war. Auf Seite XV erwähnt er den Ghilvai Tschakyr, den er diesmal mit dem arabischen Sakar = Würgfalke identifiziert. Auf Seite XVII zählt er den Savuli Tschakyr auf, einen Habicht, der in Sabulistan vorkommt. Auf Seite XIX. schliesslich behauptet er, dass das arabische Sakar (also der Würgfalke) eine Verdebung des türkischen Wortes Tschakyr sei. Er erwähnt dann, dass von den Begründern des Seldschükenreiches — einem Brüderpaar — der eine Toghrul = Turul hieß, der andere Tschakyr = Habicht. Den

letzteren Namen führte auch der berühmte Statthalter von Mossul EBU SAID TSCHAKYR, der im Jahre 1140 hingerichtet wurde. Endlich zitiert HAMMER auf Seite 105 eine Angabe QUATREMÉRE's, wonach der Weisse Polarfalke in der Mandschusprache Schaman-Schonkon heisst, der gefleckte dagegen Tschakiri-Schonkon.

Nach diesem uneinheitlichen und an störenden Momenten so reichem Identifizierungsversuch HAMMER's wenden wir uns nun der Betrachtung weiterer Quellen über den Vogelnamen Tschakyr = Tschakir zu.

Die älteste diesbezügliche Angabe enthält das Wörterbuch des AHMED VEFIK. Dort heisst es, dass jeder der sechs Oghusenstämme als Stammes- bzw. Kriegs-Banner einen besonderen Beizvogel führte. Dieses Wörterbuch wird auch von zwei ungarischen Forschern zitiert, u. zw. zuerst von THURY (249), dann von GOMBOCZ (78). Während THURY den *Tschakir* als gestreiften Falken bezeichnet, identifiziert ihn GOMBOCZ mit dem Hühnerhabicht. Leider besteht also schon bei dieser allerältesten Angabe eine Kluft in der Entscheidung der Frage, ob dieser Vogel Tschakir, der sich einer so grossen Wertschätzung erfreute, dass Volksstämme sich ihn als Kriegsbanner erwählten, und Reichsgründer, Fürsten und berühmte Männer sich seinen Namen beilegten Falke oder Habicht war.

Die nächstfolgende Tschakir-Quelle ist das kiptschakisch-arabische Glossarium von HOUTSMA aus der ersten Hälfte des XIV. Jahrhunderts (Ein türkisch-arabisches Glossar Leiden 1894, nach GOMBOCZ 78 p. 242). Auch hier kommt der Tschakir vor, und zwar als Sperber.

HAMMER's Identifizierung Tschakir = Habicht wurde bisher schon von zwei Forschern in Zweifel gezogen. Nach HARTING (94 p. 194) hat HAMMER übersehen, dass MOHAMMED EL BARD SCHINI den Tschakir unter den „schwarzäugigen“ Beizvögeln aufzählt, so dass es sich also nicht um den Habicht handeln kann, der ein „gelbäugiger“ Beizvogel ist. Ich habe den beanstandeten Text sorgfältig untersucht, kann aber die Meinung HARTING's nicht teilen. Auf einer viel richtigeren Spur ist LE COQ (43, 44), wenn er sagt, dass bei PHILLOT (192) der persische Name des Habichts Tigun, Tarlan und Quisil lautet, also nicht Bas, wie HAMMER behauptet. Wenn diese Frage überhaupt geklärt werden kann, dann ist es nur auf dem von LE COQ eingeschlagenen Wege möglich, das heisst: es muss die Sprache gesucht werden, in welcher der Habicht Tschakir genannt wird. Gegenwärtig heisst der Habicht bei keinem Volke Tschakir, und als lebendiges Wort kommt heute Tschakir nur im Arabischen vor, jedoch als Name des Wanderfalken (NAUMANN und RADDE 173, 197).

Wenn nun auf Grund der vorhandenen Daten die Entscheidung getroffen werden soll, ob unter „Tschakir“ der Hühnerhabicht oder der

Falke zu verstehen sei, so muss die Wahl unbedingt auf den Falken fallen, mit besonderer Berücksichtigung dessen, dass die Falkner früherer Zeiten ein und denselben Beizvogel mit verschiedenen Namen bezeichneten, je nachdem es sich um ein Männchen oder Weibchen, um ein vollkommen ausgefiedertes Exemplar oder einen Jungvogel handelte. Nach AHMED VEFIK's Wörterbuch war Tschakir der Name des quer-gebänderten Falken. Es gibt zwei Beizvögel, auf die die Bezeichnung quer „gestreift“ oder quergebändert passt u. zw. den Hühnerhabicht und den Wanderfalken. Bei beiden ist die Bauchgegend „quergestreift“ (Siehe Figur 2. p. 30) Da nun dem Wörterbuch von Ahmed Vafik zufolge der „auf Hasen jagende Falke“ (womit also nur der Hühnerhabicht gemeint sein kann) „Tawschandschil“ heisst, kann es sich beim „Tschakir“ nur um irgend eine Falkenart handeln. Wir können ihn daher mit jener Form des Wanderfalken identifizieren, deren Bauchgefieder „quergestreift“ ist. Auf dieser Basis ist der HAMMER'sche „Tschakir-Tugan“ ebenfalls eine Falkenart, deren Bauchgegend genau so „quergestreift“ ist wie beim Habicht, also „Tugan.“

Diesen Versuch einer Lösung können wir als vorläufiges Ergebnis unserer vorliegenden Untersuchung annehmen. Ob eine spätere, mit reicherem sprachlichen und geschichtswissenschaftlichen Rüstzeug ausgestattete Forschung dieses Ergebnis bestätigen wird lässt sich nicht mit Sicherheit sagen. Wahrscheinlich wird dieselbe die hier betretene Spur weiter verfolgen. Hoffentlich werden auch in Hinkunft diese Untersuchungen weiter fortgesetzt, denn sie sind scheinbar fernliegende, aber doch organische Bestandteile der ungarischen Vorgeschichtsforschung, die heute noch lange kein befriedigendes Endergebnis gezeitigt hat.

Mit dieser Feststellung schliesse ich die Untersuchung über den Vogelnamen „Sólyom“ ab, die viel umfangreicher ausgefallen ist, als ursprünglich beabsichtigt war, doch glaubte ich die Behandlung verschiedener Fragen, die sich während meiner Arbeit von selbst ergaben, nicht umgehen zu dürfen.

RÁRÓ.

Das Wort ist auszusprechen als Rahroh, das „ah“ lang, aber mit höherer Klangfarbe, das „oh“ wie „oh“ im deutschen Ohr.

Der Name Ráró nimmt unter den ungarischen Beizvogelnamen eine ganz besondere Stellung ein. Er gehört zu den schwierigeren Kapiteln der einschlägigen Forschung, weil er den Forscher vor vielerlei Fragen stellt, deren Beantwortung nicht in jedem Falle ohne weiters möglich ist. Während uns bei der Erforschung der bisherigen Beizvogelnamen ZOLTÁN GOMBOCZ Werk „Unsere alten türkischen Lehnwörter“

und „Türkische Personennamen aus der Árpádenzeit“ als sicherer Führer diente, fehlt bei dieser Art jeder derartige Anhaltspunkt. Wir müssen also, ganz auf uns selbst verlassen, Ursprung und Einbürgerung dieses Wortes suchen und deshalb, im Gegensatz zu der bisherigen Gepflogenheit, die umgekehrte Reihenfolge einhalten. Zuerst veröffentlichen wir also die fremden Benennungen des Ráró-Falken und gehen dann zur Betrachtung der ungarischen Relationen über. Aus den ungarischen historischen Daten über die Beizjagd kann man nämlich mit Sicherheit feststellen, dass sich das Wort Ráró auf den *Falco ch. cherrug*, auf den früher Keretschen genannten Falken bezieht. Unter den bei uns vorkommenden Beizvögeln gebührt der Name „Sólyom“ zweifellos dem Wanderfalken, „Ölyv“ dem Habicht, und „Karvaly“ dem auch heute noch so benannten Sperber. Es ist also blass ein einziger unserer hervorragenden Beizvögel ohne Namen geblieben, eben *Falco ch. cherrug*, der kein anderer sein kann als der in alten Urkunden und Familienkorrespondenzen, in der lexikalischen und zum Teil in der Fachliteratur vorkommende Ráró.

Die nun folgende Liste der fremden Benennungen von *Falco cherrug cherrug* GRAY bestätigt meiner Überzeugung nach diese Behauptung.

AFGHANISCH : in englischer Schreibart Charkh, Sang-Sang PHILLOTT (192). Balaban ist laut PHILLOTT unbekannt. Das englisch geschriebene Charkh wird wohl wie Tscherg = cherrug ausgesprochen, „Sang-Sang“ dagegen wie Seng-Seng (siehe die türkischen Namen).

ARABISCH : Sager-Schahin, NAUMANN (173) ; Sakar, DEMIRI 1371, nach HAMMER P. (86)*), Sakar, Sagar, PHILLOTT (192).

BASCHKIRISCH : Itelgoe, ARTOBOLEWSKY (14) ; Ytelgö, SUSCHKIN (239) ; Itelgö, H. GROTE, brieflich ; Itelgoe, Itelgui, HALLER (85), nach HARTING (94 p. 192).

CHINESISCH : Tuffu, ROSS (293).

DEUTSCH : Würgfalke, Schlachtfalke, Schlechtfalke, Blaufuss, Blau-fussfalke, PETÉNYI (48).

GRIECHISCH : Saganos, HAMMER P. (86).

GRUSISCH : Baugi, ARTOBOLEWSKY (14).

ILLYRISCH : Raroh, nach GESNER (74) „die Illyrier nennen ihn Raroh“.

HINDOSTANISCH : Charkh, Sang-Sang nach englischer Schreibart,

PHILLOTT (192). In deutscher Rechtschreibung sicher Tscherg und Seng-Seng. Das Wort Balaban ist nach PHILLOTT auch bei den

*) Hier muss die Angabe DEMIRI's Erwähnung finden, dass nach allgemein herrschender Auffassung der Genuss von Raubvögeln bzw. von Beizvögeln verboten ist HAMMER P. (86 p. VII). Wir können uns nun den Kopf darüber zerbrechen, wie diese Auffassung in das JORDÁNSZKY-Kodex Eingang gefunden hat, wo es heisst „ . . . Vögel des Himmels, von denen man nicht essen soll : Geier, Habicht, Besche . . .“

Indier nicht bekannt ; Caraka = Carakh = Caragh, wahrscheinlich ebenfalls Charakh = Tschereg **RUDRADEVA** (204); Chargh ♀, Charghela ♂, **VÖGELE** (253). Nach einer brieflichen Mitteilung von **LUDWIG KÁLÓCZY** sprechen die Indier aus dem Pandschab diese Worte als Tschereg bzw. Tschergehla aus ; Tschereg ist das ♀, Tschergehla das ♂.

KALMÜKISCH : Itelgoe, nach **PALLAS**, **THIÉNEMANN** (246) ; Itelgoe, **ARTOBOLEWSKY** (14) ; Itelgy, nach einem Brief von **HERMANN GROTE**. Itelgoe, **HALLER** (85) nach **HARTING** (94 p. 192).

KIRGISISCH : Ytelgö, **SUSCHKIN** (239) ; Itelgoi, Itelgui **HALLER** (85), nach **HARTING** (94 p. 192) ; Itelgha, Itelghi, **DEMENTIEW** (56) ; Ak Itölge, **ALMÁSY** (8) ; es ist nicht ganz klar, ob er diese Bezeichnung für *cherrug* oder *rusticulus* gebraucht, jedenfalls erwähnt er auch *cherrug* unter den Beizvögeln namens Itölgü ; die Verwirrung wird dadurch noch grösser, dass er den *cherrug* auch Barin (8) bzw. Baryn (9) nennt, welch letztere bekanntlich die kirgisischen Bezeichnungen von *Falco peregrinus peregrinus* sind. Itelge juv., Balopan, **VÖGELE** (53).

KROATISCH : Soko banatsky, **NAUMANN** (173).

MANDSCHU : Itulhen, **ROSS** (203).

MÄHRISCH : Raroh, **WOBORZIL** (253).

POLNISCH : Rarog podolski, Rarog polak, Plivatz, Krzetschot, Rarog krzetschot ; Altpolnisch : Sokol plivatz, Rarog, Krzetschot juv. **DOMANIEWSKY** (58) ; Sokol tschasog, **NAUMANN** (173). Rarog wird wie Raruk ausgesprochen, Krzetschot wie Kschetschot.

PERSISCH : Bei der Besprechung der persischen Namen muss die Feststellung **PHILLOTT**'s berücksichtigt werden, dass die für diese Art gebräuchlichen alten Namen Sakar, Sagar, Saghar arabischen Ursprungs sind. Zweifellos auf Grund dieser arabischen Namen hatte **BRISSON** im Jahre 1760 dieser Falkenart den Namen Falco sacer gegeben, desgleichen auch **GMELIN** im Jahre 1788, wobei also sacer nicht „heiliger“ Falke bedeutet, sondern sich auf den „Saker“-Falken der Araber bezieht. Auch **HARTERT** nennt ihn zu deutsch so. Den späteren Namen „cherrug“ gab ihm **GRAY** im Jahre 1833 auf Grund der persischen Bezeichnungen „Chark“=„Tscherk“, bzw. „Tschereg“=„Cherrug“. Die persischen Namen sind auch in anderer Hinsicht ausserordentlich interessant und lehrreich. Nach den sehr wertvollen Feststellungen **PHILLOTT**'s heisst der von Norden kommende und eventuell in Persien überwinternde, wild eingefangene Würgfalte „Balaban“; die Perser haben also diesen Namen von den aus Norden eingewanderten Wanderfalknern übernommen. Eine sehr bedeutungsvolle Parallele müssen wir hier darin erblicken,

dass sich die Namen der aus nördlichen Gegenden stammenden, durchziehenden, wild eingefangenen Beizvögeln vollständig von den Benennungen der in südlichen Gegenden heimischen, also in der Heimat ausgebrüteten und dem Neste entnommenen Beizvögeln unterscheiden, eine Feststellung, die wir bisher bei jeder Gelegenheit machen konnten (siehe die Kapitel Sólyom, Ölyv, bzw. Héja, Karvaly).

PHILLOTT behandelt die Ráró-Frage sehr eingehend. Der Name des aus Norden kommenden und mit Netzen gefangen alten Exemplares ist „passage falcon“, also durchziehender (Wander) Falke. Diese heißen „Balaban“. Von diesen beschreibt er 8 Varietäten. Die aus dem Neste genommenen und gezähmten Jungen des in Persien brütenden Würgfalken nennt er „eyess“. Diese werden von den Persern „Charkh“, bzw. „Tscherg“=„Tschereg“ genannt. Von diesem Tscharg beschreibt er vier Varietäten, deren Identifizierung aber — wenigstens vorläufig noch — ebenso aussichtslos ist, wie die Identifizierung der 8 Varietäten des Balaban.

Vom beizjagdlichen Standpunkt ist zu erwähnen, dass die Perser den Würgfalken, abgesehen von kleinerem Wild, auch zur Jagd auf den Kranich, Hasen, Trappen, ja selbst auf den Bartgeier verwendeten.

Diese überaus wertvollen Angaben **PHILLOT**'s erhalten ihre Bestätigung durch all die Daten, die sich in der Literatur auf die Bedeutung dieses Vogelnamens beziehen. Eine der wichtigsten einschlägigen Quellen ist das im Jahre 1590 erschienene Werk von **AIN I AKBARI**, der in fast wörtlicher Übereinstimmung mit **PHILLOTT** sagt, dass die wild gefangenen Exemplare fremder Herkunft im Persischen Balaban genannt werden, die im Lande selbst ausgebrüteten, aus den Nestern genommenen, aufgezogenen uns abgerichteten Exemplare dagegen „Charkh“=Tscherg heißen, **HARTING** (94 p. 199); Tscharg=Charkh, **HAMMER P.** (86); Bas, der Name jeder grossen Beizvogelart, also auch des Würgfalken, ausserdem auch Chargh=Chark=Tscherg oder Tschereg, **RADDE** (197); Chark=Tscherg, **ARTOBOLEWSKY** (14).

SERBISCH : Sokol banatsky, **LINTIA**, Daten zur Avifauna Serbiens (**AQUILA** 1916 p. 119). Soko banatski, briefliche Mitteilung von **CSORNAL**.

SLOWAKISCH : Unter dem Titel „*Falco sacer ac reliqui*“ zählt ihn **GROS-SINGER** (81) an siebenter Stelle auf, als *Palustris vel Litoralis*, *Piscator cyanopus*, Blaufuss, *Hungaricus Ráró*, *Slavis Raroh*. Unter Slawen sind hier zweifellos die in Oberungarn beheimateten Slowaken zu verstehen, durch deren Falkner der Name Ráró in den ungarischen Sprachschatz Eingang gefunden hat. Auch die oberungarischen

Ortsnamen in Verbindung mit Ráró stammen sicher von den Brutplätzen dieses Rárófalken, vielleicht auch von den „rárosok“ = Falknern. In Oberungarn wurde der Falkner auch „draucarius“ genannt; die Wohnsitze dieser „draucarii“ gelangten dann unter dem Namen „Darócz“ in die Liste der ungarischen Ortsnamen. **BALLAGI A.**(18). Ob unter „draucarius“ nur der Ráró-Falkner zu verstehen ist, oder der Falkner im allgemeinen, kann ich gegenwärtig nicht entscheiden.

RUSSISCH : Balaban in Südrussland, Scherebetz in Sibirien, nach **PALLAS**, **THIENEMANN** (246) und **HALLER** (85) bei **HARTING** (94 p. 192). Krasnii Kretschet = Roter Jagdfalke, wahrscheinlich eine irrtümliche Identifizierung, **HALLER** (85) nach **HARTING** (94 p. 192) Balaban, Tschunker, **VÖGELE** (253); Balaban, **RADDE** (197); Balaban, Baloban, Sokol, Kretschet stepnoj, **ARTOBOLEWSKY** (13, 14); Baloban, Baloban, Sokol, **MENZBIER** (159); Baloban, **SUSCHKIN** (239); Balaban, Baloban, Palapan, **DOMANIEWSKY** (8); Baloban, **NAUMANN** (173).

SCHWEDISCH : Tartarisk Jaktfalk, **NAUMANN** (173).

TADSCHIKISTAN : Italgi, **VÖGELE** (253).

TATARISCH : Uetelgi, oder Kisil-gusch, wie das ♀ des *Accipiter g. gentilis*, **RADDE** (197); Torbala, Halbinsel Krim, Uetelgi, Kisil-gusch im Kaukasus, **ARTOBOLEWSKY** (14); Ytelgö, briefliche Mitteilung von **HERMANN GROTE**; Üetelgi, Kisil-gusch, Bagna, **NAUMANN** (173).

TSCHECHISCH : Raroh, Prešp. Slovnik, tschechisch-lateinisches Wörterverzeichnis vom Ende des XIV. Jahrhunderts, **SZAMOTA** (212), Pazomaly, **NAUMANN** (173).

TÜRKISCH : Italgu, Aitalgu, Ross (203); Seifee, nach **BARKER** 1853 in Cilicien, **HARTING** (94 p. 196); Itelge, Italgi, Itelgi in Turkestan, **DEMENTIEW** (56); Italgi, Itelgü, aber meistens Seng-Seng, Turkestan, **LE COQ** (44); bei den westtürkischen Völkern heisst dieser Vogel Balaban, **LE COQ** (44); **LE COQ** zählt hieher bezw. identifiziert mit Itelgö und ähnlich klingenden Namen die bei **HAMMER** vorkommenden Vogelnamen Otilgu, Otilgü, obgleich **HAMMER** dieselben auf Grund des Wörterbuches von **KAMUSZ** mit dem griechischen Gypaëtos und dem türkischen Kartal, also einerseits mit dem Bartgeier, andererseits mit dem Adler unter einen Begriff bringt, **HAMMER** (86 p. XVII. u. 10). Meiner Ansicht nach ist **LE COQ's** (44) Auffassung die richtige, dass also Otilgu tatsächlich irgendeiner Form von Itelgö entspricht. Einzig dastehend in dieser Namensgruppe ist der von **HAMMER** (86) überlieferte Name Japak Latschin; Latschin heisst bekanntlich der *Falco peregrinus*. Die in Persien lebenden Türken nennen sowohl die von Norden kommenden

durchziehenden Exemplare dieser Art, als auch die dort heimischen Varietäten „Aitälgi“ ; Itälgy, Aitalgu, nach SCULLY gleichzeitig auch der Name des Falco Hendersoni ♀, welcher auch „Shunkar“ genannt wird, PHILLOTT (19. p. 49.). PHILLOTT bezweifelt dieses jedoch mit Recht und behauptet, dass „Shunkar“ der Name des Polarfalken ist und dessen Übertragung auf den Würgfalken nur den Zweck verfolgte, leichtgläubige Menschen zu täuschen, damit höhere Preise erzielt werden können. N. VASVÁRI stellte auf seiner Reise durch Kleinasien im Verkehr mit türkischen Falknern fest, dass diese den Falco ch. cherrug „Schahin“ nennen. Er glaubt aber, dass sie auch Falco p. peregrinus mit diesem Namen bezeichnen.

UKRAINISCH : Balaban, Rarig, Galagan, Rarija, Tscherewko, ARTOBOLEWSKY (14).

Unter den zahlreichen fremden Namen des Falco cherrug fand seltsamerweise nur der Name Ráró Eingang in den ungarischen Sprachschatz, während Balaban, Tscherg, Tschereg, Saker, Itelgi u. s. w. ausblieben. Die Orte und Gegenden, in denen das Wort Ráró vorkommt, ergeben ein völlig einheitliches geographisches Gebiet von Mähren über Oberungarn hinaus bis Polen und in die Ukraine. GESNER erwähnt sein Vorkommen auch bei den Illyrern ; diese können aber nur als Südslawen angesehen werden, bei denen gegenwärtig dieser Vogelname nicht vorkommt. Nach NAUMANN (173), LINTIA (Aquila 1916) und CSORNAI (Brief) lautet nämlich der südslawische Name des Falco ch. cherrug Sokol banatsky. Wunderbarerweise ist uns aber eine Quelle erhalten geblieben, die GESNER Recht gibt. Das Wörterbuch des VERANTIUS FAUSTUS aus dem Jahre 1595, betitelt „Dictionarium Quinque Nobilissarum Europae Linguarum“, welches JOSEF TÖRÖK v. PONOR im Jahre 1834 in Pozsony herausgegeben hat, erwähnt, dass bei den Dalmatinern der Vogelname „Rarov“ vorkommt, welchen die Ungarn von den Dalmatinern — um nicht zu sagen Illyren — übernommen haben. Das oberungarische Bergland, wo diese Falkenart regelmässig nistet und woher die alten Falknerfamilien die anderswo nicht vorkommenden, aber sehr geschätzten Rárófalken*) verlangten und auch erhielten, deckt sich geographisch vollkommen mit dem Brutgebiet des Falco ch. cherrug im Karpathenzuge. Von den hier lebenden slowakischen Falknern erhielten die beizjagdliebenden ungarischen Vornehmen diese geschätzten Beizvögel, und von ihnen übernahmen sie auch deren Namen, „Ráró“. Dass dieser Name zu irgend einer Zeit auch auf den Fischadler angewandt worden wäre, kann durch nichts bewiesen werden, wie wir später bei der Be-

*) Nach ALEX. TAKÁCS tauschten die Falkner ihre Beizvögel untereinander aus und verlangten gegenseitig gute Falken ; Ráró-Falken konnten sie aber nur aus Oberungarn erhalten.

handlung der fachliterarischen Daten sehen werden. Er konnte auch gar nicht auf den Fischadler bezogen werden, weil dieser ja niemals zur Beizjagd abgerichtet worden ist.

Nach Betrachtung der fremden Benennungen wenden wir uns nun den aus Urkunden und Familienkorrespondenz stammenden Daten zu, ferner den Daten der lexikalischen und schliesslich der Fachliteratur, um ein vollkommen klares Bild von der Bedeutung des Wortes Ráró zu erhalten.

Unsere diesbezüglichen Daten sind, in chronologischer Reihenfolge, die folgenden :

1273. „Michaeli et Strach de Galoch, qui sunt tenentes Raros“, **SZAMOTA** (212) und **HANKÓ** (90). Schon hier, beim ersten Vorkommen, ist er ein Beizvogel.
1282. Rarou, Personenname, **JERNEY** (107 p. 113). Nach **JERNEY** gegenwärtig der Name einer schwarzfiedrigen Reiherart — es käme also nur der Sichler in Frage —, falls **JERNEY**'s Aufzeichnung sich bestätigen sollte. Wahrscheinlich ist dieses nicht der Fall.
1293. Ráró eine Ortschaft im Kom. Győr; einst eine starke Festung, die schon im Jahre 1293 erwähnt wird, als Kaiser **FRIEDRICH** sie eroberte. Briefliche Mitteilung von **LUDWIG KÁLÓCZY**.
1327. „Usque ad metas terre ville Rarous et abhinc de metis terre Rarous exit“ etc. Nach **HANKÓ** (90) lag dieser Ort im Kom. Nógrád. Dem Ortslexikon zufolge gibt es auch gegenwärtig im Kom. Nógrád zwei Orte namens Rárós.
1427. Rarozygeth, laut **HANKÓ** (90) ein Ortsname, wahrscheinlich die oben erwähnte Gemeinde Ráró im Kom. Győr.
1480. „Ad quoddam rubetum Raros appellatum“, **HANKÓ** (90). Nach **HANKÓ** ebenfalls ein Ortsname, heute aber nicht mehr identifizierbar.
1505. Der Polenherzog **SIGISMUND** schickt seine Ráróvögel seiner Schwägerin, der Schwester des Königs **LUDWIG II. SIKLÓSSY** (219).
1544. „Habe Fleisch für drei Ráró-Vögel gekauft“, **HANKÓ** (90), **NÁDASDY** Urkundensammlung. Die beiden letzten Daten haben schon rein beizjagdliche Bedeutung, ebenso wie auch die nun folgenden Angaben, die ausnahmslos für die grosse Beliebtheit sprechen, deren sich der Würgfalke zu jener Zeit als Beizvogel erfreute.
1550. Königin **MARIA**, Witwe **LUDWIGS II.**, bittet den Bischof **THURZÓ** von Nyitra um Ráró-Falken = Blaufüsse, **TAKÁCS** (242).

1557. Der Bischof von Nyitra sandte an König FERDINAND 2 schöne Ráró, TAKÁCS (242).
1558. Der oberungarische Grundbesitzer PETER PÁLFFY wird um einige Ráró gebeten, da diese Art auf seinem Gut sehr häufig ist, TAKÁCS (242).
1559. . . „jetzt ist es Zeit, die Ráró-Vögel auszunehmen“, TAKÁCS (242).
1560. Der Bischof von Nyitra schickt an König FERDINAND Ráró, TAKÁCS (242).
1564. König MAX bittet den Bischof von Nyitra um Falken von der Art, welche Bastard oder Blaufuss genannt wird, — er verlangt also Rárófalken, als deren freigebiger Lieferant der Bischof von Nyitra zu jener Zeit allgemein bekannt war, TAKÁCS (242).
1568. Frau FRANZ BATTHYÁNY verlangt Ráró, HANKÓ (90).
1569. Aus der Burg von Beczkó werden der Familie BATTHYÁNY Ráró-Falken geliefert, TAKÁCS (242).
1569. THOMAS PÁLFFY versprach der Familie BATTHYÁNY 2 Ráró. Auch die PÁLFFY's sind ein oberungarisches Geschlecht.
1570. Der Familie BATTHYÁNY wurde ein Ráró gesandt, HANKÓ (90).
1579. SIMON FORGÁCH schickt den BATTHYÁNY's 2 Ráró, TAKÁCS (242). Auch die Familie FORGÁCH stammt aus Oberungarn.
1639. GEORG RÁKÓCZI erhält die Mitteilung, dass dem Wojwoden von Krakau ein Paar Ráró gesandt worden sind, HANKÓ (90).
1649. LADISLAUS PETHÖ schickt an ADAM BATTHYÁNY 2 Ráró, TAKÁCS (242).
1721. ALEXANDER KÁROLYI sandte an NIKOLAUS PÁLFFY Ráró-Vögel, TAKÁCS (242).

Diese Ráró-Daten spiegeln in getreuer Weise die Blütezeit und den Verfall der ungarischen Beizjagd wieder. Zwischen 1273 und 1500 finden wir nur 5 Daten, die aber im Hinblick darauf, dass über die Falknerei der Landnahme-Epoche und ihre spätere Entwicklung sehr wenig bekannt ist, nicht minder wertvoll sind. Wir wissen, dass die ungarische Falknerei ihre erste Blütezeit unter BÉLA IV. erlebte, die zweite unter LUDWIG DEM GROSSEN und die dritte zu Anfang des XVI. Jahrhunderts. Aus dem XVI. Jahrhundert haben wir 13 Daten, aus dem XVII. Jahrhundert insgesamt 2, und aus den 1700-er Jahren nur eine einzige Angabe.

Es kann keinem Zweifel unterliegen, dass sich dieser Beizvogelname auf den Falco ch. cherrug bezieht. Bevor ich zur Besprechung der lexikalischen und fachliterarischen Daten übergehe, will ich noch die

Ortsnamen in Verbindung mit Ráró, sowie die im Sprachgebrauch bzw. in der Belletristik erhalten gebliebenen Ráró-Daten aufzählen.

Im letzten grossungarischen Ortslexikon aus dem Jahre 1913 kommen folgende Ortsnamen in Verbindung mit Ráró vor: Ráró, Kom. Győr, wurde schon bei den urkundlichen Daten genannt. Rárómajor, Komitat Hont. Rárós, Komitat Csongrád. Rárósmulyad Kom. Nograd. Ráróspuszta, Kom. Torontál, Ráróspuszta, Kom. Nograd. Hierher gehören vielleicht auch noch Rarovica major, Kom. Torontál und Ráru, Kom. Temes. Die letztere Angabe hat HANKÓ (90) veröffentlicht. Andere oberungarische Ortsnamen lassen darauf schliessen, dass diese Falkenart in Oberungarn gebrütet hat. Nach PETÉNYI (47, 48) z. B. erhob sich in Nograd an dem Ipoly-Fluss ein (inzwischen weggesprengter) Felsen, welcher Ráros genannt wurde; die Felsgruppe in der Vernárgegend, Kom. Gömör, hiess Rárohovo d. i. Falkenstein. Weiters erwähnt PETÉNYI ein tiefes Tal neben Szakál im Kom. Nograd, mit Namen Rárósvölgy. Auch SZAMOTA (212) erwähnt einen Ortsnamen Rárostelke ohne nähere Angaben. Sicher gibt es noch mehrere solcher Benennungen, die aber zweifellos bedeutend seltener sind als die Sólyom-Ortsnamen. Sehr beachtenswert ist, dass in Siebenbürgen nicht ein einziger Ortsname mit „Ráró“ vorkommt. Wie ich bereits bei der Besprechung des Wortes Sólyom dargelegt habe, ist als östlichster Brutplatz des Würgfalken Élesd bekannt. Es ist also fast selbstverständlich, dass der Würgfalkenname Ráró in Siebenbürgen nicht Eingang gefunden hat, wie dort auch kein bodenbeständiger Name für diese Falkenart entstanden ist. Dass aber das Wort Ráró als solches in Siebenbürgen völlig unbekannt geblieben wäre, kann man nicht sagen, denn die Magnatenfamilien sandten gelegentlich des Beizvogelaustausches sicher auch „Ráró“-Falken nach Siebenbürgen, wo diese Beizvogelart unbekannt war. Als Beweis hierfür kann eine Stelle aus ALEXANDER SZILÁGYI's Buch (Briefwechsel der beiden GEORG RÁKÓCZI) gelten, wo es heisst: „den Ráró-Vogler schickt heraus“. Bei diesem „Ráró-Vogler“ kann es sich nur um einen jener Vogelwärter handeln, denen die Betreuung der aus Oberungarn im Tauschwege hierher gebrachten Ráró-Falken oblag, und die dann den Namen ihres Pfleglings erhalten haben, genau so wie seinerzeit die mit ihren Zongor- oder Torontálfalken eingewanderten fremden Wanderfalkner. Im Alföld bzw. überall dort, wo der Rárófalke nicht brütet, ist dieser Beizvogelname wahrscheinlich ebenfalls durch solche Tauschexemplare oder durch die „Ráró“-Falkner eingebürgert worden.

Das Wort Ráró kommt weder als Ortsname, noch im Volksmund oder in der Literatur auch nur annähernd so häufig vor wie Sólyom. Ich will daher — im Gegensatz zum Sólyom-Kapitel — diese Daten

hier vollzählig anführen, um die interessante Rolle zu unterstreichen; die diesem fremden Beizvogelnamen in der ungarischen Literatur zukommt. Gleich eingangs muss ich erwähnen, dass er nach CZUCZOR-FOGARASI (51) ein häufig gebrauchter Pferdename war. Sehr häufig war auch die Redensart : „Die Augen gehen ihm wie dem Vogel Ráró“, CZUCZOR-FOGARASI (51). Andere Quellen sind die folgenden :

„Auch ihr, auf Flügeln des Ráró einherjagenden schnellen Pferde“, B. BALASSA, 58. Gesang. Ungarisches Sprachgeschichtl. Lexikon (148 p. 1374). Derselbe Satz kommt auch in CZUCZOR-FOGARASI's Wörterbuch vor (51).

„Der Blick des Ráró“, „Ráró, Keletschen und Sólyom . . .“. LADISLAUS LISTI, Magyar Márs, Wien 1653. Ung. Sprachgesch. Lexikon (148 p. 1374).

„Auf Flügeln des Windes segelnder lieber Sólyom und Ráró“, PETER BENICZKY, und ebendort „Mein auf Flügeln des Windes jagen- des, liebes Perdchen Ráró“. In einem andern später herausgegebenen Werke BENICZKY's (Ungarische Rhythmen 1700) findet sich folgender Satz : „Einen raschen Ráró kannst du fangen, einen Ölyv zum Wachtel- und Rebhuhnfang abrichten“, Ung. Sprachgesch. Lexikon II. p. 1374.

Auch bei STEFAN GYÖNGYÖSI finden wir mehrmals Texte mit Bezug auf den Ráró. „Einen Sólyom, Ráró und starken Keretschen“ (JOHANN KEMÉNY 1693); „Auf ihren Hüten Federn von Ráró, Keretschen und Adler . . .“, CZUCZOR-FOGARASI (51). „Prachtvoll seine Gestalt, rasch der Gang, sein Blick wie der des Ráró“, (MURÁNYI VÉNUSZ 1664); „Vorsichtiger ist selbst der abgerichtete Ráró nicht“ (MURÁNYI VÉNUSZ 1664); „Seinen „Kalpag“ (Paradekopfbedeckung) schmückte er mit zerschlissenen Rárófedern“, (MURÁNYI VÉNUSZ); die Ráró-Feder kommt nach dem Ung. Sprachgesch. Lexikon in Monumenta Hist. auch bei ZRINYI vor : „Ráró- federn auf dem Kopf“ und „Rárófedern im Federbusch“; in KOLOMAN THALY's Heldengesängen findet sich die Stelle : „als flögen sie, raschen Rárófalken gleich, dahin“; in einer Literaturbesprechung aus der Zeit THÖ- KÖLY's und RÁKÓCZI's : „dein Ráró-Auge freue sich“ (Ung. Sprachgesch. Lexikon); . . . fliegt fort, wie ein schneller Ráró; deine Sehnen, gleich denen des Ráró — bezieht sich wahrscheinlich auf das Pferd; . . . Schade, dass diese beiden Ráró-Augen nur schlafen“, (Spiegel der wahren Freundschaft 1785); „. . . wie die scharfsichtigen Rárófalken, (FALUDY 1759); dein Ráró- Blick (Verse von AMADÉ 1836); . . . Ráró soll dich nicht bemerken, (Verse von AMADÉ); selbst Ráró-Augen könnten ihr nachblitzen (BARÓTI SZABÓ DÁVID 1803); schöner Ráró, der du über Wäldern und Auen in zierlichem Fluge dahinschwebst, kehre zurück (ADAM HORVÁT von PÁLÓCZ : Alte und Neue Gesänge 1803).

Alle diese Zitate sprechen in unmissverständlicher Weise dafür, dass der Ráró nicht irgend ein seltener und schwer zu beobachtender wild lebender Vogel gewesen sein kann, wie der Fischadler, sondern ein Tier, dessen Lebensgewohnheiten, dessen „Blick“ gerade deshalb so eingehend beobachtet werden konnten, weil es sich um einen in Gefangenschaft gehaltenen Beizvogel handelte ; nur so wurde dieser beliebte Vogel allgemein bekannt, und vom Volke in Redewendungen und Gedichten verherrlicht.

Unter den Eigentümlichkeiten des Ráró wird besonders sein Blick oft hervorgehoben. Und in der Tat : wer auch nur einmal Gelegenheit gehabt hat, das herrliche Falkenauge zu bewundern, wird dieses ohne weiteres verstehen. Rasch ist sein Flug — ein rasches Pferd erhielt deshalb auch den Namen Ráró. Die Bedeutung der Ráró-Feder ist schon weniger klar. Erinnern wir uns daran, dass ich den Versuch einer Identifizierung der Keretschen-Feder mit der Feststellung abschliessen musste, dass hier eine Wortbedeutungsverschiebung vorliegt, u. zw. von dem sagenhaften weissen Beizvogel auf die ebenfalls weisse Edelreiherfeder (*Aquila* 1935/38 p. 328). **GYÖNGYÖSI**'s Text : „Seinen Kalpag schmückte er mit zerschlissenen Rárófedern“ spricht auch dafür, dass die Rárófeder tatsächlich eine Edelreiherfeder war, denn die Würgfalkenfeder ist nicht zerschlissen-strahlig wie die Schmuckfeder des Edelreiher. Allerdings würde ich es nicht wagen, diesen Teil der Frage rein auf Grund obiger Erwägung als erledigt zu betrachten, weil es ja andererseits nicht ausgeschlossen ist, dass man die Paradekopfbedeckungen nicht nur mit Reiherbüschchen schmückte, sondern auch mit einzelnen Federn, zu welchem Zweck eventuell die durch Mauser verloren gegangenen Federn des Würgfalken benutzt worden sind. Die Frage ist im übrigen auch gar nicht so wichtig, weil ja aus anderen Zitaten einwandfrei hervorgeht, dass die ungarischen Falkner den Namen Ráró auf den *Falco cherrug cherrug* angewandt haben, und nicht auf *Pandion haliaetus*, den Fischadler.

Das Studium der lexikalischen Daten bringt für die Forschung die überraschende Feststellung, dass zur lateinischen Bezeichnung des Ráró anfangs weder das Wort *Falco*, noch auch *Pandion* verwendet worden ist, sondern ein ganz neues Wort : „*Erodius*“ bzw. „*Herodius*“ mit seinen Abänderungen.

Die einschlägigen Daten der lexikalischen Literatur sind folgende :

1400-er Jahre, erstes Jahrzehnt. *Erodius* = *Raro* = *Ráró*, **SCHLÄGLI** Wörterbuch (212).

1400-er Jahre, erstes Jahrzehnt. *Erodius* = *Karo*, Schreibfehler statt = *Ráró*. **Besztercei Szószedet** (25).

Der Verleger **FINÁLY** bemerkt : also ebenfalls Karuly, obwohl ein Reiher.

In beiden Fällen kommt dieser „Ráró“ in der Gruppe der Beizvögel vor.

- 1533. Herodius = Ráró. **MURMELIUS** (165).
- XVI. Jahrhundert Herodius = Ráró. Avis ex genere aquilarum. Ortus sanitatis. Magyar Nyelv XI. p. 82.
- 1585. Erodius = Reiher, **CALEPINUS** (39).
- 1590. Herodius = Ráró, **MELICH** (Sziksay F. B. Wörterverzeichnis 156).
- 1604. Vogel Ráró. Avis ex genere Aquilarum, **HERODIUS**, vide Erodius, ein reiherartiger Vogel, Ráró, Szenczi **MOLNÁR ALBERT** (164).
- 1708. Vogel Ráró. Avis ex genere aquilarum, Herodius, Buteo major, **PÁRIZ PÁPAI** F. (187).
- 1767. Vogel Ráró, Herodius, Buteo major, Reiher, **PÁRIZ PÁPAI** F. Wörterbuch, **BOD'SCHE** Ausgabe (187).
- 1808. Falco cyanopus = Blaufuss = Ráró, **SÁNDOR** I. (206).
- 1843. Falco cyanopus = Ráró, **BUGÁT** : Természettudományi Szóhalmaz 1845—48. Falco Haliaetus (Cyanopus), Fischadler, Blaufuss, **MICHAEL KOVÁCS** : Dreisprachiges Wörterbuch (126).

Es ist auffallend, dass in älteren Wörterbüchern der lateinische Name des Ráró Erodius oder Herodius lautet, während in den Lexika des XIX. Jahrhunderts schon Falco vorkommt. Wir haben einen sehr interessanten Anhaltspunkt dafür, dass der Name Herodius nicht nur in der lexikalischen Literatur gebräuchlich war, sondern auch im Sprachschatz des Volkes. So findet sich in dem Adelsbrief des Fürsten **STEFAN BOCSKAY** aus dem Jahre 1606 an die Familie Kovács von Hosszupály folgender Text : „Herodius, avis naturaliter velocissima rapinis vivere aussueta, Anatem sylvestrem unguibus compressum rostro discerpere conspicitur“. Den im Wappen abgebildeten Vogel kann man selbstverständlich nicht identifizieren, muss ihn aber auf Grund des Namens Herodius als Würgfalken ansprechen. „Anas sylvstris“ ist nach dem Wörterbuch von **SZIKSZAY FABRICZIUS BALÁZS** (**MELICH**, 156) die Wildente, oder **FU**. Hier haben wir wieder einmal Gelegenheit, die Bedeutung eines verlorenen alten ungarischen Vogelnamens zu bereinigen, und diesen aus der Liste der ungarischen Benennungen zu streichen, wie im Fall „Besche“. Das Wort „**FU**“ wurde als Name der Gattung Porphyrio von **STEFAN CHERNEL** in die ungarische ornithologische Nomenklatur eingeführt, leider ohne jeden Grund, denn in der alten ungarischen Literatur hatte **FU** die Bedeutung von Wildente, ebenso auch „*Fuacská*“,

letzteres in der Sprache der Falkner vom Plattensee. „FU“ bezeichnet die grössere, „Fuacska“ die kleinere Wildente, auf keinen Fall also Porphyrio. Auch mit dem Blässhuhn wird FU manchmal identifiziert, doch gehört das Blässhuhn nicht zu dem eigentlichen Flugwild, kann also gar nicht eine regelmässige Beute des Falken sein wie z. B. die von ihm geschätzte Wildente. Wir können also feststellen, dass das Wort „FU“ Wildente bedeutet, sodass für das Vogelgenus Porphyrio ein anderer Name gefunden werden muss.

Fast unlösbar ist die Frage, wie die Verfasser unserer alten Wörterbücher zu dem Namen „Erodius“ bzw. „Herodius“ gelangten. In der internationalen lexikalischen und Fachliteratur begegnete ich nur wenigen Daten. Nach THIENEMANN (Geschichtlicher Abriss der Ornithologie, Rhea 1846 p. 39) kommt „Erodius“ schon bei ARISTOTELES vor und bezeichnet einen reiherartigen Vogel, was auch natürlich ist, weil ja Erodius oder Herodius immer die Bedeutung von „Reiher“ gehabt hat. Dagegen schreibt GESNER (Liber III. p. 66) unter dem Titel „De Hierofalco“ darüber folgendes: „Author Glossae in Deuteronomion scribens HERODIUS, vulgo Girfalco dicitur et rapit aquilam. Et in Psalmus 103 Herodius est avis rapacissima omnium avium maiorum quae et aquilam vincit. Girfalco ad nos venit e locis transmarinis inter greges anserum sylvestrum“. GESNER bezeichnet also den Herodius ausschliesslich als einen gewaltigen Raubvogel und identifiziert ihn mit dem Girfalco, d. h. mit dem Gerkfalken. GESNER's Werk erschien jedoch erst 1555, während die frühesten ungarischen Wörtersammlungen schon zu Anfang des XIV. Jahrhunderts den Rárfalken als Erodius = Herodius bezeichnen. Ausserordentlich interessant wäre die Erforschung der Frage, wie die Übertragung des Namens Erodius = Herodius auf den Falco cherrug vor sich gegangen ist, und wie dann dieser Name in der späteren lexikalischen und insbesondere Fachliteratur verloren ging. Der Falco cherrug heisst vom XIII. bis XVIII. Jahrhundert Erodius = Herodius, von da an sowohl in der lexikalischen als auch in der Fachliteratur Falco cyanopus.

Die Daten der ungarischen Fachliteratur lauten:

1691. MISKOLCZI: Ráró (162) ohne lateinische Identifizierung.

1793. GROSSINGER zählt unter dem Titel „Falco Sacer ac reliqui“ an siebenter Stelle die Form Falco Palustris, vel Litoralis, alias Piscator Cyanopus par Milvo“ auf und nennt sie Blaufuss, Hungaris Ráró, Slavis Raroh (81).

1795. GÁTI: Ráró, eine Ölyv = Raubvogel-Art (Természet-historia).

1801. FÖLDI: Falco Haliaëtus (cyanopus) = Ráró. Nach ihm wurde dieser und der Keretschen von den älteren ungarischen Schrift-

stellern, besonders von den Dichtern, öfters erwähnt, heute aber viel seltener (70).

1803. SZENTGYÖRGYI : Ráró = Falco Haliaëtus (235).
1850. PETÉNYI : Ráró = Pandion haliaëtus (48).
1882. LAKATOS : Ráró = Pandion haliaëtus (138).
1898. CHERNEL : Nomenclator, Ráró = Pandion haliaëtus (177).
1899. CHERNEL : Ráró = Pandion haliaëtus (41).
1899. DR. MADARÁSZ : Ráró, wenn auch nicht Falco cherrug, so auf jeden Fall ein raschfliegender Falke, auf keinen Fall Pandion (147).
1904. CHERNEL : Ungarischer Brehm, Ráró = Pandion ; viele identifizieren ihn mit dem Keletschen (42).
1907. LAKATOS : Ráró, neuerdings bin ich zu der Überzeugung gekommen, dass die Bezeichnung Ráró nicht dem Pandion haliaëtus gebührt, sondern dem Hierofalco sacer. (A Természet, Jahrg. 1907). Wie er zu dieser Überzeugung gekommen ist, sagt er aber nicht.
1910. LAKATOS : Rárófalte (Hierofalco cherrug GRAY). „Eine alte, aus der Zeit der Falknerei stammende lautnachahmende Benennung, die sich nur auf diese Art, und nicht auf Pandion haliaëtus bezieht, wie ich selbst — mit mehreren anderen — irrtümlicherweise in meinen früheren Schriften behauptet habe“. (141).
1914. BODNÁR : Ein alter und im Volk allgemein verbreiteter Name des Fischadlers, wahrscheinlich durch Lautnachahmung entstanden (29).
Die Behauptung, dass der Name Ráró im Volk allgemein verbreitet sei, ist nicht genügend gestützt, da ja tatsächlich heute dieses Wort im Volksmund nicht zu finden ist.
1918. CHERNEL : Nomenclator, Ráró = Pandion haliaëtus (42/a).
1926. BALKAY : „Die Falkner des XVI. Jahrhunderts erwähnen den Ráró als Beizvogel häufig. Das ist aber unbedingt falsch und kann nur auf eine Verwechslung zurückgeführt werden, weil ja der Ráró nur von Fischen lebt, also auf andere Tiere gar nicht stösst“ (17).
1928. KÉKESSEY's briefliche Mitteilung : Ráró kann nicht Pandion gewesen sein, sondern Falco cherrug (115).
1929. SCHENK : Neuer Ungarischer Brehm, Ráró = Pandion (211).
1933. HANKÓ : Beim Ráro kann es sich nicht um den heutigen Fischadler (Pandion haliaëtus) gehandelt haben ; wahrscheinlich verstand man darunter den schönen blaufüßigen Keretschenfalken = Hierofalco cherrug GRAY, (90).

Aus dieser geschichtlichen Zusammenstellung geht klar hervor, dass unsere alten Naturforscher von Anfang an den Ráró für einen „Wasserraubvogel“ gehalten haben, vielleicht unter dem Einfluss von Erodius = Herodius, weil dieser Name an den Reiher, also an einen Wasservogel erinnerte. GROSSINGER ist noch schwankend. Er hält ihn für Falco sacer und identifiziert ihn auch mit dem Vogelnamen „Blau-fuss“. Doch konnte er sich scheinbar von dem in der ungarischen lexikalischen Literatur vorkommenden Wort Erodius nicht frei machen, und setzt neben die richtigen Namen noch Falco palustris und Piscator cyanopus. FÖLDI dagegen vertritt schon einseitig den Standpunkt Pandion = Ráró, und dieses war, wie mir scheint, das entscheidende Moment bei der Identifizierung des Wortes Ráró. Seither haben, bis in die allerneueste Zeit, sämtliche ungarischen Ornithologen fast ausnahmslos den Pandion mit Ráró identifiziert. Neben PETÉNYI, OTTO HERMAN und CHERNEL nahm auch ich diese Lösung an, obgleich MADARÁSZ schon 1899 darauf hingewiesen hatte, dass der Ráró auf keinen Fall Pandion sein kann. LAKATOS, der anfangs den Ráró ebenfalls für Pandion hielt, identifizierte ihn später, entsprechend den heutigen Forschungsergebnissen, mit Falco cherrug cherrug. Dasselbe tut auch KÉKESSEY. Leider stützte man sich bei dieser Namensgebung nicht auf Daten, sondern liess sich mehr vom Gefühl, bezw. von Überzeugungen leiten. So hatte auch ich — vor die Entscheidung gestellt — in Erman-gelung entsprechender Vorstudien gefühlsmässig den älteren, von PETÉNYI, OTTO HERMAN und STEFAN CHERNEL vertretenen Standpunkt angenommen.

Die Rárófrage ist ein in jeder Beziehung ausserordentlich lehrreiches Kapitel. Eine Fülle von Fragen harren der Beantwortung. Erstens : wie hat der Ráró statt des Namens Falco den Namen Herodius erhalten? Zweitens : wie verschwand der Name Herodius, um dem richtigen Namen Falco Platz zu machen ? Drittens : wie war es möglich, dass — vom ungarischen Gesichtspunkt — Herodius = ráró in ráró = Pandion abgändert wurde, und schliesslich wie kam Falco cherrug statt des ihm gebührenden Namens Rárófalke zu dem Namen Keretschen-Falke ? Jede dieser Fragen gibt neue Rätsel auf, deren Lösung von den Erforschern der ungarischen Vogelbenennungen noch viel Geduld erfordern wird. Einen Teil dieser Arbeit habe ich durch die vorliegende Studie teils in die Wege geleitet, teils vielleicht schon zu einem erfolgreichen Abschluss gebracht. Doch sind noch viele Lücken vorhanden. So kann ich dieses ausserordentlich interessante Ráró-Kapitel vorläufig mit der Feststellung abschliessen, dass der ungarische Name des Falco cherrug cherrug GRAY zweifellos RÁRÓSÓLYOM zu lauten hat. Diesen Namen habe ich in dem „Namensverzeichnis der Vögel des historischen Ungarn“

bereits angewandt. Dagegen wollen wir den alten Namen Keretschen-falke, der rechtmässig dem *Falco rusticulus uralensis* zukommen würde, wenigstens vorläufig gänzlich aus der Liste der ungarischen Vogelnamen streichen. Zur Bezeichnung der genannten Art wäre eher der bisher vernachlässigte Name Zongorfalke zu verwenden, was ich bereits in meiner früheren Studie (Aquila 1935/38 p. 338) festgestellt habe. Ebendort wies ich auch auf die Notwendigkeit hin, den bisherigen ungarischen Namen „Ráró“ des *Pandion haliaetus* in „halászsas“ = Fischadler abzuändern. Diese Änderung ist im genannten Namensverzeichnis gleichfalls schon durchgeführt.

KABA.

Der Baumfalke erfreut sich bei den beizjagdliebenden Völkern keiner besonderen Wertschätzung. Nach PHILLOTT ist er minderwertig und feige, und höchstens im Verein mit dem Merlin zu verwenden. Auch nach LE COQ benützen ihn die Türken nur zu sportlichen Zwecken und richten ihn auf Schwalben ab. ENGELMANN erwähnt ihn als Beizvogel nicht. Die heutigen ungarischen Falkner, insbesondere LÓRÁNT BÁSTYAY-HOLCZER, sind der Ansicht, dass der Baumfalke hauptsächlich deshalb kein geeigneter Beizvogel ist, weil er als starker Insektenfresser auch während der Jagd in erster Linie die Insekten abfängt und von dem verfolgten Wilde ablässt.

In Ungarn wurde er als Beizvogel niemals verwendet. Wenn wir uns hier überhaupt mit ihm befassen, dann geschieht es im Zusammenhang mit einer Bemerkung von HANKÓ (90), dass er „zur Zeit der Falknerei der beliebteste und schnellste Vogelfänger“ war. Ich selbst habe diesbezügliche Angaben nicht gefunden, sodass HANKÓ's Behauptung wahrscheinlich auf einem Irrtum beruht. Jedenfalls kann aber die ungarische Vogelnamenforschung HANKÓ für seine Kaba-Baumfalken-Daten dankbar sein. Ich will sie hier wiederholen. Schon sehr früh, im Jahre 1151, erscheint der Name Kaba in folgendem Text : „Ex precepte regis comes Heynricus huius rei prestaldum nomine CABA constituit atque dedit“. Auch die nächste Angabe erwähnt ihn als Personennamen : „Demetri dicti Kaba“. Nach HANKÓ kommt er als Personename auch später noch vor. Als Ortsname hat er sich in der Bezeichnung der heutigen Gemeinde Kaba erhalten.

Über den Ursprung dieses Namens wissen wir nichts. Ein ähnlich klingendes Wort kommt auch unter den fremdländischen Namen nicht vor. Nach DEMENTIEW heisst der Baumfalke in Turkestan Dschagalmai, ebenso nach ALMÁSY bei den Kirgisen, während die Russen ihn Tscheglok, Tschoglok nennen. Kein einziger dieser Namen kann mit Kaba identifiziert werden, sodass die Frage nach seinem Ursprung vorläufig unlösbar ist.

TORONTÁL.

Der Name wird ausgesprochen als Torontahl, das a jedoch mit etwas höherer Klangfarbe.

Wie ich schon in meiner ersten Studie über die ungarischen Beizvogelnamen dargelegt habe, bezeichnet das Wort *Torontál* den Zwergfalken (*Falco columbarius aesalon* TUNST). Es ist dies kein althergebrachtes ungarisches Wort, sondern ein Lehnwort, von fremden Wanderfalknern an die Höfe der beizjagdliebenden ungarischen Könige gebracht. Über die Volkszugehörigkeit jener Wanderfalkner kann kein Zweifel bestehen, denn das Wort *Torontál* ist die magyarierte Form von *Turumta*, *Thuruntha*, womit auch heutzutage die türkisch-tatarischen Völker den Merlinfalken bezeichnen. Einen alten originalen ungarischen Namen hat der Merlinfalken nicht, wohl deshalb, weil er bei uns nicht Brutvogel ist, sondern ein aus circumpolaren Gebieten im Herbst an kommender und im Frühjahr wieder fortziehender Wintergast. Als Vogelname ist das Wort *Torontál* aus dem ungarischen Sprachschatz schon längst verschwunden, desgleichen auch als Personenname. Nur als Ortsname besteht dasselbe auch noch heutzutage und zwar als der Name eines der bedeutendsten ungarischen Komitate *Torontál* im sogenannten Banat. Die Forschungen nach Ursprung und Bedeutung dieses Wortes blieben lange Zeit hindurch ergebnislos, so dass ZOLTÁN GOMBOCZ noch im Jahre 1914 gestehen musste, dass es sich um „einen jener rätselhaften Eigenamen“ handle, „welche bis jetzt jedem Lösungsversuch widerstanden haben“. (78)

Im ungarischen Sprachschatz erscheint dieses Wort erstmalig im Jahre 1234, u. zw. als Personenname in dem Text: „Pristaldo autem nostro Clemente filio *Truntayl* de Nék existente“ (JERNEY 107). Hinsichtlich seiner Einbürgерung besteht die Annahme, dass die Falknerei schon zur Zeit unserer Könige aus dem Hause Árpád eine beliebte Jagdweise war, und dass sehr lebhafte Beziehungen zum Grossfürstentum Kiew aufrecht erhalten wurden, von wo drei ungarische Königinnen stammen. Dort stand zu jener Zeit die Beizjagd ebenfalls in hoher Blüte, sodass von den dorthin eingewanderten türkisch-tatarischen Wanderfalknern einzelne in Begleitung der zukünftigen ungarischen Königinnen sicherlich auch nach Ungarn gekommen waren und diesen Beizvogel mitgebracht hatten. Diese Falkner blieben selbstverständlich auch weiterhin die Pfleger und wahrscheinlich auch Lieferanten dieses beliebten Beizvogels, dessen Name dann vom Hofpersonal auf sie selbst übertragen wurde, ebenso wie seinerzeit die Lieferanten des Schonkar = Zongor-Falken den Personen-, bzw. später den Familiennamen Zongor erhielten.

JERNEY (107 p. 144) erwähnt 1360 das Wort wieder als Personen-namen, diesmal in der Form „Terentul“; im Zusammenhang damit sagt er, dass von diesem Wort zunächst die Burg, dann das Komitat Torontál ihren Namen erhalten hätten. Dieser Behauptung steht die Tatsache gegenüber, dass das Wort Torontál als Name des Komitates, schon früher in einer Urkunde aus dem Jahr 1326 erwähnt wird (Pallas Lexikon XVI. p. 274). Das schliesst natürlich die Möglichkeit nicht aus, dass das Komitat tatsächlich von dieser Familie seinen Namen erhalten hat, nur fehlen uns die geschichtlichen Unterlagen, um dieses beweisen zu können. Zwischen 1332—37 werden in den Listen des päpstlichen Zehnten die Torontáler Erzdiakonen an vier Stellen in der Fassung „de archidiaconatu Toruntal“ erwähnt (GOMBOCZ 78 p. 295).

Als Personenname erscheint Torontál laut Urkunden-Verzeichnis (234) zum letztenmal im Jahre 1418, in der Form „Johannis dicti Torontál“. Als Personenname hatte es also eine Lebensdauer von kaum zwei Jahrhunderten.

Auch als Ortsname lässt sich über dessen weiteres Schicksal nicht viel sagen. Ich will bloss erwähnen, dass laut GOMBOCZ (78 p. 295), der das gesamte Rüstzeug seines reichen Wissens zur Klärung dieser Frage eingesetzt hat, auf der Landkarte GRISELINI's aus dem Jahre 1776 das Komitat unter dem Namen *Tordain* vorkommt, und dass damals in der Gemarkung der Gemeinde Baranda im jetzigen Komitat Torontál die Turuntal-Puszta lag. Diese Aufzeichnung ist hauptsächlich deshalb von Bedeutung, weil sie bezeugt, dass Namensverderbungen nicht etwa nur Besonderheiten der alten Urkunden sind, sondern auch später noch vorkamen. In der ersten Fassung hiess dieses Wort „Truntayl“, aber selbst noch 1776 „Trondain“ bzw. „Turuntal“.

Im Laufe meiner bisherigen Ausführungen über die Rolle, die dem Worte Torontál im ungarischen Sprachschatz zukommt, habe ich bloss darauf hingewiesen, dass dieses Wort der Name eines von fremden Wanderfalknern zu uns gebrachten Beizvogels ist; die Quellen aber, auf Grund deren sich einwandfrei feststellen liess, dass Torontál tatsächlich ein Beizvogelname ist, wurden bisher noch nicht erwähnt. Es gibt im ganzen bloss zwei derartige Quellen, beide aus dem Anfang der 1400-er Jahre. Die eine ist das von FINÁLY im Jahre 1892 veröffentlichte Wortverzeichnis von Beszterce (25), die andere das 1893 von SZAMOTA veröffentlichte (212) Ungarische Namensverzeichnis aus Schlägl.

Im Wortverzeichnis von Beszterce finden wir unter den Beizvögeln die Namen „Torontayl = Istiulio“, im aus dem österreichischen Schlägl aufbewahrten ungarisch-lateinischer Wortverzeichnis „Torontal = Ifinilio“. Obwohl SZAMOTA nach dem damaligen Stande der Wissenschaft erklären

musste, dass die Bedeutung „sowohl des lateinischen, als auch des ungarischen Wortes unbekannt“ sei, blieb doch zu hoffen, dass im Laufe der weiteren Forschung sich in der internationalen ornithologischen Literatur auf Grund des lateinischen Namens sich sicher die Vogelart ermitteln lassen würde, welche die ungarischen Quellen unter dem Namen Torontál kannten.

Diese Annahme traf nicht zu. Vergeblich suchte ich in der einschlägigen lateinischen, italienischen u. s. w. Literatur über Falknerei und Ornithologie die Vogelnamen Ifinilio und Istiulio, — sie waren nicht zu finden.

In meiner erwähnten Studie habe ich bereits darauf hingewiesen, dass hinsichtlich der Endungen „ilio“ BÉLA SZALAY meine Aufmerksamkeit darauf gelenkt hat, dass die Wörter Ifinilio bzw. Istiulio wahrscheinlich infolge fehlerhafter Les- oder Schreibart in die ungarische lexikalische Literatur eingedrungen sind; sie kamen ursprünglich in der Form „Smerilio“ und ähnlich lautenden Abarten vor, welche in den alten Literaturwerken über Falknerei und Naturgeschichte alle zur Bezeichnung des als Beizvogel allgemein beliebten Merlinfalken dienten (Briefliche Mitteilung 232). Dieses Smerilio erscheint in sehr zahlreichen Variationen. SZALAY schreibt hierüber in einer seiner Abhandlungen (233): „Ich erwähne nur nebenbei, dass der „Torontayl = Istiulio“ des Wortverzeichnis von Beszterce und der „Infinilio“ aus den Schlägl-schen Wortverzeichnis nichts anderes ist als eine Verderbung des mittel-alterlichen Smerilio, Falco aesalon, deutsch Merlin, bayrisch Schmerlin, von welchem 60 Abarten bekannt sind, so in der ausländischen Literatur · Sperilio, Smirillus, Smerillus, Smircileo, Sinecileo, bei ALBERTUS MAGNUS Mirlus u. s. w. Diese „Formen“ sind grösstenteils gar keine Formen, sondern das Resultat fehlerhafter Schreibart, und vielleicht noch eher falscher Lesart.“

Diese Auffassung SZALAY's ist sehr überzeugend. Ich konnte sie mir umso mehr zu eigen machen, als ich bei Erhalt seines diesbezüglichen Briefes auf Grund des Studiums der Werke über orientalische Falknerei bereits wusste, dass der Merlin bei den Orientalen allgemein „Turumtai“ oder „Thuruntai“ genannt wird; die magyarisierte Form davon ist „Torontál.“

Nachdem also die in den beiden alten Wörterverzeichnissen vorkommenden Namen — sowohl der ungarische, als auch der lateinische — mit absoluter Sicherheit identifiziert werden konnten, lässt sich nunmehr bezüglich des Wortes Torontál endgültig feststellen, dass es die im Orient gebräuchliche falknerische Bezeichnung des Merlin ist (*Falco columbarius aesalon* TUNST.). Diesen Namen hatten fremde türkisch-tatarische Wanderfalkner mit sich gebracht, ebenso wie den Namen

Zongor, der in der ungarischen nationalen Überlieferung ebenfalls nicht vorkommt.

Nach Erwähnung der ergebnislosen Identifizierungsversuche von FINÁLY, SZAMOTA und GOMBOCZ wenden wir uns nun den übrigen Versuchen dieser Art zu. JOSEF MÁRTON wollte in seinen Wörterbüchern (151, 152) das Wort Torontál mit der Tarantella-Spinne identifizieren. KOLOMAN SZILY weiss nur zu sagen, dass das Wort Torontál ein Vogelname aus der Zeit des Königs SIGISMUND ist ; die Vogelart ist unbestimmt (38). ZOLTÁN SZILÁDY (236) weist schon darauf hin, dass nach GEORG ALMÁSSY (9) dieses Wort in der Form *Turumtaj* auch in der kirgischen Sprache vorkommt, wo es Falke bedeutet ; eine Artbestimmung fehlt auch hier.

Auf das kirgisch-dschagatajische Wort *Turumtaj* hat zuerst ZOLTÁN GOMBOCZ in seiner schon vorstehend gewürdigten ausgezeichneten Torontál-Studie (78) hingewiesen. Darin erwähnt er auch TAGÁNYI's Erklärungsversuch, der im Band XXVII der „Századok“ p. 326 zu finden ist. Nach TAGÁNYI „kommt dieses interessante Wort *Torontál* von dem altdeutschen *Horotubil*, *Horotuchil*, *Hortumil* und bedeutet Rohrochs oder Rohrdommel ; wahrscheinlich hat auch die einstmalige Ortschaft *Torontál* ihren Namen von diesem bekommen.“

GOMBOCZ akzeptiert diese Erklärung nicht und weist sehr richtig darauf hin, dass „sowohl nach Form als nach Bedeutung die folgenden türkischen Vogelnamen viel näher stehen : baschkirisch *Torontaj* = kleiner Falke ; kirgisch-dschagatajisch *Turumtaj* = ein kleiner Raubvogel, der Neuntödter ; mongolisch *Turumtai* = tiercelet, das Männchen gewisser Raubvögel ; kalmückisch *Turuntai* = *Falco subbuteo* nach PALLAS.“

Wir sehen also, dass GOMBOCZ dank seines grossen Wissens der Lösung der *Torontál*-Frage ganz nahe gekommen ist — nur ein Schritt noch, und er wäre auf das ihm unbekannte Gebiet der Falknerei und damit zur heutigen Lösung geführt worden.

Bezüglich der Bedeutung des Merlin als Beizvogel will ich nur noch ganz kurz zwei Daten erwähnen. Nach ALMÁSY (9) fing ein kirgischer Falkner mit diesem kleinen Falken innerhalb einer halben Stunde 30 Wachteln. Nach KREYENBORG (132) verfolgte ein kaum 14 Tage abgerichteter Merlin bei einer beizjagdlichen Vorführung zwischen Hunderten von Menschen die freigelassenen Sperlinge, setzte sich ohne Scheu auf die Hüte der Zuschauer und wartete dort, bis die erschreckten Spatzen wieder zum Vorschein kamen. Dieser kleine Falke ist ein sehr leicht zähmbarer und äussererst tollkühner Beizvogel, der in Turkestan auch heute noch zur Beizjagd abgerichtet wird, was ausser ALMÁSY (9) auch LE COQ (43) erwähnt.

So ist es nur natürlich, dass sich dieser vortreffliche kleine Falke in der Blütezeit der Falknerei einer sehr grossen Beliebtheit erfreute. Wir können uns also gar nicht wundern, dass auch an der Höfen unserer beizjagdliebenden Könige und Königinnen die Wanderfalkner mit ihren *Torontál*-Falken gern gesehene Gäste waren, die dann gerade infolge ihrer Beliebtheit hier blieben, mit dem ungarischen Volkstum verschmolzen, sich hier verheirateten und schliesslich zu Ansehen und Vermögen kamen, so sehr, dass der Name eines Komitates seinen Eingang in den ungarischen Sprachschatz ihnen verdankt.

Mit dem Verfall der Falknerei verschwand auch der Vogelname *Torontál* — genau wie der Name *Zongor* — und kommt seither als Vogelname nicht mehr vor. Nach dem Prioritätsgesetz würde im Ungarischen dem Merlin zweifellos der Name *Torontál-Falke* gebühren, doch wurden wegen der Übereinstimmung mit dem Komitatsnamen Torontál mehrfach Bedenken laut, sodass ich meiner Arbeit „Namensverzeichnis der Vögel des historischen Ungarn“ (Aquila 1935/38 p. 49) von der Einführung dieser Bezeichnung Abstand nahm und den alten Namen „kis sólyom = kleiner, bzw. Zwergfalke“ beibehielt.

Im Auslande tauchte das Wort *Torontál* ziemlich früh auf. Nach GOMBOCZ (78) datiert dort das erste Vorkommen aus dem Jahre 1185, als Name eines Polowzerfürsten TURUNDAJ. Als Personenname erscheint es ferner zur Bezeichnung eines ägyptischen Mamelukensultans HOSAMMEDIN-TORONTAI.

Der lateinische Name dieses Beizvogels ist zuerst bei ALBERTUS MAGNUS (1193—1280) in der Form Mirle und Smirlin zu finden, bei dem ungefähr gleichaltrigen römisch-deutschen Kaiser Friedrich II., dem hervorragenden Schriftsteller auf dem Gebiete der Naturgeschichte und Falknerei (1194—1250) als Smerilio (246).

Damit wären meine Untersuchungen über das Wort *Torontál* beendet. Um sie zu einem erfolgreichen Abschluss zu bringen, mussten unzählige Quellen herangezogen und durchgearbeitet werden, hauptsächlich zur Klärung der wissenschaftlichen und trivialen Namen des Merlinfalken, mit besonderer Berücksichtigung der Beizjagd. So habe ich eine grosse Menge einschlägiger Daten gesammelt, deren Bekanntgabe von Interesse und von Nutzen sein dürfte. Zur Vermeidung von Missverständnissen muss ich bemerken, dass das nun folgende Verzeichnis nicht sämtliche in den einzelnen Gebieten bzw. bei den einzelnen Völkern vorkommenden Benennungen des Merlinfalken umfasst, sondern bloss diejenigen, die mir bei meiner Forscherarbeit begegneten. Es sind die folgenden:

Ägyptisch : Bondok (HAMMER P. 86).

Arabisch : Juju, Djeradis (**HEUGLIN** 97 und **NAUMANN** 173), Juhu (**HAMMER** P. 86).

Baschkirisch : Torontaj (**GOMBOCZ** 78). •

Burjatisch : Chörö-zogoi (**ARTOBOLEWSKY** 44).

Chinesisch : To Erh (**ROSS** 203).

Deutsch : heutiger Name Merlin (**HARTERT** 92) ; Mirle (**THIENEMANN** 246) ; Smerle alt-hochdeutsch, daraus wurde Schmerle, Schmirl, Schmerlin (**SZALAY** 232); Hismerlin in alten deutschen Jagdwerken (**HAMMER** P. 86).

Faröer-Inseln : Smiril (**FABER** : Das Leben der hochnord. Vögel).

Finnisch : Pissi Haukka, Pouta Haukka (**PLESKE** 194).

Französich : Emerillon, oder Esmerillon (**THIENEMANN** 246), Esmerillon, altfranzösich (**SZALAY** 232), heutiger Name : Faucon émirillon (**HARTERT** 92).

Hindostanisch : Turumuti (**RUDRADEVA** 204).

Isländisch : Smirill, Smyrill (**THIENEMANN** 246 und **FABER** : Das Leben d. hochnord. Vögel).

Italienisch : heutige Namen Smeriglio, Smerillus, Smerlus, frühere Namen Smeriglio, Smeriglino, Smeriglione, Smerlo, Smerloleggi erio, Ismeriglio (**ASCARI** 15) ; Smerlo, Smeriglio (**THIENEMANN** 246) ; Smeriglio (**SZALAY** 232) ; in italienischen Werken über Ornithologie und Falknerei sind die Namen Ifinilio und Istiulio unbekannt (**GHIGI** 75).

Kalmückisch : Turuntai = Falco subbuteo nach **PALLAS** Zoogr. rossoasiat. (**GOMBOCZ** 78), Kirgu **ARTOBOLEWSKY** 14).

Kirgisich : Turumtai (**ALMÁSY** 9, **DEMENTIEW** 56, **GOMBOCZ** 78, **SUSCHKIN** 239). Turymtai (**VÖGELE** 253).

Lappland : Cicasfalle, Cicasfalli, Titti, Revsak-Hapak (**PLESKE** 194).

Lateinisch : Smerilio **FRIEDRICH** II. (72) ; Mirle **ALBERTUS MAGNUS** ; Mirlus **STEINMEYER** ; Smerillus, Smircleo **DIEFENBACH** ; Smerilio — verderbt — Sinecilio **DUCANGE** ; Smirilius **LAUDON** (**SZALAY** 232) ; Merillus, Smerlus **GROSSINGER** (81).

Persisch : Turumtai 1590 (**AIN i AKBARI**, **HARTING** 94) ; Delüdsche Tugan. Dieses Delüdsche Tugan bedeutet einen kleingebauten, nach **HAMMER** einen „blutjungen“ Falken (**Ferhengi Suri-HAMMER** P. 86) ; Hurr safi, Ahmar schami, Hafif (**VÖGELE** 253).

Polnisch : Sokol krolik, Sokol drzemlik, Drzemlik, Sokolik drzemlik, Ptasnik, Zimovy sokolik (**DOMANIEWSKY** 58).

Mandschu : Karanidum (**ROSS** 203).

Mongolisch : Turumtai (**GOMBOCZ** 78).

Russisch : Derbnik, Derbnitschok, Schavornotschok, Pidsokolik dervnik (**ARTOBOLEWSKY** 13, 14) ; Derbnischok (**HALLER** 85) ; Derbnik (**RADDE** 197, **SUSCHKIN** 239) ; Derbnik (**MENZBIER** 159) ; Sokol derbnik (**VÖGELE** 253) ; Lierbnik, Dierbnizok, Schavoronosnik (**DOMANIEWSKY** 58).

Samojedish : Irrah (**PLESKE** 194).

Sanskrit : Turumuti (**RUDRADEVA** 204).

Tatarisch : Turumtai (**SZUSKIN** 239); Kirghé, Kirhai, der Name jedes kleinen Raubvogels im Kaukasus (**RADDE** 197).

Tschuktschisch : Jejchieech (**PLESKE** 194).

Türkisch : Sibtere Sonkor in Chorasan (**HAMMER P.**) ; seldschükisch Jujaa (**HAMMER P.** 86) ; Turumtai, Turmati bei TURTON, Turumtai bei RADLOFF, Turumtay-Latschin oder Turum-Taay bei ROSS (**LE COQ** 44); Turumtai in Ostturkestan (**SCULLY** 217) ; Thuruntai (**HAMMER** 86) ; Turumtai (**VÖGELE** 253).

Ukrainisch : Pidsokolik, Mályi, Kibtschik, Kibetz (**ARTOBOLEWSKY** 14.).

ÖLYV—ÖLYÜ.

Die Aussprache des Wortes ist Ölju—Öljü.

Wie das Wort „Sólyom“, ist auch „Ölyv“ als ein uralter Vogelname anzusehen, den die Magyaren schon bei der Landnahme mit sich gebracht haben. Das Wort kommt schon sehr früh in alten ungarischen Urkunden vor. ZOLTÁN GOMBOCZ (76) hält es für ein türkisches Lehnwort und zählt zur Bekräftigung dessen folgende Raubvogelnamen auf : mongolisch „Elije“ und „Elei“; kalmükisch „Ellae“; burjatisch „Eleä“, „Ile“; jakutisch „Älia“; tungusisch „Älie“. Seiner Ansicht nach entspricht das ungarische Ölyü genau einem möglicherweise existierenden türkischen „Ilák“. Dieses Wort „Ilák“ konnte ich unter den türkischen Raubvogelnamen nicht finden. Trotzdem müssen wir auf Grund der von GOMBOCZ aufgezählten ähnlich klingenden Vogelnamen, die bei anderen, den Türken verwandten Völkern zu finden sind und in den Originalquellen einsteils als *Falco milvus* und *Accipiter milvus*, anderenfalls als Geier und Weihe — also als Raubvögel — identifiziert sind, dieses „ölyv“ unbedingt als ein Wort türkischen Ursprungs anerkennen. Auch Graf STEFAN ZICHY hält es für türkischen Ursprungs (262). Bei den verwandten finnisch-ugrischen Völkern finden wir einen ähnlich klingenden Raubvogelnamen nicht.

Urgeschichtliche Daten über den Zeitpunkt, wann dieser Vogelname von den Türken übernommen worden ist, sind nicht vorhanden. Vom Beizvogelnamen Turul z. B. wissen wir, dass derselbe schon zur Zeit Attilas bei den Oghusen vorhanden war. Das Wort „Ölyv“ dagegen kommt als Beizvogelname bei den Oghusen nicht vor, ebensowenig wie bei anderen türkischen Völkern, z. B. den Seldschüken. Es geht uns mit diesem Wort genau so, wie mit dem Vogelnamen Sólyom : wir müssen uns bloss auf die Besprechung der heimischen Relationen beschränken. In chronologischer Reihenfolge veröffentliche ich zuerst

die in alten Urkunden vorkommenden Daten über den „Ölyv“ oder „Ölyü“, dann die Familien- und Ortsnamen, und schliesslich die Daten der lexikalischen und der Fachliteratur.

Die früheste Angabe :

1015. Owlū—*Ölyved*(?) Nach JERNEY (107) ein Ortsname.

Die nun folgenden Daten werden öfters zitiert, wenn auch nicht immer in der gleichen Schreibart. Das Originaldokument findet sich unter den Tihanyer Urkunden der Dokumentensammlung von Pannonhalma.

1055. Inde Ulues megaia—*Ölyves megyéje* (Ölyves-Rain), SZAMOTA (234).

1055. Vluues megaia—*Ölyves megyéje*, RÓMER FLÓRIS (Akad. Ért. II.).

1055. Ulvues megaia—*Ölyves megyéje*, JERNEY (107).

1055. Inde Uluues megaia, HANKÓ (90).

1055. Locus est aliud qui dicitur Huluoodi, HANKÓ (90).

Ebenfalls unter den Tihanyer Urkunden aus der Dokumentensammlung der Abtei von Pannonhalma kommt dieses „Ölyves megyéje“ auch später noch vor u. zwar :

1093. Ascendit ad rubum qui dicitur Vluesmegye, HANKÓ (90). Nach diesem oft zitierten „Ölyves megyéje“ sind die auf den Ölyv bezüglichen Daten eine Zeit lang sehr spärlich.

1138. Ulves—*Ölyves*, JERNEY (107).

1211. Ulves—*Ölyves*, JERNEY (107) und

1211. Wlues—*Ölyves*, HANKÓ (90), unter den Tihanyer Urkunden der Dokumentensammlung von Pannonhaloma ; die beiden letzteren sind wahrscheinlich identisch.

1229. Ulves—*Ölyves*, JERNEY (107).

1235. Ulues—*Ölyves*, JERNEY (107).

1293. Vlued, Vlueth—*Ölyved*, JERNEY (107).

1295. Vlued—*Ölyved*, ein Dorf im Komitat Hont, auch von KRESZNERICS (130) ohne Jahreszahl erwähnt. Gegenwärtig das Dorf Kisölvéd im Komitat Hont.

1296. Ölyves patak (Ölyves-Bach). Ung. Sprachgeschichtliches Lexikon (148).

1327. Wlued—*Ölyved*, ein Gutsbesitz. HANKÓ (90).

1330. Ulves potoka—*Ölyves patak* = Ölyves-Bach, RÓMER FLÓRIS (Akad. Ért. II.).

1351. Vlwed—*Ölyved*, Ortsname, RÓMER FLÓRIS (Akad. Ért. II.).

1381. Vluesfalva—*Ölyvesfalva*, Ortsname, RÓMER FLÓRIS (Akad. Ért. II.).

1384. Eölved=Ölyved, Ortsname, RÓMER FLÓRIS (Akad. Ért. II.).

1391. Ölyves, ein Gut neben Sümeg. Ung. Sprachgesch. Lexikon (148).
1415. Velveő, (?) RÓMER FLÓRIS (Akad. Ért. II.).
1447. Barnabas de Ewlwth—Ölyvedi Barna, Barnabas von Ölyved, Personenname, HANKÓ (90).
1449. Predium Ewlywes—Ölyves birtok (Ölyves = Gutsbesitz), HANKÓ (90).
1507. Accipitrem, wulgariter Elyew = karvaly, HANKÓ (90). Die Identifizierung des Wortes Elyew mit karvaly ist nicht stichhaltig, denn Accipiter bedeutet nicht nur karvaly (Sperber), sondern auch ölyv, sodass Elyew zweifellos die Bedeutung von Ölyv hat.

Als Familienname kommt das Wort — abgesehen von dem aus dem Jahre 1447 stammenden Barnabas von Ölyved — nur noch zweimal vor: in der Familienkorrespondenz des FRANZ RÁKÓCZI als Ölyüs = Falkner (Ung. Sprachgesch. Lexikon), und 1602 THOMAS ÖLYVES = Falkner, HANKÓ (90).

Ortsnamen in Verbindung mit Ölyv sind nach dem letzten Ortsnamenlexikon des historischen Ungarns (1913) die folgenden: Kisöleted, Kom. Hont, Nagyölvéd Kom. Esztergom, Nagyölyves Kom. Marostorda, Ölves Kom. Csik, Ölyvös Kom. Ugocsa, Ölyvösoldal Kom. Bihar, Ölyvös puszta Kom. Somogy. Ausserdem erwähnt KRESZNERICS (130) noch ein Dorf namens Ölyved im Kom. Trencsén — dieses wird jedoch im Ortslexikon Jasztreb genannt, was in Übersetzung tatsächlich Ölyved bedeutet; ferner die Puszta Ölyved aus dem Kom. Békés, und das Dorf Ölyves in den Komitataten Bihar, Máramaros, Ugocsa und Kolozs. Ein Teil dieser Namen ist auch im Wörterbuch von CZUCZOR—FOGARASI (51) zu finden.

Das Wort Ölyv lebt in verschiedenen Variationen und in verschiedener Aussprache auch heute noch im Volksmund. Dem Ungarischen Provinziallexikon zufolge als Elyv im Kom. Hunyad, Hülü in der Gegend von Nagykörös, Ölyü in Kalotaszeg, Üjjü im Kom. Szilágy, Üllü in Udvarhelyszék, Ülő in Abauj-Torna und als Ülü im Széklerland, an mehreren Stellen der Komitate Udvarhely und Háromszék. STEFAN v. CHERNEL erwähnt es in Anlehnung an KARL LAKATOS auch aus dem Alföld als Namen des *Accipiter g. gentilis*, wogegen zur Bezeichnung des Buteo dieses Wort vom Volke kaum gebraucht werden soll (40). In seinem Werk „Die Vögel Ungarns“ zählt CHERNEL dann doch auf S. 404 als Trivialnamen die Wörter ölv, örv, ölü, ülü, ölyü, ülyü auf, allerdings ohne Angabe der Orte, woher diese Namen stammen. Wie weit heutzutage das Wort ölyv samt seinen Variationen im Sprachschatz des Ungarischen Volkes als Vogelname noch verbreitet ist, lässt sich

in Ermangelung neuerer Unterlagen nicht feststellen. Diesbezügliche Angaben wären erwünscht.

Die oben angeführten Daten sind ein Beweis dafür, dass das Wort „Ölyv“ oder „Ölyü“ seit den ältesten Zeiten ununterbrochen ein ständig lebendiger Bestandteil des ungarischen Sprachschatzes war, wohl nicht so oft vorkommend wie Sólyom, aber auch nicht zeitweilig verschwunden wie Turul, welches ein halbes Jahrtausend lang als lebendes Wort im ungarischen Sprachschatz unbekannt war, und erst nachträglich, nach Auswertung der ungarischen Chroniken, gleichsam als neu entdecktes Wort in den ungarischen Sprachgebrauch Eingang fand.

Dasselbe beweisen auch die ungarischen lexikalischen und sonstigen literarischen Daten. Selbst im frühesten Anfangsstadium der lexikalischen Literatur finden wir das Wort „Ölyv“ in zwar abwechslungsreicher, aber immer gut erkennbarer Rechtschreibung.

1400. Erstes Jahrzehnt. Elw = Accipiter = ölyv, oder ölü. Beszterei Szószedet (25).
1400. Erstes Jahrzehnt. Wlw = Accipiter, wahrscheinlich ülü, oder eventuell ölyü. Schlägli Szójegyzék (212). Ebendorf im Hortularium Elyw = Accipiter.
1533. Oelue = Accipiter, vermutlich ölyü, MURMELIUS (165).
1550. Olw = Asturco, Accipiter, wahrscheinlich ölyv. MELICH: Gyöngyösi Szótártöredék (154).
1551. Ölyü. HELTAI, Bibelübersetzung.
1590. Eoeliu = Ölyü = Accipiter. MELICH: Sziksza Fabr. Szójegyzéke (156).
1595. Eülyvv = Accipiter, VERANTIUS FAUSTUS. Dict. quinqua lingvarum. Pozsony 1834. p. 2.
1604. Eleos = Accipiter. Bei ALBERT MOLNÁR VON SZENCZ (164) und KRESZNERICS(130).
1621. Accipiter = Ölyü, Ölyv. SZENCI MOLNÁR ALBERT. Dictio-narium. (164).
1696. Ölyv. ANDREAS ILLYÉS: Sonntagspredigen.
1708. Ölyv. PÁRIZ PÁPAI (187).
1808. Ölyü, Ölyv, Karölyü. Accipiter ad venandum instructus. STEFAN SÁNDOR (206).
1870. Ölv, Ölyv, Ölyü = ein Raubvogel, meistens gleichbedeutend mit dem deutschen „Habicht“. Ich zweifle nicht daran, dass die Wurzel dieses Wortes das Zeitwort „öl“ (= morden) ist; daraus entstand „ölő“ (= der Mörder), also einer, der andere Tiere mordet, abgeändert: ölü, ölv. Deshalb wäre die Schreibart ölv richtiger als ölyv. CZUCZOR—FOGARASI (51).

1891. Ölyv, Elyv, Hülü, Ölyü, Üjjü, Üllü, Ülő, Ülü. Ung. Sprachgesch. Lexikon (148).

Es ist eine beachtenswerte Erscheinung, dass sämtliche Wörterbücher in voller Übereinstimmung den Ölyv durchwegs als Accipiter bezeichnen, also nirgends als Buteo, welch letzterem von der späteren Fachliteratur fälschlich der Name Ölyv beigelegt wurde. Unter diesem Gesichtspunkt ist besonders wichtig das Wörterbuch von BERSZTERCE und SCHLÄGL, worin Ölyv = Accipiter in der Gruppe der Beizvögel aufgezählt wird. Dieser Beizvogel namens Ölyv lässt sich mit keiner anderen Vogelart identifizieren, als mit dem heutigem Habicht einst einem unserer beliebtesten Beizvögel, vielleicht schon aus dem Grunde, weil er für die Jagd auf Hasen nicht nur der geeignetste, sondern sozusagen der einzige geeignete Beizvogel ist. Auf einer Münze unseres Königs BÉLA IV. ist ein Hase dargestellt, der von einem Beizvogel geschlagen wurde (S. Fig. 3. p. 53.) Hieraus darf gefolgert werden, dass die Beizjagd auf Hasen beliebt und allgemein bekannt war. Der hasenschlagende Beizvogel konnte selbstverständlich nicht unser heutiger Ölyv, also Bussard d. i. *Buteo b. buteo*, sein, denn dieser harmlose Mäusefänger ist in keiner Weise dazu geeignet, einen gesunden kräftigen Hasen zu schlagen, wie er überhaupt als Beizvogel niemals und nirgends Verwendung gefunden hat.

In den alten Briefschaften der Familien welche der Beizjagd oblagen ist das Wort Ölyv bezw. Ölyü nicht gerade häufig, doch wird es in den allermeisten Fällen im Zusammenhang mit den hervorragenden Beizvögeln gebraucht, sodass kein Zweifel darüber bestehen kann, dass unter Ölyv der Habicht, *Accipiter g. gentilis* zu verstehen ist. Die diesbezüglichen wenigen Daten sind folgende:

1557. PAUL BORNEMISSZA, Bischof von Nyitra, schreibt an FRANZ NÁDASDY, er habe dem König FERDINAND *Wanderfalken*. 2 *Würgfalken* und Ölyü gesandt (TAKÁCS 242), also durchwegs erstklassige Beizvögel, auf keinen Fall *Buteo*.

1559. FRANZ ZAY schreibt, es sei jetzt an der Zeit, „die Wanderfalken, Würgfalken, „Ölyv“ und Sperber auszunehmen“ (TAKÁCS 242). Hier sind die vier beliebtesten Beizvögel erwähnt, sodass zweifellos unter „Ölyv“ der *Accipiter gentilis* zu verstehen ist.

1560 schreibt der Bischof von Nyitra direkt an König FERDINAND, er werde ihm Wanderfalken, Würgfalken und „drei Ölyü“ schicken — also durchwegs erstklassige Beizvögel.

1561 schreibt FARKAS GICZY an ÁKOS CSÁNYI, er habe „in diesem Jahr keinen hasenschlagenden Ölyü beschaffen können“ (HANKÓ 70). Neben dem Wander- und Würgfalken kann dieser hasenschlagende Ölyü nur *Accipiter g. gentilis*, der Habicht sein. So klar und unmissverständlich

lich auf Grund der bisherigen Daten die systematische Zugehörigkeit des Ölyv ist, wird sie durch die folgende Angabe etwas verdunkelt.

1562 schreibt nämlich NIKOLAUS ZRINYI an CHRISTOF BATTYÁNYI, die ihm gesandten „Ölyv“ Beizvögel seien für ihn von grossem Nutzen, da in der Umgebung von Sziget zahllose *Fasanen* vorkommen, BALKAY (17). Zur Jagd auf Fasane sind nun Wanderfalke, Würgfalte und Habicht gleicherweise geeignet, sodass aus dieser Angabe nicht gefolgert werden kann, dass unter „Ölyv“ bloss der Habicht zu verstehen ist. Hier kann das Wort auch als „Beizvogel“ gedeutet werden.

Auch die noch übrigen Daten sind nicht ganz eindeutig.

1563 bittet GYULAI den CHIRSTOF BATTYÁNYI um Übersendung von kleineren „Ölyv“-Beizvögeln, BALKAY (17). Das Wort Ölyv hat hier einfach die Bedeutung „Beizvogel“.

1564 verlangt König MAXIMILIAN vom Bischof von Nyitra — der wegen Beschaffung von Beizvögeln wie es scheint ziemlich in Anspruch genommen worden ist — Beizvögel, u. zwar „von der Ölyv-Art, welche Bastard oder Blaufuss genannt wird“. (TAKÁCS 242). Dieser Blaufuss, = Bastard ist kein anderer als der Würgfalte. Das Wort Ölyv kommt hier wieder als Sammelname vor, also in der Bedeutung „Beizvogel“.

Die letzte Angabe stammt aus dem Jahre 1583. LAURENTIUS ZAY schreibt seinem älteren Bruder: „wenn Ihr Euren Kikötschén Ölyü hergegeben hättest, dann hätte ich dafür den Sperber gegeben“, TAKÁCS (242). Das Wort Ölyü hat auch in diesem Falle die allgemeine Bedeutung von Beizvogel.

Dass der Accipiter ein „hasenschlagender ölyü“ war, beweist ausser den Daten der lexikalischen Literatur auch noch eine nette mittelbare literarische Angabe. Es sind uns drei kleine Verse von JANUS PANNONIUS erhalten geblieben, betitelt „De Accipitri Venatione“. In allen drei Versen besingt er den Accipiter als Hasenschläger, ÁBEL (1).

Aus dem biser Gesagten geht klar hervor, dass unter „Ölyv“ bzw. „Ölyü“ ursprünglich die heute als „Habicht“ = *Accipiter gentilis gentilis* bezeichnete Vogelart zu identifizieren ist. Die Fachliteratur wich indessen allmählich und konsequent hiervon ab und legte vorübergehend dem Wort Ölyv die Bedeutung „Raubvogel“ bei, um dann später mit den aus den geschichtlichen Daten gezogenen Lehren gänzlich zu brechen und den Namen Ölyv auf das Buteo-Geschlecht zu übertragen. Es ist nicht meine Absicht und auch nicht meine Aufgabe, den gesamten Verlauf dieses irriegen Benennungsprozesses zu erforschen; bloss die prägnantesten Stationen seien kurz erwähnt.

Im Anfangsstadium der Fachliteratur schreibt MISKOLCZI (162) in seinem Werk „Jeles Vadkert“, Ausgabe 1769, Seite 369 über den

Ölyv Folgendes: „PLINIUS zählt mehrere Arten und Formen des Ölyü auf. Hierher gehört der Sólyom, Ráró, Keletschen, der Stern-Ölyü, der wilde taubenschlogende Ölyü, der weisse Ölyü, Nachtölyü u. s. w.“ Auf S. 391 heisst es noch: „Auch der Habicht wird zum Geschlecht des Ölyü gezählt“. Hieraus ist klar ersichtlich, dass MISKOLCZI das Wort Ölyü noch nicht zur Determinierung einer bestimmten Vogelart benützte, sondern in der allgemeinen Bedeutung von „Raubvogel“ gebrauchte.

Im grosses und ganren trifft daselbe auch bei GROSSINGER zu (1793), wenn er die Weihe „Wasser-Ölyv“, eine kleinere Falkenart dagegen „Schnellfliegender Ölyv“ benennt (81). In voller Übereinstimmung mit MISKOLCZI gebraucht auch STEFAN GÁTI das Wort Ölyv in seiner 1795 erschienenen Naturgeschichte, in welcher der Würgfalke als eine „Ölyv“-Art bezeichnet.

Dieselbe Bedeutung hatte es auch bei JOHANN FÖLDI (70) im Jahre 1801, welcher neben der Benennung „Raubvögel“ auch das Wort „Ölyvek“ zur Bezeichnung der Gruppe der Accipitres=Raubvögel anwandte.

In einem Stadium des Überganges identifizierte MITTERPACHER (Compendium Historiae Naturalis Budae 1799) den Ölyv sogar mit dem „Würger“, doch wird nachher die Gleichsetzung Ölyv=Buteo immer allgemeiner. Meines Wissens war FÖLDI (70) der erste, der 1801 den Namen Ölyv auf das Buteo-Geschlecht bezog und den „Tyukász Ölyv“= Hühner—Ölyv Falco buteo benannte. Nach ihm bezeichnete DYONISIUS PÁK (184) im Jahre 1829 den Ölyv ebenfalls als Falco buteo. PETER VAJDA (252) nannte 1841 den gemeinen Ölyv Falco buteo, desgleichen JOHANN REISINGER im Jahre 1848. In PETÉNYI's hinterlassenen Schriften (48) hat der Buteo keinen eigenen Namen, doch kommen die heute gebräuchlichen Namen Rauhfussbussard und Wespenbussard auch bei ihm schon vor; auch er bezeichnete also das Buteo-Geschlecht als Ölyv.

Das Wort „Mäusefänger“ gebrauchte wahrscheinlich zum erstenmal GROSSINGER (81) im Jahre 1793. Er nannte den Buteo „Mäusefanger Milan“. Nachher wandte STEFAN SÁNDOR (206) dieses Wort im Jahre 1808 auf den Falco buteo an. In der Verbindung „Mäusebussard“ kommt es meines Wissens zum erstenmal 1866 in Graf KOLOMAN LÁZÁR's Werk „Die Beherrscher der Lüfte“ vor. Von da an bleibt „Ölyv“ allgemein der Name des Buteo-Geschlechtes. Ja, dieser Name wird nicht nur auf die zu diesem Geschlecht gehörenden Arten angewandt, sondern auch auf das Pernis- und Circaetus-Genus ausgedehnt, in Zusammensetzungen wie Wespenbussard und Schlangenbussard. Heute ist der Name Ölyv (Bussard) auch zur Bezeichnung von Formen, die von der ursprünglichen Bedeutung stark abweichen, derart fest eingebürgert, dass die Wiederherstellung der ursprünglichen Bedeutung

einschneidende Änderungen in der ungarischen ornithologischen Nomenklatur erfordern würde. Deshalb habe ich es für zweckmässig gehalten, in meiner im Band 1935/38 der Aquila veröffentlichten Abhandlung „Namensverzeichnis der Vögel des historischen Ungarn“ die ursprüngliche Bedeutung des Wortes „ölyv“ nicht wiederherzustellen, sondern den seither eingebürgerten Namen „héja“ für das Accipiter-Geschlecht zu reservieren, und für das Geschlecht des Buteo die Bezeichnung ölyv stehen zu lassen, trotzdem dieses im Widerspruch mit den geschichtlichen Benennungen steht.

Im Zusammenhang mit dem Worte ölyv möchte ich hier noch erwähnen, dass das Wort Astur (Austur) in der ungarischen Chronik des ANONYMUS im letzten Viertel des XII. Jahrhunderts zu finden ist, während es in der internationalen ornithologischen Literatur meines Wissens zum erstenmal bei ALBERTUS MAGNUS vorkommt, also gut einige Jahrzehnte später.

Die bei fremden Völkern gebräuchlichen Namen des Accipiter gentilis gentilis habe ich im Zusammenhang mit dem Worte Sólyom zum Teil schon veröffentlicht, und zwar in Verbindung mit der Frage nach der Bedeutung der Wörter Tugan, Tschakir und Kartschiga. Nachdem mir aber ausserdem noch zahlreiche einschlägige Daten zur Verfügung stehen, halte ich die Veröffentlichung des gesamten Materials für notwendig, weil vielleicht die spätere Forschung Nutzen daraus ziehen könnte.

ARABISCH : Bas, Basi nach DEMIRI. (HAMMER P. 86).

ARMENISCH : Zin, RADDE (197), NAUMANN (173).

CHINESISCH : Ying, ROSS (203).

ESTISCH : Kul, ARTOBOLEWSKY (14), Kana Kull, NAUMANN (173).

FINNISCH : Kanahaukka, Iso Koppelohaukka, Kyyhhyszhaukka,
NAUMANN (173), Duvhök (HORTLING Ornit. Handbok).

GILJAKISCH : Ngais, Tollchasszkri, ARTOBOLEWSKY (14).

GOLD (Amurgegend) : Gecho, ARTOBOLEWSKY (14).

GRIECHISCH : Ierax = Jeraki, HAMMER P. (86).

GRUSISCH : Mimino, ARTOBOLEWSKY (14).

HINDU : Schaschada, Vaja (wahrscheinlich Was = Bas = Beizvogel),
RUDRADEVA (204).

JAKUTISCH : Mokszogol, ARTOBOLEWSKY (14).

JAPANISCH : Otaka, NAGAMICHI (136), TAKATSUKASA (24), HARTING (94).

JURAKISCH : Tiae, ARTOBOLEWSKY (14).

KALMÜKISCH : Charzega, LE COQ (43), Itelgöe, ARTOBOLEWSKY (14).

KAMTSCHATKA : Sysy, ARTOBOLEWSKY (14),

KIRGISISCH : Kusch, Kartschiga, ALMÁSY (8). Kusch. Kartschega,
DEMENTIEW (56).

KORJAKISCH : Initschan, Tylmytyl, ARTBOLEWSKY (14).

LAMUTISCH : Geekan, Jaektschan, ARTBOLEWSKY (14).

LAPPLAND : Koappifalli, Cuönjafalle, NAUMANN (173).

LETTISCH : Tetter vauags, Vista vauags, NAUMANN (173). Vannags, ARTBOLEWSKY (14).

MANDSCHU : Gyjahon, ROSS (203).

MONGOLISCH : Itelgöe, HARTING (94), Charsagai, LE COQ (43).

MORDWINISCH : Kartiai, Kartigan, ARTBOLEWSKY (14).

PERSISCH : Bas, HAMMER P. (86), Schabas, SCHLEGEL (213), Taigun ♂, Tarlan ♀, HARTING (AIN I AKBARI 1590, 94), Tarlan, RADDE (197), Tarlan, Tiqu-Tujgun, Tiquun i kafuri ist die weisse Varietät, wahrscheinlich *Accipiter gentilis buteoides* oder *schvedovi*, der nördliche bzw. sibirische Habicht, Quizil heisst der in Persien nistende Habicht, identisch mit Tarlan, PHILLOT (192), Tarlau, Kisil gusch, NAUMANN (173), Tarlan ad. ♂, Kisilgusch juv., ARTBOLEWSKY (14).

POLNISCH : Jastrzab golebiarz, Jastrzab golebiov, Sokol jastrzab, Jastrz golebiolov, Rabiec (juv.), Jasztrzab raby (juv.), Kuropatwiarz, Golebiarz, Jastrzab pospolity, Kurnik, Kokosznik, DOMAIEWSKY (58).

RUSSISCH : Jastreb teterewjnatik, Golubjatnik, NAUMANN (173), Jastreb teterewjatnik, Kurjatnik, Julubjanik, Rjabec, MENZBIER (159), Jastreb, Raibik, HARTING (94), Jastreb, Jastreb kurjatnik, Teterewjatnik, Golubjatnik, Saitschatnik, Utjatnik, Rjabik, (juv.), Teternik, ARTBOLEWSKY (14), Jastreb, Kurjatnik, Teterewiatik, Riabiec, Jastreb teterewiatnik, DOMANIEWSKY (58).

SAMOJEDISCH : Chane-voi, Chanau-vai, ARTBOLEWSKY (14).

TATARISCH : Tarlan, Kisilgusch, RADDE (197), Chartzigán, Kartscheja, ARTBOLEWSKY (14).

TSCHEREMISISCH : Warasch, ARTBOLEWSKY (14).

TSCHUWASCHISCH : Chorotschka, ARTBOLEWSKY (14).

TUNGUSISCH : Haramaldyn-Jaeg, ARTBOLEWSKY (14).

TURKESTAN : Tschauli, Tschuilü ♀, Kusch, Kartschega, Kartschaga ♀, ein grosses starkes ♀ heisst Tundschar ; Tujgun heisst der weisse Habicht ; Kizil Tujgun, Kul Tujgun der halbweisse ; Ak Mirza Tujgun der schneeweisse, DEMENTIEW (56) ; die Namen der weissen bzw. halbweissen Habichte beziehen sich wahrscheinlich auf den nördlichen, eventuell auf den sibirischen Habicht.

TÜRKISCH : Tschakyr, HAMMER P. (86), Kartschiga, Ross (203), Quartschiga, LE COQ (43). NEUTÜRKISCH : Kartschiga, SCULLY (217), Doghan, HARTING (196), Dogan, MATARACI (153).

UKRAINISCH : Jástrub, Jastreb, Kostrub, Rjabec, Schuljak, Schuljak golubjatschy, Schuljaka, Schulika, Sobetz, Jastreb veliki, Jastreb kurjatschii, Golubjatnik, Polovik, Astrjab, Krugaw, Rarija, Jastrub golubatschy, Rjabec golubatschy, Gija, ARTOBOLEWSKY (14).

WOGULISCH : Olosan, Chartagán, ARTOBOLEWSKY (14).

WOTJAKISCH : Dykka-duschess, ARTOBOLEWSKY (14).

HÉJA.

Das Wort „Héja“ (auszusprechen als hehja) kommt unter den alten ungarischen Beizvogelnamen nicht vor. Wenn wir uns hier trotzdem mit demselben befassen müssen, geschieht es aus dem Grunde, weil es in der Fachliteratur mehr und mehr Brauch geworden ist, den Namen „héja“, zur Bezeichnung des *Accipiter g. gentilis* zu verwenden, wo doch diesem Vogel eingentlich der Name „Ölyv“ gebührt hätte. Der Irrtum begann — wie mir scheint — bei FÖLDI (70) im Jahre 1801. Er war der erste, der den „*Falco palumbarius*“ ausdrücklich „héja“ benannte, den *Buteo* dagegen „ölyü“. Von dieser Zeit an wird das Wort héja als Name des *Accipiter g. gentilis* immer allgemeiner, desgleichen das Wort „ölyv“ zur Bezeichnung des *Buteo*-Geschlechts. Diese Entwicklung versuche ich im Folgenden etwas eingehender, wenn auch nicht erschöpfend zu behandeln.

In Anbetracht dessen, dass diese Benennungen mit den früheren geschichtlichen Daten nicht übereinstimmen, müsste man eigentlich die ursprüngliche Bedeutung wiederherstellen und dem *Accipiter g. gentilis* den Namen ölyv zurückgeben, während für *Buteo* eine andere Bezeichnung gefunden werden müsste. Die Wiederherstellung der ursprünglichen Bedeutung würde jedoch derart einschneidende Änderungen in der Benennung anderer Arten erfordern — denken wir bloss an die Vogelnamen Rauhfussbussard, Wespenbussard und Schlangenbussard —, dass wir uns mit der seit 150 Jahren bestehenden Lage abfinden und den *Accipiter g. gentilis* endgültig als „héja“ bezeichnen müssen.

Mit dieser Lösung können wir uns umso eher abfinden, als auch in der älteren Literatur das Wort „héja“ öfters mit dem *Accipiter*-Geschlecht identifiziert worden ist. Es folgt nun die Aufzählung der auf „héja“ bezüglichen Daten.

1400. Erstes Jahrzehnt. Heya = Milvus, Besztercei Szószedet (25).

1400. Erstes Jahrzehnt. Heya = Aquilla, Schlägli Szószedet (212).

1466. Heya, Wiener Kodex.

1516. „Und unter diesen Vögeln des Himmels soll man folgende

nicht geniessen : Geier, Heeyaa, Bese“. JORDÁNSZKY Kodex.

GOMBOCZ (76).

1580. Heya = Accipiter, Asturco. MELICH: Brassói Szótártöredék (155).
1602. Johann Héja, Andreas Héja, Georg Héja, also Familienname, SZAMOTA (234) und HANKÓ (90).
1604. Héja = Milvius = Kánya, SZENCZI MOLNÁR ALBERT (164).
1691. Héjja — ohne lateinische Bestimmung. MISKOLCZI (162).
- 1700-er Jahre. Héya = Milvus. Ortus sanitatis, Magyar Nyelv XI. p. 82.
1708. Héja = Milvius, PÁRIZ PÁPAI (187).
1767. 1801. Héja = Accipiter palumbarius. BOD'sche erweiterte Ausgabe von PÁRIZ PÁPAI.

Wie diese Daten beweisen, kam das Wort héja in der alten ungarischen Literatur sehr selten vor. Es erschien erst spät, zu Beginn des XV. Jahrhunderts, und auch dann nicht als Beizvogelname, sondern mit Milvus und Aquila identifiziert; noch später dann in mehreren Fällen bereits als Name des Accipiter g. gentilis.

Im Vergleich zum Worte „ölyv“ kommt es wie gesagt sehr spärlich vor, und ist auch heute noch in der lebenden ungarischen Sprache ein ziemlich seltenes Wort. Als Ortsname findet es sich nur ein einziges Mal in „Héjjasfalva“; als Familienname ist es unbekannt; als Vogelname kommt es nach Czuczor-FOGARASI's Wörterbuch (51) in einigen Gegenden in der Form „hejjő“, „hejjü“, „kurhéja“ vor. Dem Ungarischen Provinziallexikon zufolge findet sich das Wort héja in Szabolcs, ferner in Bodrogköz als hejjő und hejjü, und in der Palócság als heélya. Auch HANKÓ (90) hält es für seltsam, dass in alten Urkunden das Wort héja als Vogelname nicht vorkommt, sondern nur als Familienname.

In der Fachliteratur können wir den Benennungsprozess „héjja“ = kerra = Falco palumbarius = Accipiter g. gentilis, wie bereits erwähnt, von FÖLDI (70) herleiten, also seit 1801. Im Jahre 1838 gebraucht SOLTÉSZ (Naturgeschichte für höhere Gymnasien) das Wort in demselben Sinne, ferner 1841 PETER VAJDA (252), 1843 BUGÁT (Természettudományi Szóhalmaz), 1845 F. W. STETTER (Beiträge zur Ornithologie Siebenbürgens), 1846 REISINGER (Tierkunde), 1860 BÉRCZY (Jagdlexikon), 1866 Graf K. LÁZÁR (Die Beherrscher der Lüfte). Seither wird diese Benennung ganz allgemein, sodass heute an einen Tausch des Namens héja mit dem Worte ölyv gar nicht zu denken wäre.

Abschliessend will ich noch erwähnen, dass GOMBOCZ (78) das Wort héja unter unseren Personennamen türkischen Ursprungs aus der Arpadenzeit erwähnt. In fremden Sprachen fand ich jedoch dieses Wort, oder ein Wort, das auch nur entfernt damit identifiziert werden könnte, nicht, weshalb ich die Angabe von GOMBOCZ nicht kontrollieren kann. Bezüglich seines Ursprungs bezw. seiner heutigen Verbreitung

möchte ich noch bemerken, dass laut Mitteilung von PAUL FUSZ aus Ófehértó (73) die dortige Bevölkerung mit dem Ruf „héjja-héjja“ einen Raubvogel zu vertreiben sucht, der über den Hühnerhof hinwegfliegt.

KARVALY.

Das Wort ist auszusprechen als Karvaly.

Der Beizvogelname Karvaly ist ein Wort, dessen Identifizierung uns die wenigsten Schwierigkeiten bereitet, denn aus sämtlichen Quellen geht klar hervor, dass dieses Wort die Bezeichnung für den auch heute noch Karvaly genannten *Accipiter nisus nisus* L. ist. Dieser Name kann mit keinem andern Beizvogelnamen verwechselt werden, und sein Träger selbst war zu allen Zeiten ein sehr beliebter Beizvogel, der sich mit keiner andern Art identifizieren lässt. Es kann also gleich einleitend festgestellt werden, dass das Wort Karvaly der Name des als Beizvogel zu allen Zeiten sehr beliebten *Accipiter nisus nisus* L. ist.

Bezüglich seines Ursprungs sei erwähnt, dass ZOLTÁN GOMBOCZ das Wort karvaly zu unseren alten türkischen Lehnwörtern zählt (76). Allerdings stehen ihm zum Beweis dieser Behauptung sehr wenig Daten zur Verfügung, von denen ein Teil noch dazu zweifelhaft ist. Karvaly ist — laut GOMBOCZ — mit dem Worte „Falke, Sperber“ identisch und lautet im Türkischen kargul, kargaul; gleichzeitig identifiziert er es aber auch mit dem türkischen Torgul = Falke, mit dem tatarischen Kirkaul = Fasan, und endlich mit dem mongolischen Chorgoul. Trotzdem müssen wir, wenn wir diese Namen mit den finnisch-ugrischen Benennungen des Sperbers vergleichen, eher der Möglichkeit eines türkischen Urspringes zustimmen, denn die finnisch-ugrischen Namen unterscheiden sich zur Gänze und in absolut unvereinbarer Weise von dem Worte karvaly. Die Esten nennen den Sperber Rana Kull, Vimakull, die Finnen Vorpuishaukka, Poutahaukka, Vorpuistenhaukka.

Über die Benennungen bei anderen verwandten Völkern wie Lappen, Ostjaken u. s. w. stehen uns keinerlei Daten zur Verfügung. Die Quellen, die sich mit dem Ursprung des Wortes karvaly befassen, neigen dazu, dieses Wort mit der Tatsache in Zusammenhang zu bringen, dass der Sperber „auf dem Arm“ getragen wird (kar=der Arm). So schreibt z. B. GROSSINGER (81) „quasi kar-ölyv“, also ein auf dem Arm getragener ölyv d. i. Raubvogel oder Beizvogel. Diese Auffassung vertritt auch das Wörterbuch von CZUCZOR-FOGARASI (Band III., p. 416), indem es den Sperber als einen „auf dem Arm getragenen Vogel“ bezeichnet; allerdings heisst es dort auch, dass er diesen Namen wahrscheinlich von seinem „karingós“ d. h. kreisenden Fluge hat. Ob das Wort karvaly seinen Ursprung tatsächlich dem Umstand verdankt, dass die Beizvögel auf dem Arm

abgerichtet und getragen wurden, sodass also aus kar-öly, das Wort karvaly wurde, lässt sich nicht beweisen. Es bleibt bestenfalls eine mehr oder minder plausible Hypothese. Meinerseits halte ich diese Auffassung für durchaus unwahrscheinlich, weil die älteste Form des Wortes nicht *Kar-valy* ist, sondern *Kar-uj*, *Kar-uol* und *Kar-voly*, während dr *Kar-madár* d. i. der Name des auf dem Arm getragenen Vogels viel später auftaucht und bald verschwindet.

Nun folgt die Aufzählung der in den ungarischen Urkunden und in der beizjagdlichen Privatkorrespondenz enthaltenen Daten.

Ich muss gleich von vornherein bemerken, dass die Vogelnamen karol, karuly, karvoly u. s. w. mit dem Worte karvaly identisch sind. Hierher gehört aber auch der Name Karul = Károly (Karl), sodass sich nicht immer mit Sicherheit feststellen lässt, wann sich das Wort karul auf einen Vogel und wann auf einen Männernamen bezieht. Die ältesten Daten dieser Art sind auf Grund der Quellen durchwegs Männernamen. Sie lauten :

- 1262. Karul, Patr. eccl. Omn. Sanct. de Beren. KovÁcs : Betürendes (125). Männername, also nicht karvaly, sondern Karl.
- 1263. Karul, fil. Reynoldi. KovÁcs : Betürendes (125). Ebenfalls Männername, also Karl.
- 1266. Karul, Joann. com. filius. KovÁcs : (125). Männername.
- 1270. Karul et fil. Karul iobgnes cond. castis de Luchnan. KovÁcs (125). Auch ein Männername, Vater und Sohn.
- 1294. Karul cognatus nob. de Ayka. KovÁcs (125). Männername.

Damit sind die Angaben auch erschöpft, in welchen Karul in der Bedeutung von Karl, also als Männername figuriert. Die Quellen, in denen karvaly als Vogelname vorkommt, sind auffallend späten Datums.

Dazwischen liegen einige Angaben, von denen sich nicht mit voller Sicherheit feststellen lässt, ob sie sich auf den Sperber beziehen oder nicht.

- 1265. Uenit ad fundum Corwlus potoka, HANKÓ (90).
- 1324. Ad finem vnius terre spinetose Korwlkuth vocate, HANKÓ (90).
- 1384. Kis Kural, RÓMER FLÓRIS. Kural ist wahrscheinlich Schreibfehler statt Karul und würde also Kleiner Karul bedeuten.

Ob die Angabe von 1265 Karvalypataka (=Sperberbach), die aus 1324 Karvalykut (=Sperberbrunnen), und endlich die aus 1384 Kis Klener-Karul bedeutet, wage ich nicht zu behaupten. So ist also die erste sichere Sperber-Angabe die folgende :

- 1412. Unum Nisum, quod wlgo Caruul dicitur. SZAMOTA (234).

Diese Angabe ist auch deshalb hervorragend interessant, weil sie aus derselben Zeit stammt wie die analogen Daten aus den Wörterverzeichnissen von Beszterce und Schlägl.

Es vergeht nun fast ein Jahrhundert, bis wieder eine Angabe auftaucht:

1501. Aves bonos videlicet Karul. Also Karul, ein guter Beizvogel, **SZAMOTA** (234). Seither kommt dieses Wort in der beizjagdlichen Korrespondenz der Magnatenfamilien, immer häufiger vor.
1548. ... Kaufte zwei Kupferschellen für den Karuol **SZAMOTA** (234), Urkundensammlung **NÁDASDY**.
1548. ... Kaufte zwei Handschuhe für den Karuol **SZAMOTA** (234), Urkundensammlung **NÁDASDY**.
1549. Ein Paar Lederhandschuhe gekauft, zum Tragen des Karul, **SZAMOTA** (234).
1555. Die Stadt Kassa beschwert sich, dass die Offiziere Seiner Majestät zu Fuss und zu Pferde mit „karvaly“ und Hunden auf Vögel jagen. **TAKÁCS**: Bilder aus der Türkenzezt (242). Karvaly bedeutet hier wahrscheinlich Beizvogel.
1558. Den „karvaly“ halte in Ordnung... Brief des **THOMAS NÁDASDY**. **EGERVÁRY**: Daten zur Geschichte der heimischen Jagd. Vadászlap 1889, p. l.
1559. Fessel für Karuol... **SZAMOTA** (234), Urkundensammlung **NÁDASDY**.
1559. Jetzt ist es an der Zeit, die Wanderfalken, Würgfalken, Habichte und „karvaly“ auszuheben. **TAKÁCS** (242). Sehr wertvolle Angabe, weil sie die damals bei der Beizjagd gebräuchlichen sämtlichen Beizvögel aufzählt und dadurch sicher unterscheidet lässt.
1561. Der rebhuhnfangende karvaly... **HANKÓ** (90).
1567. Bitte Nachricht bezüglich des karvoly... Urkundensammlung **NÁDASDY**. **EGERVÁRY**, Vadászlap 1889. p. l.
1568. Senden Sie 3 karvoly — Urkundensammlung **NÁDASDY**. **EGERVÁRY**, Vadászlap 1889 p. l.
1568. Frau **THOMAS NÁDASDY** verspricht ihrem Sohn 3 karvaly. **ALEXANDER TAKÁCS** (242).
1568. Senden Sie mir einen karvoly — Urkundensammlung **NÁDASDY**. **EGERVÁRY**, ebendort.
1569. — über den Karvoly — Urkundensammlung **NÁDASDY**. **EGERVÁRY**, ebendort.
1571. — karwol — **M. ZAY**. Daten zur Geschichte der heimischen Jagd. Vadászlap 1889 p. 83.
1575. — die „karuol“ vernachlässige nicht — **M. ZAY** ebendort.
1577. — **MAGDALENA ZAY** bittet um zwei oder drei karwol — Junge. Ebendorf.

1578. Sie möchten also Falken, Karvaly und andere Beizvögel haben. Jetzt kann ich nur Karvaly senden. TAKÁCS (242).
1583. Ich richte Ihren Karuol ab. M. ZAY. Vadászlap 1889.
1583. -- Karwol — M. ZAY. Ebendorf.
1589. — ich weiss, dass Sie dort oben zahlreiche Karwol haben. M. ZAY. Vadászlap 1889.
1590. Einen Karuol haben Sie abgegeben. Deshalb bitte auch ich um einen Karuol. M. ZAY. Ebendorf.
1590. Bezuglich des Karwol kann ich berichten, dass ich ihn abgerichtet habe. M. ZAY. Ebendorf.
1590. — ich habe zwei Liptóer karwol gasandt — Ihre beiden karuoll habe ich nach Mähren gesandt. M. ZAY. ebendorf.
1592. Ich weiss, dass Sie Karwol in Menge haben. M. ZAY ebendorf.
1649. Man hat dort Karwol-Vögel in Menge. M. ZAY ebendorf.
1670. In Déva sind, wie ich weiss, Karuly-Vögel. F. DEÁK. Briefe ungarischer Damen (53).
1730. Den mir gesandten Brief mit zwei Karoly-Vögeln. . . M. ZAY. Vadászlap 1886.
1760. Nach jedem Stück Wild und jedem Vogel wird ein Schussgeld gezahlt, z. B. für einen Vogel Karuly 11 Dinare. HANKÓ (90).

Die bisher angeführten Daten beweisen in voller Übereinstimmung, dass sich das Wort karvaly—karvoly—karoly—karuly auf den Sperber bezog. Hierfür sprechen ausserdem auch jene spärlichen Angaben, die das Federwild betreffen, das für die Jagd mit dem Sperber geeignet ist. In dem einen Falle handelt es sich um das Rebhuhn; eine andere Angabe lautet: „Ich jagte mit dem karuly auf Wachteln“. (Ung. Sprachgesch. Lexikon, 148). Ferner heisst es in einem Gedichte ZRINYI's: „Meine Liebste floh vor meinen Augen, wie die Wachtel vor dem Sperber...“ Bei APÁCZAI jagt er Lerchen. Diese Daten stehen daher im Einklange mit der Jagdweise des Sperbers.

In der lexikalischen Literatur wurde das Wort Karul von Anfang an richtig mit dem Sperber identifiziert und kommt gleich in den ersten Quellen in der Gruppe der Beizvögel vor.

1400. Erstes Jahrzehnt. Carul = Nisus, SCHLÄGL (212).
1400. Erstes Jahrzehnt. Karul = Sufus (falsche Schreibart statt Nisus). BESZTERCEI Szószedet (257).
1533. Karuol = Falco nisus, MURMELIUS (165).
1590. Karoly = Nisus, Karuolymadár. MELICH: SZIKSZ. FABR. (156).
1595. Karvoly = Nisus, VERANTIUS F. Diction. quinque linguarum, Pozsony 1834.
1604. Karolymadár, Karvoly, Nisus. Szenczi MOLNÁR ALBERT (164).

1633. Der Vogel Karuly jagt Lerchen. APÁCZAI CSERE J. Encyclopädie.
 1708. Karuly = Accipiter fringillarius. PÁRIZ PÁPAI (187).
 1767. Karuly = Falco nisus. PÁRIZ PÁPAI, Bod'sche Ausgabe (187).
 1808. Karmadár, früher Karoly, Karvoly, Karölyü, Nisus. Accipiter ad venandum instructus. ST. SÁNDOR (206).
 1843. Karmadár, Karölyü, Accipiter ad venandum instructus. BUGÁT. Természettudományi Szóhalmaz.

Auch in später erschienenen Wörterbüchern steht karvaly überall als Name des *Accipiter n. nisus*, sodass sich eine Aufzählung weiterer Daten erübrigt.

Desgleichen wurde in der Fachliteratur übereinstimmend und unmissverständlich der Vogelname Karoly, Karuly, Karvaly mit *Accipiter n. nisus*, identifiziert. Die diesbezüglichen Daten veröffentlichte ich auszugsweise und ohne Berücksichtigung der allerneuesten Fachschriften:

1691. Karvoly, kommt unter dem Sammelnamen „ölyü“ also Raubvogel vor, ohne lateinische Benennung. MISKOLCZI (162).
 1780. Karolymadár = Falco nisus. MOLNÁR: Zoologicon Complexum Budae 1780.
 1793. Karvoly, quasi Karölyv, Karolymadár, deutsch Sprintz, Sperber, GROSSINGER (81).
 1799. Karolymadár = Falco nisus. FÁBIÁN (66).
 1801. Karoly, Karvoly = Falco nisus. FÖLDI (70).
 1829. Karvaly. PÁK DÉNES (184). PÁK identifiziert das Wort karvaly nicht mit *Accipiter nisus*, sondern gebraucht es bloss in der Bedeutung „Beizvogel“, wenn er vom Hasenfang mit dem „karvaly“ spricht. Den *Falco nisus* bezeichnet er als Verebész ölyv d. i. Sperlingstöter.
 1831—32. Karvoly, Karuly — *Accipiter fringillarius*, bezw. Nisus, heute in manchen Gegenden Karvaly. KRESZNERICS (130).
 1838. Karvaly = *Accipiter nisus*. SOLTÉSZ: Naturgeschichte.
 1845. Karujmadár, Karuj = *Falco nisus*. STETTER: Beiträge zur Ornithologie Siebenbürgens.
 1850. Karolymadár: Kar-ölyv, Karvaly-ölyv = *Accipiter nisus*. PETÉNYI: hinterlassene Schriften. CsÖRGEY: Ornithologische Fragmente, Budapest 1904.
 1851. Kis Karuly, Verebész Karuly, Madarász Karuly = *Falco nisus*. NIKOLAUS ZEYK: Hinterlassene Schriften. J. SCHENK, Aquila 1920.
 1860. Karoly, Karvaly = *Falco nisus*. BÉRCZY (24).
 1866. Karvaly = *Accipiter nisus*. Graf K. LÁZÁR. Die Beherrschter der Lüfte.

Von nun an wird das Wort karvaly geradezu zum Alleinherrischer in der ungarischen ornithologischen Fachliteratur, sodass ich von der Aufzählung weiterer Literaturquellen absehe. Jedenfalls ist es im Hinblick auf die geschichtliche Entwicklung der ungarischen Vogelnamen interessant, dass auch der Sperber einen Namen erhalten hat, der in den alten Quellen nicht vorkommt. Hierbei handelt es sich aber nur um Abweichungen phonetischer Natur, und nicht um Abänderungen der Bedeutung, wie z. B. im Falle ölyv oder ráro.

Desgleichen sehe ich davon ab, die Beziehungen des Wortes karvaly oder karuly zu unseren Ortsnamen zu behandeln, erstens weil solche Ortsnamen in geringer Zahl vorhanden sind, zweitens weil sich durch die Möglichkeit einer Verwechslung mit dem Personennamen Károly (= Karl) falsche Schlussfolgerungen und Feststellungen ergeben könnten. Dasselbe gilt auch für die Familiennamen. Es sei nur noch erwähnt, dass im Ungarischen Provinziallexikon das Wort Karvaly nicht vorkommt. Karuj dagegen ist aus mehreren Gegenden bekannt, so aus Szolnok-Doboka, Háromszék und dem siebenbürgischen Waldgebiet, also ausschliesslich aus Siebenbürgen. Welche Schlüsse man aus dieser Erscheinung ziehen könnte, entzieht sich meiner Beurteilung.

Abschliessend veröffentliche ich die Fremdnamen des Sperbers, und im Zusammenhang damit die auf den ungarischen Familien- und Vogelnamen „**Bese**“, zu lesen als „**Besche**“ bezüglichen Daten.

ARABISCH : Baschig, Baschik, NAUMANN (173); Baschik, Aankerat das ♀, Karschamet, Ollam, Sornuf, HAMMER P. (86. p. XI).

ARMENISCH : Allal, RADDE (197).

CHINESISCH : Chiao-Ying, ROSS (203).

DALMATICH : Kraguly, VERANTIUS F. Diction. quinque linguarum, Pozsony 1834.

ESTISCH : Rana Kull, NAUMANN (173); Vimakull, ARTBOLEWSKY (14).

FINNISCH : Vorpuishaukka, Poutahaukka, Vorpuistenhaukka NAUMANN (183), Varpushaukka JÖRGENSEN, Glossarium.

GRIECHISCH : Oksüpterin, HAMMER P. (86).

GEORGISCH (grusisch) : Kori, ARTBOLEWSKY (14); Mimino, VÖGELE (253).

INDISCH : Schikra, Tschipak, VÖGELE (253), Bascha ♀. Baschin ♂, DONALD The Birds of Prey of the Punjab. Journ. of the Bombay Nat. Hist. Soc. 1920 p. 138. 139,

JAKUTISCH : Tschyttschach-syt, ARTBOLEWSKY (14).

JAPANISCH : Konori, NAGAMICHI KURODA (136); Hai-Taka, HARTING (94, 214).

KALMÜKISCH : Kirgu, ARTBOLEWSKY (14).

KIRGISISCH : Kirgij, ALMÁSY (8); Kirgej, VÖGELE (253).

LETTISCH : Svirbuku vauags, NAUMANN (173); Vehga. ARTBOLEWSKY (14).

MANDSCHU : Silmen, Ross (203).

PERSISCH : Bascha = Nisus, und überhaupt Beizvogel, **RADDE** (197) : Bascha, Girgi, **HARTING** (94 p. 199, **AIN I AKBARI**'s Angabe aus dem Jahre 1590) ; Basche, Wasche, **HAMMER P.** (86), seiner Ansicht nach stammt das deutsche Wort „Baitzen“ von diesem persischen „Basche“ ; Bascha, Baschin, **VÖGELE** (253) ; nach **PHILLOTT** (192 p. 11) bezieht sich der persische Name Bascha auf den Sperber, während *Astur badius* **BLANF.** „Pigu“ genannt wird und mit dem indischen Beizvogel Schikra identisch ist.

POLNISCH : Kroguletz, Jastreb kroguletz, Sokol kroguletz, Kroguletz Zvtschajnyi, **DOMANIEWSKY** (58).

RUSSISCH : Jastreb prepeljatnik, **NAUMANN** (173) ; Jastreb, Vorobjatnik, **ARTOBOLEWSKY** (14) ; Prepeljatnik, **HARTING** (94 p. 192) ; Jastreb Prebeljatnik, Rjabetz, Kobetz, **MENZBIER** (159) ; Jastreb, Prepeljatnik, Vorobjatnik, Rjabietz, Kobiez, **DOMANIEWSKY** (58) ; Prepeljetnik, Jastreb prepeljetnik, Krajnyi, **VÖGELE** (253).

TADSCHIKISTAN : Kirgi, **VÖGELE** (253).

TATARISCH : Kirghé und Kirhai, **RADDE** und **ARTOBOLEWSKY** (197, 14).

TÜRKISCH : Kargul, Kargaul, **GOMBOCZ** (76).

Karghai, **SCULLY** (217 — in Ostturkestan).

Kirguj, Ross (203).

Kirghi, Kirqui, **PHILLOTT** (192 p. 11).

Bascha in Ost-Turkestan, **SHAW**, **GOMBOCZ** (78).

Atmadscha, Karakukuschi, Thuth, Ferragui, Keragu, **HAMMER P.** (86. p. XI).

Kirgui heissen die durchziehenden, also aus nördlicheren Gegenden kommenden Sperber, während die jemals heimische Rasse Puchui,

- Pigu genannt wird ; letztere wahrscheinlich identisch mit dem indischen Vogel Schikra, *Astur badius*, welchen **HAMMER P.** dem alttürkischen Bighu oder Beighu gleichsetzt.* Atmadscha ist ein literarischer Name, dagegen Kirgui, Kurgui der bei den mittelasiatischen Türkenvölkern gebräuchliche Trivialname des Sperbers. Bei **LE COQ** heisst er Kirgui, bei **RADLOFF** Kirgav, bei **HAMMER** Ferragui und Keragu. (Statt Ferragui ist im Persian Dict. von **STEINGASS** Faraghui zu finden). **HAMMER**'s Name Karakukuschi verdankt seine Existenz wahrscheinlich nur einer falschen Aussprache, statt Kirgu Kuschi, während die Wörter Ferraghu und Keragu vermutlich auf einem Irrtum beruhen.

* Es ist eine überaus interessante Erscheinung, dass die alten Falkner nicht nur „Wander“-Falken unterschieden, sondern auch „Wander“-Sperber.

In der Oase Turfan werden die Sperber, die zu Beizvögeln abgerichtet werden sollen, nicht aus dem Nest genommen, sondern im Freien mittels Netzen eingefangen, und zwar im Herbst. Im Winter jagt man mit ihnen Tauben, Rebhühner, Wachteln und Klein-vögel, und lässt sie im Frühjahr wieder frei, weil sie die Gefangenschaft nicht ertragen. **LE COQ** (43, 44).

Kirgij, Kirgej ♀, Tschupekō. **DEMENTIEW** (56 Turkestan).

Atmacicilek, Atmacaci, FINGER (68). Wird gegenwärtig in Lassistan, in der Gegend von Atina (heute Pazarcik) am Schwarzen Meer bei der Wachteljagd gebraucht. Hier fängt man den Sperber auf die Art, dass hinter einem ausgespannten Netz ein Würger fliegen gelassen wird. Der Sperber stösst herab, verwickelt sich in das Netz und wird gefangen. Die abgerichteten Sperber bleiben nur kurze Zeit am Leben und werden daher sehr teuer bezahlt. **FINGER** (68).

Atonaja, HARTING (94 p. 196, **BARKER's** Angabe 1853).

Atmadja, Bosniakisch-türkisch, RODICZKY (201).

Atmadscha, Atmadscha tschaganozu, MATARACI (153).

UKRAINISCH: Jastrebok, Rjabetz, Kobetz, Schuljak, Kraguletz, Gorob-jatnik, Kibetz, Kibscheck, **ARTOBOLEWSKY** (14).

Berufenere mögen darüber entscheiden, ob und wie weit sich die ungarischen Wörter Karuly, Karoly, Kiruj u. s. w. mit den türkisch-tatarisch-kirgisischen Sperbernamen Kirgej, Kirgij, Kargul, Karghai u. s. w. identifizieren lassen: Meiner Ansicht nach ist der Unterschied nicht so gross, dass er linguistisch nicht überbrückt werden könnte. Jedenfalls ist diese Auffassung glaubwürdiger, als diejenige vom **VERANTIUS F.** der annimmt, dass das Wort Karvaly ein Lehnwort aus dem dalmatinischen Kraguly ist.

Aber selbst wenn dieses nicht gelingen sollte, können wir unmöglich von einer Besprechung des Wortes „**Bese**“ (auszusprechen als **Besche**) absehen, eines ganz wunderbar interessanten Lehnwortes aus dem ungarischen Sprachschatz. Die Frage nach seiner Einbürgerung stellt die Forschung vor eine schwierige Aufgabe. In den ungarischen Quellen erscheint es als Personenname, und nur vereinzelte literarische und volkssprachliche Daten deuten darauf hin, dass hier die Forschung auf das Gebiet der Vogelkunde übergreifen muss, weil das Wort Besche irgend eine Vogelart bezeichnet. Nach **ZOLTÁN GOMBOCZ** (78) lebt es auch heute noch bei den slawonischen Ungarn und bedeutet „Milan“ oder „Milan, Krähe“. Seiner Meinung nach ist der türkische Ursprung dieses Wortes schon von **MUNKÁCSI** nachgewiesen worden, und zwar auf Grund der Abhandlung von **ROBERT BARKLEY SHAW**, welche im Jahre 1880 unter dem Titel „A sketch of the turki lan-

guage as spoken in Eastern Turkistan“ in Kalkutta erschienen ist. Darin ist das Wort Basha = Sparrow hawk also einwandfrei mit dem Sperber identifiziert.

Die in ungarischen Sprachdenkmälern vorkommenden Wörter „Besche“ veröffentlicht GOMBOCZ wie folgt :

1086. Laurentius Comes filius Bese.
1138. Bese, servus in villa scer.
1277. Georgius Bese.
1279. Bese et Illu filij Buguzlay.
1292. Die Ortschaft Bese im Komitat Bars erscheint in einer Urkunde unter dem Namen „terra haereditaria cumani“.
1322. Baliár's Enkel Jakob, Johann und Besche.
1367. Einer der Untergebenen des Kumanenhäuptlings Johann Karla hiess Besche.
1394. Bartholomeus de Bese.
1395. Aus Grosskumanien wird ein heute nicht mehr bekannter Ort namens Besemihályszállás erwähnt.

Bese als Ortsname kommt gegenwärtig im Kom. Alsó-Fehér vor, deutsch Beschendorf, und Besedi, mansio in ultrasilvanis partibus.

Bese bzw. Besse als Familienname lebt auch gegenwärtig im Kom. Kolozs.

Als Vogelname findet es sich in dem aus dem Anfang des XVI. Jahrhunderts stammenden JORDÁNSZKY-Kodex in folgendem Text : „Unter dem Vögeln des Himmels sollen diese nicht genossen werden : Geier, Habicht und Bese.“

Aus diesen Daten geht hervor, dass das Wort Besche schon sehr früh im ungarischen Sprachschatz erscheint (dass es also vermutlich von den Magyaren bei der Landnahme mitgebracht worden ist), ferner dass es auch heute noch ein lebendiges Glied des ungarischen Sprachschatzes darstellt. Es findet sich als Personen- bzw. Familienname, ferner als Orts- und endlich als Vogelname, sodass es keineswegs ein allzukühnes Unternehmen wäre, dieses Wort auf dem von MUNKÁCSI gezeigten Wege mit dem bei den orientalischen Völkern häufigen Bascha oder Bas zu identifizieren. Letzteres bezeichnet einerseits den Sperber, andererseits bedeutet es ganz allgemein „Beizvogel“, was die sogenannten „Basnameh“ d. h. Falknerbücher beweisen. Von diesen gibt es zwei, u. zw. das seldschükische „Basnameh“ von MOHAMED EL BARD SCHINI in der Ausgabe von HAMMER-PURGSTALL, und das persische Falknerbuch „Bas-nama yi Nashiri“ des TAYMUR MIRZA, welches in

der englischen Übersetzung von PHILLOTT vorliegt. Nach RADDE bedeutet der Name Bas bei den Persern und Armeniern einen Beizvogel. Das Wort Besche würde daher sinngemäss Falkner bedeuten. Bezuglich der Frage, wie es wohl in den ungarischen Sprachschatz Eingang gefunden hat, wage ich für meine Person nur die Erklärung, dass es vielleicht von türkischen oder persischen Wanderfalknern in Gebiete gebracht worden ist, in welchen sich die Hunnen-Magyaren vorübergehend aufgehalten haben. So wie nun durch oghusische Wanderfalkner der Vogel Turul seinerzeit nach Persien zu König BAHRAM und der Name Turul = Toghru in den persischen Sprachschatz gelangte, wäre es auch denkbar, dass im Wege des Beizvogeltausches südliche Völker ihre Beizvögel und deren Benennungen zu nördlicheren Völkern gebracht haben, wo dann diese Beizvögel nach ihren dort ansässig gewordenen Besitzern deren Namen Besche erhielten, ebenso wie die bei uns verbliebenen tatarischen Falkner nach ihren importierten Zongor-Vögeln selbst Zongor genannt wurden. Letzten Endes ist vielleicht auch dieses Besche irgend ein dürftiges Andenken an die hunnisch-magyarische Identität, denn es ist kaum vorstellbar, dass die Magyaren gelegentlich der Landnahme dieses Wort anders mitgebracht haben konnten, als in Erinnerung an eine Zeit, da sie noch zusammen mit den Hunnen in Gegenden lebten, wo die Beizjagd in hoher Blüte stand, zum Beispiel im Lande der Oghusen, von wo sie auch den Namen Turul mitgebracht hatten. Wenn dieser Name nicht so früh, schon im Jahre 1086 vorkommen würde, so könnte man denselben als kumanisches Lehnwort bezeichnen, in dem unter den Besche-Wörtern drei kumanische Beziehungen aufweisen.

Zum Schluss möchte ich noch erwähnen, dass STEFAN v. CHERNEL im sogenannten Ungarischen Brehm, Band III Vögel, S. 490 mit dem Namen Besche die Vogelart *Gypohierax angolensis* GMEL. bezeichnet. Seiner Meinung nach ist „Besche“ ein dem JORDÁNSZKY-Kodex entnommener alter Name, dessen wirklichen Sinn wir nicht kennen; wir wissen nur, dass er sich auf irgend eine Raubvogelart bezieht. Ich selbst habe mir diese Auffassung auch zu eigen gemacht und im sog. Neuen Ungarischen Brehm, Band III Vögel, S. 181 den *Gypohierax* ebenfalls Besche genannt. HANKÓ (90) ist der Meinung, dass dieser Name nicht den Vogel *Gypohierax* bedeuten kann; andererseits bedeutet er aber auch nicht *Halaëtus*, wie HANKÓ annimmt. Jedenfalls ist nach dem bisher Gesagten „Bese“ kein herrenloser Vogelname, sondern hat derselbe eine ganz bestimmte Bedeutung, so dass für das *Gypohierax*-Genus eine andere ungarische Bezeichnung gefunden werden muss.

SPRINTZ.

Diesen in Privatkorrespondenzen vorkommenden Beizvogelnamen müsste man eigentlich zusammen mit dem Namen Karvaly behandeln, denn dieses Wort bedeutet ebenfalls Sperber. Im ganzen kommt es nur zweimal vor, und zwar im Briefwechsel der Familie NÁDASDY. Die erste Angabe wurde von EGERVÁRY (Beiträge zur Geschichte der heimischen Jagd, Vadászlap 1889), die zweite von ALEXANDER TAKÁCS (241, 242) an das Licht der Öffentlichkeit gebracht. In anderen Quellen kommt dieses Wort nicht vor. Sein Gebrauch in Wort und Schrift beschränkte sich bloss auf einzelne Familien Korrespondenzen und nur vorübergehend. Die erwähnten brieflichen Daten sind folgende :

Am 28. Juni 1568 bittet THOMAS NÁDASDY seine Mutter, ihm einen Karvoly (=Sperber) und einen Sprintz zu senden. In einem zweiten, vom 21. Juli 1568 datierten Brief schreibt er gleichfalls an seine Mutter : „ich wäre dankbar, wenn Ihr die drei Karvoly und zwei Sprintze schicken würdet“.

Aus diesem Text könnte man schliessen, dass Sperber und Sprintz zwei ganz verschiedene Beizvogelarten sind. Das trifft aber nicht zu. Beide bedeuten ein und dieselbe Vogelart, u. zw. *Accipiter n. nisus*, nur bezeichnet Karvaly das grössere und stärkere Weibchen, Sprintz dagegen das schwächere Männchen. Abstammung und Bedeutung des Wortes sind klar. Sprintz ist ein deutsches Wort, das schon GESNER in seinem 1555 erschienenen Werke (74) als Namen des Sperbers erwähnt. Neuerdings identifiziert es ENGELMANN in seinem grossen, zusammenfassenden Werk über die Raub- und Beizvögel (63) mit dem Männchen des Sperbers.

Hinsichtlich der Einbürgerung dieses Wortes nehme ich an, dass unsere der Beizjagd huldigenden Magnatenfamilien ihre Beizvögel zwecks Abrichtung zum Teil an tschechisch-mährische Falkner sandten, vielleicht solche Falkner auch angestellt hatten, sodass durch sie das Wort Sprintz importiert wurde.

Dass es üblich war, Beizvögel zur Dressur wegzuschicken, beweist ein Brief von ALBERT KLUCSÓY an PETER ZAY aus dem Jahre 1590, worin es heisst : „Ihre beiden karuoll habe ich nach Mähren gesandt.“ Der mährische Falkner schickte dann von diesen karuoll-Vögeln das Männchen unter dem Namen „Sprintz“ zurück, weil der deutsche Name dieses Beizvogels in der Sprache der Falkner tatsächlich so lautete.

PIRKO.

Ein unbestimmbarer Beizvogelname, der nur ein einzigesmal vorkommt. ANNA BAKICS schreibt im Jahre 1580 aus Holics dem Studenten

MATTHIAS TÓTHPRÓNAI, er solle ihr zur Jagd auf Vögel geeignete gute „Pirko“ suchen. (**DEÁK FARKAS** : Briefe ungarischer Damen 1515—1709. 53). Holics liegt an der ungarisch-mährischen Grenze. Es ist also nicht ausgeschlossen, dass es sich auch in diesem Falle um ein Fremdwort bisher unbekannten Ursprungs handelt. Dieses Wort ging aber, ebenso wie Sprintz, für immer verloren, allerdings ohne dass seine Bedeutung festgestellt werden konnte.

KIKÖTSCHÉN.

Dieser Beizvogelname kommt nur im Briefwechsel der beizjagdliebenden ungarischen Magnatenfamilien vor, und ist durch die Studien unseres hervorragenden Geschichtsschreibers **ALEXANDER TAKÁCS** (241, 242) der Vergangenheit entrissen worden. Als literarischer Name war er bis zum Erscheinen der Studien TAKÁCS's völlig unbekannt. Kein Lexikon, kein Werk der naturwissenschaftlichen Fachliteratur und kein Erzeugnis der Belletristik erwähnt diesen Namen, im Gegensatz zu anderen Beizvogelnamen, von denen einzelne, wie z. B. Sólyom, Keretschen und Ölyv recht häufig vorkommen. Er erscheint weder als Personen- oder Familiennamen, noch als Ortsname, und auch als Vogelname ist er im Sprachschatze des Volkes gänzlich unbekannt. Auch im Provinzial-Lexikon kommt er nicht vor.

TAKÁCS erwähnt diesen fremden Beizvogelnamen von einschmeichelndem Klang bloss aus drei Briefen. Die betreffenden Stellen lauten :

1569. „... ich habe Ihren Brief verstanden, in welchem Sie über den Sperber schreiben, doch ist es nicht nötig, dass Sie den Kikötschén-Vogel heraufschicken“. Dieses ist die erste negative Angabe, also die Feststellung, dass Kikötschén und Sperber nicht identisch sind.
1579. **SIMON FORGÁCH** schreibt an **GEORG ZRINYI**, er werde ihm zwei Falken senden, darunter einen Kikötschén. Hieraus könnte man folgern, dass der Kikötschén eine Falkenart ist, oder auch nur Beizvogel bedeutet ; jedenfalls fehlt jede Handhabe zur Identifizierung seiner Artzugehörigkeit.
1583. **LAURENTIUS ZAY** schreibt : „aber wenn Ihr den Kikötschén-Ölyv hergegeben hättest, hätte ich Euch dafür den Karvaly überlassen“. Auch hieraus ergibt sich bloss die negative Feststellung, dass der Kikötschén kein Sperber ist, aber auch kein Bussard ; die Bezeichnung ölyv bedeutet hier neben Kikötschén soviel wie Beizvogel.

Eine Bestimmung der Artzugehörigkeit dieses Vogels auf Grund der obigen Daten ist ganz unmöglich, sodass jeder diesbezügliche Versuch aus früheren Zeiten als irrig angesehen werden muss. **BALKAY** (17)

hat ihn als *Falco subbuteo* bzw. als *Falco columbarius aestivalis* bezeichnet — eine blosse Vorstellung, die jeder sachlichen Grundlage entbehrt. HANKÓ (90) glaubte auf Grund des Briefes von LAURENTIUS ZAY, in welchem „Kikötschén-ölyv“ vorkommt, den Kikötschén mit dem heutigen Mäusebussard identifizieren zu können. Man darf aber nicht vergessen, dass der Mäusebussard kein Beizvogel ist, sondern ein harmloser Mäusefänger oder *Ausfresser*, der höchstens verwundete oder abgeschwächte Vögel zu schlagen vermag. Nach BÉLA SZALAY ist das Wort Kikötschén wahrscheinlich eine Verderbung des Wortes „Keletschény“ (232). Beweisen lässt sich dieses jedenfalls nicht.

Die Studie über den Vogel Kikötschén muss also mit der Feststellung abgeschlossen werden, dass die Ermittlung seiner Artzugehörigkeit auf Grund der vorhandenen Daten unmöglich ist. Soviel lässt sich aber mit Bestimmtheit behaupten, dass man den Gebrauch dieses Wortes nicht etwa in die Epoche unseres Königs LUDWIG des GROSSEN verlegen darf, denn sein erstes Erscheinen datiert aus dem Jahre 1569.

Sicher ist nur, dass irgend ein Beizvogel „Kikötschén“ genannt wurde, vielleicht eine nach Alter oder Geschlecht unterschiedene Form des Wanderfalken, Würgfalken oder Habichts. Jedenfalls ist dieses Wort immer nur streng im Familiengebrauch geblieben und niemals in den allgemeinen Gebrauch übergegangen.

Vielleicht wäre es auch denkbar, dass die in Diensten der Magnatenfamilien stehenden tschechisch-mährischen Falkner das Wort Kikötschén selbst gebildet hatten, sodass möglicherweise BÉLA SZALAY Recht hat, wenn er meint, dass das Wort Kikötschén die Verderbung wenn nicht des Wortes „Keletschény“, so doch eines nachträglich jetzt nicht mehr feststellbaren Beizvogelnamens ist.

SAS=ADLER.

Das Wort wird ausgesprochen als Schasch und bedeutet Adler.

Der Adler kommt unter den ungarischen Beizvögeln nicht vor. Es gibt keinen einzigen Anhaltspunkt dafür, dass der Adler jemals in früheren Zeiten in Ungarn zur Beizjagd abgerichtet worden wäre.

Auch unsere Versuche, den Ursprung dieses Wortes zu erforschen, bleiben völlig ergebnislos. Bei den Orientalen, die den Steinadler, Aquila chr. chrysaetos, auch heute noch allgemein als Beizvogel verwenden und auf Fuchs, Wolf, Gazelle, Reh und Wildkatze, dann auch auf Hasen, Kranich und Wildgans abrichten, heisst dieser sehr beliebte und erfolgreiche Beizvogel Berkut, Berküt, Bürküt und ähnlich. Dieses Wort hat in den ungarischen Sprachschatz nicht Eingang gefunden. Hinsichtlich der Etymologie des Wortes Schasch stehen keinerlei Daten zur Verfügung.

Nur als Kuriosum erwähne ich den Artikel „Beizjagd mit dem Adler“ von ADOLF DEPPE, erschienen in Die Beizjagd, Neue Folge No. 1, 1925. DEPPE berichtet dort, dass er im Mai 1915, als er mit seinem Regiment in einem Karpathendorfe lag, einen eingeborenen Bergbewohner polnischer Abstammung kennen lernte, der mit einem abgerichteten Steinadler die Beizjagd ausübte und ein Gamskitz erbeutete.

* * *

Fernstehende mögen sich vielleicht darüber wundern, dass diesen ungarischen Beizvogelnamen eine so grosse ausführliche Behandlung gewidmet wurde, doch trachtete ich damit einen Einblick in die Werkstatt-Arbeit dieser Untersuchungen als Beispiel für ähnliche Studien in anderen Sprachen zu geben und auch damit zu zeigen, dass hier neben ornithologischen Kenntnissen noch ein gar nicht geringes Schock anderes Wissens nötig ist. Für die Namensgebung der Vogelarten dürfte die historische Entwicklung der Beizvögel eines der lehrreichsten Kapitel darstellen und glaube ich, dass das Studium derselben für jede Sprache und Nation eine recht erpriessliche Aufgabe wäre.